

Arbejdsrapporter fra DCHF 1

Årsberetning 1999 - 2000

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, DCHF, blev oprettet ved lov af 23. maj 2000 efter at være kommet på Finansloven efteråret 1998. Efteråret 1999 blev der udpeget en otte personers bestyrelse bestående af repræsentanter fra forsknings- og undervisningsverdenen. Uffe Østergård blev udnævnt til direktør for DCHF 1. januar 2000. Sidenhen tiltrådte centerets øvrige personale. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier åbnede officielt den 31. august 2000. Denne årsberetning for perioden 1999-2000 er således centerets første.

Uffe Østergård, maj 2001

© Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier 2001

Nørre Søgade 35, 5

1370 København K

Tlf. 33 37 00 70

Fax 33 37 00 80

E-mail: dchf@dchf.dk

Web: www.dchf.dk

Arbejdsrapporter fra DCHF 1

Tryk: Werks Offset A/S, Sjællandsgade 6, 8000 Århus C

Redaktion: Cecilie Stokholm Banke, Jacob Fræmohs, Inger Klausen,

Uffe Østergård

Layout: Jacob Fræmohs

ISSN 1601-393X

ISBN

Optryk med gengivelse af kilde er tilladt

Årsberetningen er gratis og kan rekvireres ved henvendelse til DCHF

Indhold

Om Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier	5
Lov om Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier	7
Det talte ord gælder	20
Statsminister Poul Nyrup Rasmussens åbningstale	
Planer og perspektiver for DCHF	26
Direktør Uffe Østergårds åbningstale	
Conference on Genocide May 11-12, 2000	31
Forskningsprojekt: Dansk flygtningepolitik 1933-45	33
Oktober 1943	44
ved forsker, cand. mag. Michael Mogensen	
Beretning fra medarbejderne	48
En gymnasieklasse besøger Auschwitz	62
ved lektor, pædagogisk konsulent cand. mag. Otto Rühl	
Yad Vashem kurset i febr. 2000	82
ved lektor, pædagogisk konsulent cand. mag. Otto Rühl	
Beretning vedr. Vilnius International Forum on Holocaust Era	
Looted Cultural Assets	94
ved lektor Therkel Stræde	
Rapport fra biblioteket	111
DCHF' s hjemmeside (www.dCHF.dk)	111
Medarbejdere 1999-2000	112

Om Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier (DCHF) er en selv-ejende institution under Udenrigsministeriet, oprettet ved aktstykke af 19/5 1999 og lovforslag L 164, vedtaget 23. maj 2000. Centeret har til opgave at foretage uafhængig, tværfaglig udforskning af holocaust, herunder dets særlige danske aspekter, udforske andre tilfælde af folke- drab, udvikle metoder til forebyggelse af folke drab samt formidle viden om disse forhold. Centerets aktiviteter finansieres af Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen, forkortet FRESTA under Udenrigsministeriet. Indtil sommeren 2000 blev DCHF administreret herfra. Den 1. juli blev Inger Klausen udnævnt til leder af sekretariatet. Centeret har til huse Nørre Søgade 35.5, 1370 København K.

En af årsagerne til oprettelse af denne nye forskningsinstitution er at den foreliggende ekspertise i Danmark om folke drab, historisk såvel som samfundsvidenskabeligt, er spredt. Danmark er kraftigt engageret på et praktisk plan i forhindring og afhjælpning af folke drabssituationer, men grundforskningen inden for området har hidtil været yderst beskedent. Det er derfor hensigten at knytte de relevante forskere på universiteterne og andre sektorforskningsinstitutioner sammen i et netværk. Lige så vigtigt er at fremelske en dansk ekspertise inden for området i form af stipendier til yngre forskere. Det er hensigten at gennemføre større samlede grundforskningsprojekter samt støtte individuel forskning. Dertil kommer en særlig bevilling til oplysning og uddannelse indenfor området.

Vi har et tæt samarbejde med det svenske center for Studier i Förintelsen och folkmord i Uppsala og Forum för Levande historia under det svenske statsministerium, foruden det norske Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge, der er under etablering. DCHF er medlem af den internationale Association of Genocide Scholars. Centeret indgår desuden i et tæt samarbejde med Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI), Center for Freds- og Konfliktforskning (COPRI), Det Danske Center for Menneskerettigheder (DCMR), Center for Udviklingsforskning (CUF) og Rehabiliterings- og Forskningscenteret for Torturofre (RCT).

Bestyrelsen for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Professor emeritus dr. phil. **Henning Poulsen**, Aarhus Universitet (formand)

Universitetslektor **Jacques Blum**, Roskilde Universitetscenter (næstformand)

Landsdommer **Hans Henrik Brydesholt**, Østre Landsret

Universitetslektor ph.d. **Helen Krag**, Københavns Universitet

Fhv. overrabbiner **Bent Melchior**

Gymnasielektor **Otto Rühl**, Helsingør Gymnasium

Redaktør **Vibeke Sperling**, Politiken

Universitetslektor emeritus dr. phil. **Aage Trommer**, Syddansk Universitet, Odense

Lov om Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Aktstykket af 10. Maj

Udenrigsministeriet. København, den 10. maj 1999.

- a. Udenrigsministeriet anmoder i nærværende skrivelse om Finansudvalgets tilslutning til, at der i 1999 anvendes 3 mio. kr. til rådighed for oprettelsen af et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier (DCHF).

Udgiften i 1999 afholdes af den på finansloven opførte bevilling på 9,1 mio. kr. til Ikke-lovbundne tilskud til internationale formål og institutioner.

- b. Centeret vil have til formål at opbygge en dansk kapacitet indenfor det tværfaglige studium af processer, der skaber grundlaget for og udløser folkedrab. Centeret vil som sit område have studiet af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folkedrab. Centeret vil skulle stille sin kapacitet til rådighed for offentligheden bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter.

En bedre forståelse af processerne bag folkedrab vil udover den rent forskningsmæssige betydning også kunne udnyttes i forbindelse med Danmarks internationale indsats. Centerets aktiviteter, herunder særligt dataindsamling og forskning i forbindelse med aktuelle begivenheder, vil således kunne anvendes i relation til specifikke krisesituationer. Centeret vil desuden i bredere sammenhæng kunne fungere som vidensbase og sparringspartner i forbindelse med Danmarks aktive indsats på menneskerettigheds- og demokratiseringsområdet, samt i forbindelse med de fredsbevarende aktiviteter, som Danmark deltager i. Centeret skal i sit virke samarbejde med tilsvarende udenlandske centre, og indgå i det tættest mulige samarbejde med beslægtede danske institutioner.

Det specifikke studium af Holocaust skal ses som et ønske om at bidrage til en videnskabelig sandfærdig afdækning af denne historiske begivenhed og at bevare udsagn fra danske førstehåndsvidner af hensyn til eftertidens forståelse.

Centeret vil skulle arbejde for opfyldelsen af ovennævnte formål ved indsats på tre hovedområder:

- Uafhængig forskning, herunder indsamling af data og studier af tidligere, igangværende og potentielle fremtidige folkedrab. Et særligt område vil vedrøre danske aspekter af Holocaust.
- Metodeudvikling, herunder udviklingen af instrumenter til forebyggelse af folkedrab gennem studier af de processer, der leder til, muliggør og udløser folkedrab.
- Formidling af viden om folkedrab og processerne bag, herunder løbende foredrags- og undervisningsaktiviteter samt udarbejdelse af undervisningsmateriale.

I forbindelse med varetagelsen af de tre hovedområder vil centeret skulle opbygge et dokumentationscenter, en hjemmeside og et bibliotek med relevant litteratur. Centeret vil desuden skulle deltage i og afholde seminarer og konferencer på nationalt og internationalt plan, samt deltage i internationalt netværkssamarbejde med tilsvarende centre i andre lande og med beslægtede institutioner i Danmark.

Centeret oprettes som en selvejende institution. Rigsrevisorlovens bestemmelser vedrørende revision og rapportering til statsrevisorerne vil være gældende for instituttet.

Centerets overordnede ledelse skal varetages af en centerbestyrelse, som vil få til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer, samt have det overordnede ansvar for centerets budget. Bestyrelsen vil bestå af en formand og seks øvrige medlemmer, der udpeges af udenrigsministeren med det sigte at afspejle centerets tværfaglige karakter og dets opgaver.

Centerets daglige ledelse vil blive varetaget af en direktør, der vil have det overordnede personaleansvar. Direktøren udnævnes af udenrigsministeren.

Herudover vil centeret have et antal akademiske medarbejdere (herunder ph.d.-studerende), andre relevante faggrupper samt teknisk/administrativt personale.

Der er på finansloven for 1999 (§06.11.15.40 Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier) afsat 3 mio. kr. til oprettelse og drift af centeret. For år 2000 og de efterfølgende år er afsat 5 mio. kr. årligt. I 1999 finansieres centeret dels af §35.11.29, Overførsel til almene formål, dels af §35.11.05, Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen. Fra år 2000 og frem forudses centeret finansieret af Miljø-, Freds-, og Stabilitetsrammen.

Regeringen agter i løbet af Folketingsåret 1999-2000 at fremsætte forslag til Lov om etablering af et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier.

- c. Sagen forelægges Finansudvalget som et led i udmøntningen af finansloven for 1999.
- d. Der skal ikke indhentes tilslutning fra andre myndigheder.
- e. Under henvisning til ovenstående anmoder Udenrigsministeriet om Finansudvalgets tilslutning til, at der i 1999 anvendes 3 mio. kr. til oprettelse af et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Udgifterne afholdes af §06.11.15, Ikke-lovbundne tilskud til internationale formål og institutioner.

Finansministeriets tilslutning foreligger.

Niels Helveg Petersen

Til Finansudvalget.

Tiltrådt den 19/5 1999 af et flertal i
Finansudvalget (udvalget med undtagelse af Fremskridtspartiets medlem, der stemte imod andragendet).

Peter Duetoft

Lovforslag nr. L 164

Fremsat den 12. januar 2000 af udenrigsministeren (Niels Helveg Petersen)

Forslag til Lov om oprettelse af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Kapitel 1 – Oprettelse og formål

§ 1. Med det formål at opbygge en dansk kapacitet inden for det tværfaglige studium af processer, der skaber grundlaget for og udløser folke-
drab, oprettes et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Centeret har til opgave at foretage studier af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folke-
drab.

§ 2. Centeret arbejder for opfyldelsen af sit formål ved indsats på tre hovedområder:

uafhængig forskning, herunder indsamling af data og studier af tidligere, igangværende og fremtidige, potentielle folke-
drab. Et særligt forskningsområde vedrører danske aspekter af Holocaust, metodeudvikling, herunder udvikling af instrumenter til forebyggelse af folke-
drab gennem studier af de processer, der muliggør eller kan lede til eller udløse folke-
drab samt formidling af viden om folke-
drab og processerne bag, herunder løbende foredrags- og undervisningsaktiviteter og udarbejdelse af undervisningsmateriale.

§ 3. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier er en selvejende institution.

Stk. 2. Staten yder et årligt tilskud til dækning af centerets udgifter.

§ 4. Centeret kan til opfyldelse af sit formål modtage indtægter fra fonde, gaver m.v. og kan drive indtægtsdækket virksomhed i form af konsulentbistand og rådgivning i det omfang, dette er foreneligt med varetagelsen af centerets øvrige opgaver.

Kapitel 2 – Centerets ledelse

§ 5. Centerets overordnede ledelse varetages af en bestyrelse, der har til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer, samt godkende budget og regnskab.

Stk. 2. Bestyrelsen består af en formand og syv øvrige medlemmer, der udnævnes af udenrigsministeren i deres personlige egenskab. Bestyrelsens sammensætning skal afspejle centerets tværfaglige karakter og opgaver.

Stk. 3. Bestyrelsesmedlemmerne beskikkes for en fireårig periode og kan genbeskikkes for yderligere en fireårig periode. Derefter kan de først beskikkes på ny efter mindst fire års forløb.

Stk. 4. Centerets daglige ledelse forestås af en direktør, der udnævnes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

§ 6. De nærmere retningslinier for centerets virksomhed fastsættes i en statut, der godkendes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

Kapitel 3 Nedlæggelse

§ 7. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier kan kun nedlægges ved lov.

Stk. 2. I tilfælde af at centeret nedlægges som selvejende institution, overgår dets bygninger, anlæg, inventar samt formue i øvrigt til staten.

Kapitel 4 Ikrafttræden

§ 8. Loven træder i kraft dagen efter bekendtgørelsen i *Lovtidende*.

Almindelige bemærkninger – Indledning

1.1. Baggrunden for lovforslaget

Internationalt har folkedrabsstudier i de seneste år udkrystalliseret sig som en ny tværfaglig forskningsgren. Grundlaget for denne forskning har været et ønske om i højere grad at forstå de processer, der kan lede frem til og udløse folkedrab og at se forekomsten af folkedrab i sammenhæng snarere end som enkeltstående historiske tilfælde. En væsentlig del af motivationen bag de systematiserede studier er desuden, at en bedre forståelse af typiske forløb og mulige årsagssammenhæng vil kunne anvendes i forbindelse med bestræbelserne på at forhindre nye folkedrab.

Der er i flere lande – f.eks. Sverige, Tyskland, Israel og USA – gennem årene etableret en lang række forskningsinstitutioner, institutter og særlige videns- og ressourcecentre, der beskæftiger sig med disse emner. Disse organisationer arbejder i et vist omfang sammen i internationale netværk, ligesom en international organisation af forskere: "Association of Genocide Scholars" er blevet etableret.

I forbindelse med vedtagelsen af finansloven for 1999 blev det besluttet at oprette et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Centeret blev oprettet ved aktstykke 193 af 10. maj 1999, der blev tiltrådt af et flertal i Folketingets Finansudvalg den 19. maj s.å. Det blev i aktstykket samtidigt tilkendegivet, at regeringen i løbet af Folketingsåret 1999-2000 ville fremsætte forslag til lov om oprettelse af et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier.

1.2. Lovforslagets formål og indhold

Den nye institution foreslås benævnt "Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier" (DCHF). Termen "folkedrab", som den bl.a. anvendes i FN's "Konvention om forebyggelse af og straf for folkedrab" fra 1948, betegner den bevidste udryddelse af en hel gruppe eller dele af en gruppe af mennesker på baggrund af disses race, religion, etniske eller nationale tilhørsforhold. Termen "Holocaust" henviser specifikt til massedrabet på jøderne og andre befolkningsgrupper i Europa under 2. Verdenskrig.

Centeret vil som sit område have studiet af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folkedrab. Centeret vil desuden skulle stille sin kapa-

citet til rådighed for regeringen og Folketinget og for offentligheden bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter.

Centeret skal i sit virke samarbejde med de tilsvarende udenlandske centre og med beslægtede danske institutioner som f.eks. Det Danske Center for Menneskerettigheder (DCMR), Rehabiliterings- og Forskningscenter for Torturofre (RCT), Center for Freds- og Konfliktforskning (CFK) og Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI), samt med relevante universitetsinstitutter.

I forlængelse af ønsket om at centeret skal opbygge en dansk kompetence på området, vil en del af centerets akademiske medarbejdere bestå af ph.d.-studerende.

Den overordnede ledelse af centeret vil blive varetaget af en bestyrelse. Centerets bestyrelse vil få til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer for centerets arbejde, samt godkende centerets budget og regnskab.

De nærmere retningslinier for centerets virksomhed fastsættes i en statut, der godkendes af udenrigsministeren efter forslag fra bestyrelsen.

2. Lovforslagets økonomiske og administrative konsekvenser m.v.

Centeret vil modtage offentligt tilskud over finansloven. Det årlige tilskud til dækning af centerets udgifter finansieres af § 06.11.17. under Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen.

Loven forventes ikke i øvrigt at have nogen økonomiske eller administrative konsekvenser for staten, kommuner eller amtskommuner, ligesom forslaget ikke vil have erhvervsøkonomiske eller miljømæssige konsekvenser. Loven indeholder ikke EU-retlige aspekter.

Hørte myndigheder m.v.

Et udkast til lovforslaget har været sendt til høring hos følgende myndigheder og organisationer:

Justitsministeriets Lovafdeling, Forskningsministeriet, Forskningsstyrelsen, Statens Humanistiske Forskningsråd, Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Statens Sundhedsvidenskabelige Forskningsråd, Rigsrevisionen, Undervisningsministeriet, Det Danske Center for Menneskerettigheder, Dansk Udenrigspolitisk Institut, Center for Freds- og Konfliktforskning, Rehabiliterings- og Forskningscenter for Torturofre, Center for Europæiske Kulturstudier, Center for Udviklingsforskning,

Det Mosaiske Troessamfund, Aktive Modstandsfolk og Folkebevægelsen mod Nazisme.

Bemærkninger til lovforslagets enkelte bestemmelser

Til § 1

Det overordnede formål med oprettelsen af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier er at opbygge en dansk kapacitet inden for det tværfaglige studium af de processer, der skaber grundlaget for og udløser folkedrab.

Til § 2

Centeret vil skulle løse en række opgaver på alle de tre beskrevne hovedområder, idet der dog samtidig bør lægges stor vægt på tværfagligheden, således at centerets arbejde vil fremstå som et samlet hele.

Til nr. 1

Centeret vil skulle udføre uafhængig forskning af international kvalitet. De enkelte forskningsområder tilrettelægges af bestyrelsen i forbindelse med den løbende udarbejdelse af centerets handlingsplaner. Udarbejdelse af analyser og aktuelle udredninger efter anmodning fra regeringen, fra Folketinget eller på bestyrelsens eget initiativ om tidligere, igangværende og fremtidige, potentielle folkedrab vil være en vigtig del af centerets virksomhed.

Det specifikke studium af danske aspekter af Holocaust skal bidrage til en videnskabeligt sandfærdig afdækning af denne historiske begivenhed og bevare udsagn fra danske førstehåndsvidner af hensyn til eftertidens forståelse.

Til nr. 2

Det er hensigten, at en bedre forståelse af processerne bag folkedrab skal kunne udnyttes i forbindelse med nationale og internationale bestræbelser på at udvikle metoder og instrumenter, der kan forebygge nye folkedrab. Centeret bør således bl.a. kunne bidrage til et eventuelt arbejde med at etablere et internationalt varslingsystem for truende folkedrab.

Centerets aktiviteter, dataindsamling og forskning i forbindelse med aktuelle sager, herunder arbejder igangsat efter særlig anmodning fra regeringen, skal sikre, at centeret får størst mulig operativ nytteværdi for

Danmarks udenrigspolitiske ageren og internationale indsats. Centerets kompetencer vil således skulle kunne fungere som vidensbase bl.a. i forbindelse med specifikke krisesituationer, i sammenhæng med den generelle indsats på menneskerettigheds- og demokratiseringsområdet, samt i forbindelse med de fredsbevarende aktiviteter, som Danmark deltager i.

Til nr. 3

Centerets kapacitet skal stilles til rådighed for offentligheden bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter, herunder udarbejdelse af undervisningsmateriale. Centeret skal som en del af sit virke søge at formidle sine forskningsresultater og gennem informationsvirksomhed bidrage til en øget almen forståelse af de forhold, der ligger bag og som udløser folkedrab. Formidling af viden om specifikke historiske begivenheder, herunder Holocaust, vil ligeledes være omfattet af centerets formidlingsvirksomhed.

I forbindelse med varetagelsen af de tre hovedområder vil centeret skulle opbygge et dokumentationscenter, en hjemmeside og et bibliotek med relevant litteratur. Centeret vil desuden skulle deltage i og afholde seminarer og konferencer på nationalt og internationalt plan, samt deltage i internationalt netværkssamarbejde med tilsvarende centre i andre lande og med beslægtede institutioner i Danmark.

Til § 3

Centeret etableres som en offentlig, selvejende institution, som på de årlige finanslove modtager tilskud fra staten til dækning af centerets udgifter og et eventuelt regnskabsmæssigt underskud, der i givet fald modregnes i tilskuddet til centeret i efterfølgende finansår. Tilskuddet finansieres af § 06.11.17. under Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen.

Centerets regnskaber er ifølge Lov om revisionen af statens regnskaber m.m. (Lovbekendtgørelse nr. 3 af 7. januar 1997) omfattet af lovens bestemmelser vedrørende revision og rapportering til statsrevisorerne, jfr. rigsrevisorlovens § 2, stk.1, nr. 2.

Til § 4

Centeret kan modtage indtægter fra fonde m.v. og kan udføre indtægtsdækket virksomhed f.eks. ved at udføre konsulentopgaver og gennemføre kurser.

Til § 5

Bestyrelsens sammensætning skal afspejle centerets faglige aktivitetsområder.

Bestyrelsen bør i sit virke sikres uafhængighed af særinteresser, hvorfor bestyrelsens medlemmer beskikkes i deres personlige egenskab og ikke som repræsentanter for sektorinteresser.

Formanden og de øvrige medlemmer af bestyrelsen udpeges af udenrigsministeren. I tilfælde af bestyrelsesformandens fravær eller inhabilitet ledes bestyrelsens møder af næstformanden. På grund af centerets begrænsede størrelse forudses der ikke at indgå medarbejderrepræsentanter i bestyrelsen. Såfremt der senere skulle opstå ønske om at udvide bestyrelsen med medarbejderrepræsentanter, vil dette kunne ske i henhold til de i lov om aktieselskaber fastsatte regler.

Centerets direktør udnævnes af udenrigsministeren. Direktøren ansættes på åremål for en 5-årig kontraktperiode med mulighed for forlængelse. Direktøren forestår den daglige ledelse af centeret, og er overfor bestyrelsen ansvarlig for den faglige og administrative ledelse af centeret. Direktøren deltager i bestyrelsesmøderne uden stemmeret.

Til § 6

Statutten vil bl.a. indeholde nærmere regler vedrørende centerets daglige virksomhed og vedrørende forretningsordenen for bestyrelsen, herunder bestyrelsens valg af næstformand.

Til § 7

Nedlæggelse af centeret kan kun ske gennem vedtagelse af en lov herom. Centerets bygninger, anlæg, inventar og formue i øvrigt skal med respekt af tredjemands rettigheder overgå til staten i tilfælde af, at centeret nedlægges som en selvejende institution.

Til § 8

Efter bestemmelsen træder loven i kraft dagen efter bekendtgørelsen i *Løvtidende*

Lov nr. 477 af 31. maj 2000

Lov om oprettelse af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Kapitel 1

Oprettelse og formål

§ 1. Med det formål at opbygge en dansk kapacitet inden for det tværfaglige studium af processer, der skaber grundlaget for og udløser folke- drab, oprettes et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Centeret har til opgave at foretage studier af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folke- drab.

§ 2. Centeret arbejder for opfyldelsen af sit formål ved indsats på tre hovedområder:

1. uafhængig forskning, herunder indsamling af data og studier af tidligere, igangværende og fremtidige potentielle folke- drab. Et særligt forskningsområde vedrører danske aspekter af holocaust,
2. metodeudvikling, herunder udvikling af instrumenter til forebyggelse af folke- drab gennem studier af de processer, der muliggør eller kan lede til eller udløse folke- drab, samt
3. formidling af viden om folke- drab og processerne bag, herunder løbende foredrags- og undervisningsaktiviteter og udarbejdelse af undervisningsmateriale.

§ 3. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier er en selvejende institution

Stk. 2. Staten yder et årligt tilskud til dækning af centerets udgifter.

§ 4. Centeret kan til opfyldelse af sit formål modtage indtægter fra fonde, gaver m.v. og kan drive indtægtsdækket virksomhed i form af konsulentbistand og rådgivning, i det omfang dette er foreneligt med varetagelsen af centerets øvrige opgaver.

Kapitel 2 Centerets ledelse

§ 5. Centerets overordnede ledelse varetages af en bestyrelse, der har til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer samt godkende budget og regnskab.

Stk. 2. Bestyrelsen består af en formand og syv øvrige medlemmer, der udnævnes af udenrigsministeren i deres personlige egenskab. Bestyrelsens sammensætning skal afspejle centerets tværfaglige karakter og opgaver

Stk. 3. Bestyrelsesmedlemmerne beskikkes for en fireårig periode og kan genbeskikkes for yderligere en fireårig periode. Derefter kan de først beskikkes på ny efter mindst fire års forløb.

Stk. 4. Centerets daglige ledelse forestås af en direktør, der udnævnes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

§ 6. De nærmere retningslinjer for centerets virksomhed fastsættes i en statut, der godkendes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

Kapitel 3 Nedlæggelse

§ 7. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier kan kun nedlægges ved lov.

Stk. 2. I tilfælde af at centeret nedlægges som selvejende institution, overgår dets bygninger, anlæg, inventar samt formue i øvrigt til staten.

Kapitel 4
Ikrafttræden

§ 8. Loven træder i kraft dagen efter bekendtgørelsen i *Lovtidende*.

Det talte ord gælder

Statsminister Poul Nyrup Rasmussens åbningstale ved den officielle åbning af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier torsdag den 31. august 2000

"Vi vil aldrig glemme"

Kære Uffe Østergård. Kære formand, kære alle sammen. Vi vil aldrig glemme. Det stod der malet på Auschwitz' vægge. Jeg troede, jeg kunne forberede mig på det, da vi var på officielt besøg i Polen for en del år siden. Men man kan ikke forberede sig på Auschwitz.

Forfatteren Primo Levi har sagt:

"I som lever i sikkerhed, i jeres varme huse,
I der finder, når I kommer hjem om aftenen,
varm mad og venlige ansigter:
Tænk over om dette er et menneske
Som arbejder i mudder
Som ikke kender til fred
Som slås for en bid brød
Som dør på grund af et ja eller et nej. (...)
Tænk over at dette er sket. Jeg overantvorder jer disse ord.
Lad dem mejsle sig ind i jeres hjerter, hjemme såvel som ude.
Når I går i seng, når I står op. Gentag dem for jeres børn.
Eller måtte jeres huse falde sammen
Sygdom ramme jer,
Og børnene vende sig fra jer"

Forfatteren Primo Levi var en af de millioner af mennesker, der på sin egen krop og sjæl gennemlevede et af vor tids histories mørkeste kapitler. Det kapitel, der for evigt vil stå som helvede her på jorden.

Her næsten 60 år efter, må vi stadig spørge os selv, hvordan det kunne ske.

Holocaust skal til evig tid påminde os om menneskelighedens janushoved. Om kampen mellem det gode og det onde. Om de værste sider i mennesket, der trives og derfor må tøjles. Det skylder vi ofrene, det skylder vi os selv, det skylder vi fremtiden.

Jeg må sige, det er derfor også med en mærkelig fornemmelse, jeg står her i dag. På den ene side er det en utrolig stor glæde for mig at være bemyndiget til og beriget med at skulle indvie centeret for Holocaust- og Folkedrabsstudier på en helt almindelig torsdag i Nørre Søgade og åbne det nye danske center under ledelse af Uffe Østergård og formandskabet.

På den anden side må jeg også sige, at selve betingelsen for, at vi står her, som sagt er en del af den tragiske side af vores verden. Men jeg vil gerne understrege, at det nye center er en manifestation af en voksende erkendelse af, at kampen mod de fænomener og kræfter, der førte til Holocaust, til det armenske folkedrab, til Cambodia og Rwanda, til Vukovar og Kosovo, den kamp er ikke forbi. Jeg føler også, at Tjetjenien bør lægges til.

Åbningen af centeret markerer en voksende forståelse for, at ondskenen er noget, vi er nødt til at se i øjnene, og noget vi nødvendigvis må tage et medansvar for.

Den første forudsætning for at vi kan holde det ud og tænke på og overvinde truslen om fremtidige folkedrab er, at vi er villige til se historien i øjnene. Bruge den historiske indsigt, turde se den i øjnene, turde tale om den, turde bruge den i forhold til fremtiden og nutiden. Turde bruge historien til at sige fra, når der skal siges fra. Det er der flere, der har fået skæld ud for og besværligheder med. Men jeg er fuldstændig sikker på, at historien tør sige til dem, der sagde fra, der hvor der skulle siges fra, at det var godt og rigtigt at de gjorde det.

Vi skal jo huske ordene fra den protestantiske præst Niemöller i Tyskland: "Først kom de efter kommunisterne, men jeg var jo ikke kommunist, så jeg protesterede ikke. Så kom de efter jøderne, men jeg var jo ikke jøde, så jeg protesterede ikke. Så kom de efter fagforeningsmedlemmer-

ne, men jeg var jo ikke fagforeningsmedlem. Så jeg protesterede ikke. Så kom de efter katolikkerne, men da jeg var protestant, så protesterede jeg jo heller ikke, og så kom de efter mig og så var der ikke længere nogen til at protestere."

Man har sin nutid til at sige fra med den historiske erkendelse, man har. Og Holocaust giver os et grundlag til at minde os om fortiden og hjælpe os til at finde vej i fremtiden.

Cenetre her har på én gang et præcist afgrænset, men samtidig også et vældigt ambitiøst mandat. Man skal drive uafhængig forskning af international kvalitet i samarbejde med andre relevante institutioner. Danske aspekter af studierne og forskningen har vi jo allerede fået defineret opgaver for. Måden vi behandlede flygtninge, der søgte til Danmark i 1930'erne, er en af de pletter i vores historiske kapitel, som selvfølgelig ikke fratager os det andet: De lyse sider af vores historie. De jødiske flygtninge til Sverige. Måden vi sikrede det på. Selvom historien er kompleks og sammensat, så er jeg sikker på, at ambulancechaufføren ikke kendte de bagvedliggende manøvrer dengang. Ligeså lidt som sygeplejersken eller portøren nede i gangene, der førte vores jøder frelst til Sverige.

Uanset det kapitel som vi er stolte af og som mange ude i den store verden tænker på og har respekt for Danmark omkring, så skal vi også bidrage til at fortælle om de sorte pletter i vores historie. Centeret skal også bidrage til aktivt at udvikle en mere systematisk metode, så den forestillingsmæssige indsigt kan benyttes konkret og operativt i dansk udenrigspolitik.

Centeret er med andre ord både et sted, hvor vi afdækker historien for at blive klogere og visere og mere modstandsdygtige overfor fremtidige fristelser, men danner også basis for at forme vores egen fremadrettede udenrigspolitik. For eksempel vil det være oplagt i relation til vores politiske og bistandsmæssige indsats på menneskerettighedsområdet eller ved tilrettelæggelse af fredsbevarende og konfliktforebyggende indsatser, at vi har centeret til at støtte os til med den viden, der er oplyst.

Den folkelige informations- og oplysningsvirksomhed er det sidste, men ikke desto mindre måske mest vigtige hovedområde for centerets arbejde.

Jeg ser Peter Duetoft er her i dag og jeg vil gerne sige, at Peter og jeg har haft mange gode drøftelser om forløbet og optakten til etableringen af centeret. Jeg takker igen både for CD's initiativkraft og naturligvis da også for, at vi har været istand til at løse denne her opgave i fællesskab, som ikke kunne være gennemført uden mange idealistiske menneskers bidrag.

Det er helt afgørende, at vi får formidlet den historiske viden og den menneskelige indsigt, som er nødvendig for at se faresignalerne i tiden og forstå, at passivitet aldrig er nok. I det hele taget er passivitet ikke mit temperament, vil jeg gerne sige til de damer og herrer. Et velfungerende demokrati med respekt for minoriteter og menneskerettigheder hviler på en veloplyst og historisk bevidst befolkning. Det er fundamentalt – men ikke tilstrækkeligt – at huske ofrene. Vi skal spørge os selv, hvad vi kan gøre for at undgå gentagelser. Især for den nye generation er det så kolossalt vigtigt. Jeg deler i virkeligheden meget de stemmer i koret, som taler om, at vores folkeskole, som er det bærende fundament for demokratiet og alt det vi står for, ikke må glemme historieundervisningen. Det gælder også videre op i vores uddannelser. Jeg tror også, at vi her selv kan bidrage til folkeskolen og til den almene dannelse, som jo også indbefatter historisk bevidsthed om, hvor er vi kommet fra, hvad skal vi passe på, og hvordan kommer vi videre herfra.

Vores demokratiske og menneskelige værdier må aldrig blive taget for givet. Det er en fælles sag. Ikke bare for centeret, men for os alle. Det kræver aktive handlinger at skabe et aktivt samfund for os alle sammen, og vi må aldrig passivt acceptere tingenes tilstand.

Det var den samme erkendelse som for godt et halvt år siden bragte stats- og regeringscheferne for 46 lande sammen i Stockholm til en konference, hvor det centrale budskab var, at vi skal gøre alt, hvad der står i vores magt for at sikre, at den bitre lære fra Holocaust aldrig bliver glemt. Jeg ser en klar forbindelse mellem Stockholm-konferencen og det danske

samfunds forpligtelser og beslutning og praktiske manifestation her i dag.

Vi må aldrig fristes til at tro at verden er god nok, som den er. At det, vi ser, er hele sandheden. Jeg husker tydeligt den situation, hvor Boris Jeltsin stod oppe på tanken og erklærede landet friheden, hvor CNN-reporteren pludselig siger: "Nu kan jeg ikke se mere, fordi folk er drejet om hjørnet." Selv CNN kan ikke levere os det komplette billede af virkeligheden.

Det komplette billede skal vi selv levere. Med klogskab og med historisk bevidsthed, og dermed få den vejledning, vi har brug for. Den del af virkeligheden som nogle gange er så barsk, at man fristes til at fortrænge virkelighedens verden.

Lad mig blot gentage her til slut: Vi må og skal aldrig glemme vores ofre for verdens rædsler.

Der knytter sig store forventninger til Uffe Østergård og formandskabet og til den betydning, som centeret vil kunne få ved løsning af de opgaver, som vi har en pligt til også at deltage i.

Jeg skulle selvfølgelig hilse fra min udenrigsminister, som desværre er forhindret i at være her i dag. Jeg skal naturligvis også med alt det, der ligger i pligterne, ønske dig og alle de mennesker, som kommer til at arbejde her, tillykke med etableringen af det nye center. Jeg blev ført gennem gangene, og det ser flot og fornuftigt ud. Der ser ud til at være plads og lys, så man kan diskutere tingene og få dem fremlagt.

For mit eget vedkommende vil jeg gerne slutte med at sige, og jeg forstod, at Uffe Østergård havde sagt noget om Østrig, og jeg skal derfor ikke komme så meget ind på temaet, men måske alligevel forsikre en eneste ting for mit eget vedkommende, og det er: De kan råbe, og de kan råbe. Hvis jeg føler trang til at sige fra, så gør jeg det. Det føler jeg en stor pligt til. Det gælder i den aktuelle folkeafstemningsdebat. Uanset hvad jeg måtte komme ud for. Man skal sige fra, når det er nødvendigt at sige fra, og man skal mindes fortiden, når det er nødvendigt at mindes den.

Uanset om det er populært eller mindre populært. Det har vi danskere det nu engang bedst med.

Tillykke med det, god fremtid, vi venter spændt på de første resultater og tak.

Planer og perspektiver for DCHF

Direktør Uffe Østergårds tale ved åbningen af DCHF, 31/8 2000

1. Mine damer og herrer, excellencer, kære statsminister. Først tak for de pæne ord. Jeg synes at vi er kommet meget hurtigt i gang, selv om jeg fornemmede en vis utålmodighed hos bestyrelsen i foråret, da DCHF kun bestod af en eneste, omend meget dygtig studentermedhjælper i Udenrigsministeriet, mens jeg delte min tid mellem DUPI og Århus Universitet. Med det resultat at jeg var svær at finde udenfor intercitytoget. Bestyrelsen trådte til sidste år. Jeg blev ansat 1. januar 2001 og siden er tilkommet en skare højt motiverede medarbejdere. Det vil I kunne læse alt om på vores hjemmeside, der åbner i slutningen af september måned.
2. Med den festlige åbning er tiden kommet til at takke for tilliden, se lidt fremad, og løfte sløret for planerne, på kort såvel som på længere sigt.
3. Opgaven for centeret er at undersøge folkedrab i almindelighed med udgangspunkt i det særlige folkedrab på jøderne under 2. verdenskrig, holocaust. Der på dansk nu åbenbart staves med stort H som på engelsk og med latinsk c i stedet for græsk kappa. Jeg vil nu anbefale at vi benytter det lille h og dermed markerer udryddelsen af jøderne som en historisk og derfor sammenlignelig hændelse. Hvis man ikke vil sammenligne kan man ikke forstå. Og det er jo meningen med videnskabelig forskning. Det var det nazistiske Tysklands forsøg på at udrydde alle jøder i Europa der førte til udarbejdelsen af FN's konvention om folkedrab i december 1948; 1955 blev konventionen dansk lov; 1999 blev det vedtaget at oprette et særligt center i Danmark viet til studiet af og oplysning om dette tragiske emne, med fuld opbakning fra alle politiske partier i Folketinget. Initiativet har en national baggrund, men også en international, der senest manifesterede sig i The Stockholm International Forum on the Holocaust 26.-28. januar 2000. Den danske statsminister har her ligesom den svenske, sat sin energi og prestige ind på at øge vores bevidsthed om denne ugerning og som europæere tage ansvaret for at den ikke må gentage sig. Det er prisværdigt.

4. Centerets opgave er altså udforskning af folkedrab i almindelighed og holocaust specielt, herunder danske aspekter af holocaust. Hermed tænkes især på redningen af de danske jøder i oktober 1943. På grund af det relativt lykkelige udfald i Danmark giver det ikke rigtigt mening at tale om holocaust i Danmark. Oktober 1943 er en dansk triumfhistorie, som samtidig vækker undren. Hvordan kan det være at danskerne her handlede heroisk, når nordmændene og mange andre europæere ikke gjorde det?
  - a) fordi de er demokrater?
  - b) fordi de er antityske?
  - c) fordi socialdemokratiets velfærdsstrategi til integration af alle samfundets medlemmer var lykkedes?
  - d) pga. Sveriges nærhed, der gjorde det muligt at evakuere de jødiske landsmænd?
  - e) fordi udleveringen blev krævet på et relativt sent tidspunkt i krigen? Det betød meget at den danske regering i august 43 var gået af i protest mod tyske krav. Men at tidspunktet er den eneste forklaring dementeres af udryddelsen af jøderne i Ungarn i 1944. Der er mange hypoteser som vi vil undersøge uden dermed at glemme de andre ofre, herunder sigøjnerne. For ikke at tale om de statsløse jøder og andre der blev udleveret til udryddelse.
5. Vi vil nemlig også undersøge om den danske opførsel kun var smuk. Det er den første store forskningsopgave, efter ønske fra statsministeren (februar 2000) at bringe "den fulde sandhed om flygtningepolitikken 1933-45 frem i lyset", herunder også udvisninger og afvisninger, bl.a. af jøder der blev udleveret til udryddelseslejrene. Det arbejder et helt team af historikere med fra 1. september i samarbejde med den islandske forsker Vilhjalmur Vilhjalmsson der rejste sagen i offentligheden tidligere på året.
6. Vigtigt er imidlertid at vi ikke kun beskæftiger os med historien, men også med nutiden og fremtiden. Al fortid har jo engang været fremtid som den tyske historiker Reinhart Koselleck har formuleret det ("Geschichte als vergangene Zukunft" eller på engelsk "Futures Past") og må forstås som sådan. Erindringer og forventninger er med til at forme al menneskelig handlen. Især når de antager form af kollektive traumer. Ved analysen af folkedrab og lignende forbrydelser mod menneskeheden må man tage udgangspunkt i historiske erfa-

ringer, idet vi først ved om et folkedrab er et folkedrab når det har fundet sted. Det skal naturligvis ikke afholde os fra at prøve at opdage tegn på forhånd – early warning – men man skal ikke bilde sig ind at det er let at forudsige fremtidige begivenheder.

I London er der oprettet et center med formålet "prevention of genocide", og det skal vi lære af hvis muligt. Forudsigelse er vigtig og kan vi spille en rolle, den være sig nok så beskedene, for landets politik på flere niveauer vil vi være lykkelige. Centeret er ikke stort, men vi vil gøre vores bedste for at samle relevant viden om brændpunkter. Tjetjenien, Rwanda, Timor og Tibet er emner der presser sig på. For slet ikke at tale om den truende situation i Makedonien. Skal vi lære af erfaringen er det dog nok opløsningen af Jugoslavien i 1990'erne der er mest relevant.

EU hastede i 1991 under pres fra især Tyskland – men også fra Danmark! – en anerkendelse af Slovenien og Kroatien igennem, uden at sikre videre garantier for serberne. Det bidrog til at udløse angst og gav aggressionen en folkelig opbakning, den måske ellers havde savnet. Her kunne viden om 2. verdenskrigs folkedrab på især serberne have været nyttig. I hvert fald nyttigere end den erindring om hvem man holdt med under 1. verdenskrig, som tilsyneladende bestemte fransk og måske britisk politik i de første afgørende måneder.

7. Historisk erindring kan være nyttig. Men hvad er så historisk viden? Af holocaust forskningen kan vi lære at det mest afgørende spørgsmål egentlig er hvem udøverne er (perpetrators på engelsk, Täter på tysk). Det er forfærdeligt synd for ofrene, og deres lidelser skal dokumenteres og vidnesbyrd skal indsamles. Men skal vi forstå mekanismerne bag folkedrab må man se på, hvad der under bestemte forhold har fået forholdsvis almindelige mennesker til at begå ufattelige grusomheder og oven i købet prale af det. Her er fremmede lande interessante, men allermest interessant er måske Niels Christies undersøgelse fra 1952 af norske koncentrationslejrvarter i Nordnorge. Nordmændene viste sig at være de mest grusomme og måtte til tider ligefrem holdes tilbage af den tyske ledelse. Det var i øvrigt især serbere det gik ud over.

For at arbejde med sådanne problemstillinger må man arbejde tværfagligt og forskellige faglige kompetencer skal være repræsenteret. Vi har været så heldige at kunne tilknytte en af verdens førende genoci-

de-forskere til centeret, Eric Markusen from Southwest State University in Minnesota. He has flown over just to participate in the opening and has to be back in US on monday in order to start teaching. This is real dedication as are his many years of fieldwork in former Yugoslavia, Eritrea and elsewhere. We look very much forward to his contributions which already have helped put the center on the world map.

8. Relevansen af et folkedrabscenters forskning og formidling fremgår kun alt for godt og gør det endnu mere i takt med de borgerkrige der synes at afløse konfrontationer mellem stater, systemer, ideologier og religioner. I sådanne konflikter ligger kimen til folkedrab efter afslutningen af den Kolde Krig 1989/91. Disse konflikter er formentlig hovedforklaringen på den interesse for holocaust, der har vist sig de seneste år. Tværtimod at forsvinde synes interessen at tage til her 55 år efter afslutningen af 2. verdenskrig.

I år er der kommet yderligere fokus på holocaust efter den store opmærksomhed om Stockholm konferencen i januar. Her blev det tydeligt at bevidstheden om holocaust og viljen til at forhindre en gentagelse er ved at blive en hovedingrediens i definitionen af de "europæiske værdier", der optræder i præamblerne til de forskellige traktater om det europæiske samarbejde, som ellers mest har udmærket sig ved deres vaghed. Denne definition af det europæiske kommer næppe til at fremgå af hverken det europæiske charter eller Nice traktaten i år, ej heller af de diplomatiske sanktioner mod Østrig. De sidste kan man mene meget om, men det vil jeg afholde mig fra, da der i høj grad er gået dansk partipolitik i sagen. Uanset om "sagen" blev håndteret diplomatisk klogt eller ej, vil jeg dog mene at forløbet vidner om en vigtig side af europæisk civilisation, evnen til åben kritik og selvkritik. På den måde vil jeg gerne være europæer og håber at mine landsmænd og -kvinder vil mene det samme, og ikke forfalde til snæver, bigot og frygtsom nationalisme. Og samtidig huske på at holocaust nok skete i Tyskland og på initiativ af tyskere, men var resultat af generelle europæiske processer. Man kan og skal kritisere tyskerne og det tunge ansvar landet altid vil bære på. Men de er selv så udmærkede til at tage ansvaret, at vi andre i dag måske snarere skulle studere andre involverede og prøve at forstå, hvorledes kata-

strofen kunne ske i Europas højest udviklede og på mange måder mest civiliserede land.

Dette er ikke et valgmøde om ØMU'en, men diskussionen om holocaust og europæiske værdier viser den overordnede betydning af de bestræbelser der skal foregå i dette center. Jeg håber at vi vil vise os tilliden værdig og producere værdige undersøgelser og slå igennem med oplysning til den danske befolkning, herunder skolerne, og bidrage til at bevare Danmarks gode navn og rygte i denne særlige sammenhæng. Og så vil vi selvfølgelig gerne have lidt flere penge – såvel til aktiviteterne her og i udlandet som til at støtte lokale initiativer rundt om i landet.

Tak for fremmødet og den udviste store interesse.

Conference on Genocide May 11-12, 2000

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier afholdt i samarbejde med tidsskriftet *Den Jyske Historiker* 11.-12. maj en konference under overskriften Genocide (folkemord) på Københavns Universitet.

Program:

11. maj kl. 12:30-16:00 forelæser professor Eric Markusen, Southwest State University, Minnesota, USA, om: "What is Genocide" og Senior Lecturer Robert Cribb, University of Queensland, Australia: "Genocide in a Non-European Context".

Efterfølgende afholdes et fyraftensmøde i Politikens Hus, Vestergade 28, kl. 17:00-19:00, hvor chefredaktør Tøger Seidenfaden, professor Eric Markusen, professor Robert Cribb og direktør og professor Uffe Østergård diskuterer emnet "Prevention of Genocide: the Role of Public Opinion".

12. maj kl. 9:30-16:00 afholdes et åbent seminar, hvor forfatterne til det kommende nummer af *Den Jyske Historiker* med temaet folkemord fremlægger deres artikler.

9.30-12:00: stud. mag. Torben Jørgensen: "The study of Holocaust", cand. mag. Anders Bjørn Hansen: "From the Study of Holocaust to Genocide Studies", stud. mag. Henrik Lundtofte: "The Genocide on the Hereroes in 1904".

12:00-13:30 break.

13:30-16:00: Robert Cribb: "The Indonesian Genocide, 1965-66", Eric Markusen: "Yugoslavia – a Case of Genocide?"

Ordstyrer er Uffe Østergård, direktør for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Arrangementerne afholdes på engelsk.

Eric Markusen er professor i sociologi ved Southwest State University i Minnesota, USA. Han var assistent på R.J. Lifton's bog, *The Nazi Doctors*, og har skrevet *Holocaust and Strategic Bombing* om fladebombninger og brug af atomvåben i folkemordsperspektiv. Dertil kommer en række artikler om emner inden for folkemordsforskningen.

Robert Cribb er Senior Lecturer i Sydøstasiatisk historie ved University of Queensland i Brisbane, Australien. Han har redigeret *The Indonesian Killings of 1965-66: Studies from Java and Bali*. Robert Cribb var centerleder ved NIAS (Nordic Institute for Asian Studies) i København 1997-99.

Forskningsprojekt: Dansk flygtningepolitik 1933-45

Den 6. februar 2000 udsendte statsminister Poul Nyrup Rasmussen en pressemeddelelse, hvori han gav løfte om en tilbunds gående undersøgelse af dansk flygtningepolitik før og under 2. verdenskrig, især med henblik på udvisninger af jødiske asylansøgere (bilag 1). Statsministeren henvendte sig samtidig til formanden for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, professor Henning Poulsen, og bad Centeret om at påtage sig denne opgave. Mandag 7. februar drøftede statsministeren de nærmere betingelser for undersøgelsen med DCHF's direktør Uffe Østergård, herunder den nødvendige særbevilling. Centerets bestyrelse accepterede opgaven på et møde den 15. februar og udsendte en kortfattet pressemeddelelse herom (bilag 2). På møder den 21. marts og 16. maj drøftede bestyrelsen den nærmere tilrettelæggelse af undersøgelsen. Som konsekvens af disse møder og sonderinger hos relevante forskere og myndigheder fremlægges hermed en nærmere præsentation af DCHF's oplæg til undersøgelsen og et overslag over de udgifter, den vil medføre for årene 2000 til 2002.

På baggrund af den offentlige debat kan man få det indtryk, at det er en relativt overkommelig opgave at undersøge dansk flygtningepolitik i perioden 1933-45. Det ville formentlig være tilfældet, hvis man indskrænkede sig til at undersøge perioden fra besættelsen 9. april 1940 til befrielsen 5. maj 1945. I denne periode var Danmark på mange måder et lukket land, uanset hvordan man i øvrigt vil definere landets status i forhold til de krigsførende magter. Når opgaven udstrækkes til at gælde hele perioden fra den nazistiske magtovertagelse i januar 1933 er situationen imidlertid en helt anden. Ingen forskere har tidligere haft adgang til at undersøge samtlige flygtningesager i perioden. Da der ikke findes et egentligt flygtningekartotek, er det imidlertid nødvendigt at gennemgå alle fremmedsager i den 12-årige periode, der skal undersøges. Det drejer sig om titusinder af sager. Der er altså tale om en meget stor og yderst arbejdskrævende undersøgelse i arkiverne. Det så meget mere som der også viser sig at være bevaret indberetninger om de flygtninge, der blev afvist ved grænsen. Dette materiale opbevares på landsarkiverne for Sønderjylland og Sjælland.

Resultatet af bestyrelsens overvejelser er at en troværdig og grundig undersøgelse, der lever op til forventningerne i statsministerens pressemeddelelse, kan gennemføres af fire til fem forskere inden for en periode af to år, 1/9 2000 til 1/9 2002. På grund af emnets følsomme og omstridte karakter har bestyrelsen vedtaget ikke at gennemføre arbejdet som et egentligt kommissionsarbejde med henblik på at nå frem til en fælles, autoritativ konklusion. Det vil formentlig være umuligt at enes om en sådan, da arbejdet i videre udstrækning end sædvanligt ved historiske undersøgelser indebærer at sætte sig til doms over fortiden på nutidens præmisser. Det er i dag langt fra en enkel sag at afgøre, hvad de involverede embedsmænd og politikere egentlig vidste – eller burde have vidst – om konsekvenserne af ud- og afvisninger af politiske flygtninge og flygtninge med jødisk eller anden udsat baggrund. Vi ved i stor udstrækning hvad embedsmændene har sagt at de vidste, men at vurdere afgørelserne i lyset af vor tids uundgåelige bagklogskab inkluderer etiske og politiske domme, som det er illusorisk at forestille sig at helt forsker-team skulle kunne enes om i alle detaljer.

DCHF har derfor valgt en fremgangsmåde der overlader megen frihed til de enkelte forskere, således at ingen i offentligheden siden skal kunne hævde at der er sket en "frisering" af historien eller en ufarliggørelse af de enkelte forskeres konklusioner. På den anden side vil det være urimeligt ikke at samordne de involveredes arbejde i videst mulig udstrækning og hen ad vejen inddrage så mange andre medlemmer af forskersamfundet som muligt. Valget af fremgangsmåde har til konsekvens at resultaterne fremlægges i individuel form (bøger) skrevet i de enkelte forfatteres navn. Bestyrelsen og direktøren vil fungere som tilsynsførende og garantere den videnskabelige kvalitet hos de involverede forskere uden dermed at tage ansvaret for den endelige formulering, sådan som det ville have været tilfældet i en egentlig udredning. Man kan kalde dette for en mere postmoderne form for sandhedssøgning, der tager konsekvensen af emnets omstridte og følelsesladede karakter. Men samtidig er det en form der respekterer de normale regler for samfundsvidenskabelige og historiske undersøgelser.

Praktisk er det planen at gennemføre undersøgelsen på to år, begyndende 1. september 2000 på det tidspunkt, da centeret er etableret i egne

lokaler Nørre Søgade 35.5, 1370 Kbh. K. I maj måned indrykkedes opslag om ledige forskerstillinger i de relevante fagblade (bilag 3).

Der indkom i alt 14 ansøgninger til stillingerne som forskere. Mange var højt kvalificerede og havde formuleret interessante programmer for gennemførelsen af undersøgelsen. Blandt de mange kvalificerede var fire til personlig samtale, udvalgt bl.a. ud fra ønsket om at sammensætte en forskergruppe der repræsenterer så mange forskellige tilgangsvinkler, fagligt såvel som personligt, som muligt. Vi stod over for et meget svært valg mellem forskellige typer af kvalifikationer.

Efter et grundigt bedømmelsesarbejde faldt valget på
cand.phil. Lone Rünitz
ph.d. Cecilie Banke
dr. phil. Hans Kirchhoff
ph.d. Viljalmur Viljalmsson (ansat fra 1/6 2000)
desuden er cand.mag. Michael Mogensen tilknyttet undersøgelsen

Allerede 1/6 2000 ansattes den islandske forsker Vilhjalmur Örn Viljalmsson, hvis kronik i *Berlingske Tidende* 6/2 2000 (bilag 4) foranledigede hele undersøgelsen, således at han kan færdiggøre sin undersøgelse.

Det er centerets faste hensigt at undersøgelsen skal etablere et solidt grundlag for den komplicerede opgave det er for den interesserede offentlighed etisk at bedømme fortidige handlinger. I datidens såvel som i nutidens belysning.

Bilag 1

Statsministerens pressemeddelelse af 6. februar 2000

Hele Historien – den sande og fuldstændige – skal frem i fuld offentlighed.

I anledning af beretningerne i dansk presse søndag om udvisning af bl.a. statsløse jøder til Tyskland før og under den 2. verdenskrig udtaler statsminister Poul Nyrup Rasmussen:

"Det er rystende beretninger. Nu skal hele historien – den sande og fuldstændige – skrives.

Vi har stadig god grund til at mindes danske borgeres storstilede redningsaktion af 7.000 danske jøder til Sverige i oktober 1943. Det kapitel står uændret og anerkendt herhjemme og i udlandet.

Men det ændrer ikke ved, at de sorte pletter, der måtte være i vor historie fra 1930erne og 1940erne også skal frem i lyset og beskrives åbent og ærligt.

Det skylder vi ofrene og deres familier. Det skylder vi os selv og næste generation af unge i Danmark.

Jeg vil derfor straks – på regeringens vegne – opfordre det nyoprettede Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier til at forestå en bredt anlagt undersøgelse. Heri bør indgå en undersøgelse af Danmarks politik for bl.a. de jødiske flygtninge, som var kommet til Danmark i perioden fra nazisternes magtovertagelse til afslutningen af 2. verdenskrig.

En gruppe historieforskere må nu have adgang til at belyse og beskrive de faktiske hændelser og dansk politik dengang. Det gælder både den daværende centraladministrations rolle, de daværende ministres viden og ansvar, og Rigsdagens viden og inddragelse. De pågældende forskere vil kunne få adgang til alt relevant arkivmateriale i statens arkiver.

Vi kan ikke give ofrene og deres familier deres liv tilbage ej heller fjerne de ufattelige lidelser, som mennesker blev udsat for dengang, men vi kan skrive den sande historie om, hvad der fandt sted. Og vi kan vedstå os vort ansvar for, at det aldrig sker igen.

Når dette kapitel af vor historie er skrevet, vil regeringen på nationens vegne udtrykke sin holdning – også rettet til de efterladte."

Bilag 2

Pressemeddelelse fra DCHF København 15. februar 2000

Formanden for bestyrelsen for DCHF, professor Henning Poulsen, meddeler:

"Efter opfordring fra statsministeren har bestyrelsen for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier i dag besluttet at påtage sig en bredt anlagt undersøgelse af Danmarks politik for bl.a. de jødiske flygtninge, som søgte til Danmark i perioden fra nazisternes magtovertagelse til afslutningen af 2. verdenskrig. Til at løse denne opgave vil centeret udpege en gruppe forskere. Arbejdet påregnes at være afsluttet i løbet af to år. Sideløbende hermed tilbyder centeret den islandske forsker Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson støtte til at færdiggøre sit forskningsprojekt om emnet."

Bilag 3

Ordlyd af opslag i de relevante fagblade

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Forskerstillinger

Under forbehold af de bevilgende myndigheders godkendelse opslås et antal forskerstillinger i det nyoprettede Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier (DCHF), som er en selvejende institution under Udenrigsministeriet.

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier har til opgave at foretage uafhængig forskning af folkedrab, herunder danske aspekter af holocaust, udvikle metoder til forebyggelse af folkedrab samt formidle viden om folkedrab, bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter.

Forskerstillingerne er af 1-2 års varighed med henblik på studier af den politisk-administrative behandling af danske flygtningesager i perioden 1933-45, herunder undersøgelse af, hvordan jøders sager blev behandlet i forhold til andre asylansøger- og indvandrergrupperes sager. Forskningsundersøgelserne skal være afsluttet inden den 1. september 2002.

Løn- og ansættelsesvilkår i henhold til overenskomst mellem staten og pågældende faglige organisation.

Tiltrædelse efter nærmere aftale.

Ansøgninger skal være bilagt curriculum vitae, oversigt over videnskabelig produktion, dokumentation for kvalifikationer på ph.d.-niveau samt en plan for arbejdets forskningsstrategi og tilrettelæggelse. Det forudsættes, at ansøgerne har et godt kendskab til emnet og til periodens historie.

Nærmere oplysninger kan indhentes hos DCHF's direktør Uffe Østergård, e-mail: kultuffe@hum.au.dk

Skriftlig ansøgning med henvisning til j.nr. 5.X.1.b. bedes senest den 12. maj 2000 indsendt til

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier
c/o Udenrigsministeriet Att.: FRESTA-sekretariatet
Asiatisk Plads 2
1448 København K

Bilag 4

Den største myte

Af Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, ph.d.

Kronik publiceret i *Berlingske Tidende*, søndag 6. februar 2000. 1. sektion, s. 12.

For nylig resulterede avisernes skriverier om erhvervslivets rolle under besættelsen i, at regeringen følte, at det var nødvendigt at afsætte fem millioner kroner til forskningen i industriens rolle. Man må spørge sig, hvorfor først nu? I adskillige år har det for eksempel været kendt, at et dansk industriforetagende deltog i driften af en slavefabrik i Estland, hvor hundreder af jøder og andre fanger blev myrdet. I stedet for at yde en menneskeværdig erstatning til de få overlevende søgte selskabet med myndighedernes hjælp at opkræve millionerstatning i Estland for tabet af

fabrikken. Industriens handlinger er slet ikke, som det har været fremført i en kronik her i bladet, det "sidste, store sorte hul" i vores viden om forholdene under besættelsen. Mens industriens og det øvrige Danmarks samarbejde med tyskerne var i fuld gang, foregik der noget i Danmark, som var langt værre end at score kassen i krigstid. Uden synlig gevinst udviste danske myndigheder statsløse jøder og andre til den visse død.

Allerede fra begyndelsen af 1930'erne havde Danmark lagt sig fast på en restriktiv flygtningepolitik, hvor man afviste og udviste flygtende jøder. Man accepterede dem simpelt hen ikke som flygtninge, og som konsekvens af denne politik endte mange af dem atter i nazi-okkuperede områder og blev sendt til udryddelseslejre. Men denne restriktive politik blev under besættelsen fulgt op af det, der var endnu værre: Danmark udviste statsløse jøder til Nazityskland. Faktisk sagde tyskerne gentagne gange nej tak til tilbuddet fra de danske myndigheder om deportation af jøder. De tyske agenter på "piskeflødefronten" aftog meget fra Danmark, men de tog ikke så gerne jøder retur. I en afdeling i Justitsministeriet foretog man sig stort set ikke andet i juli 1941 end at udfærdige udleveringsordrer for politiske og jødiske flygtninge og udstede tilladelser til hedebonder i Jylland, sådan at de kunne sælge uld til gode priser i Tyskland.

Med besættelsestiden er det sådan, at man bør passe på ikke at slå de enkelte danskere, erhvervslivet og statsmagtens gerninger eller ugerninger i hartkorn. Den kræmmermentalitet, som flere forskere mener kendetegner danskerne under besættelsen, ledte heller ikke nødvendigvis til tragedier. Der var dem, som i 1943 tog sig godt betalt for at fragte jøder til Sverige. Det var faktisk en dansker, som af en eller anden grund var havnet som arbejder i Tyskland, som i oktober 1942 bankede på døren hos en jødisk kvinde i Berlin. Danskeren drev lidt sort handel med danske uldvarer i den tyske vinterkulde. Han tilbød af menneskekærlighed den desperate kvinde og hendes tre børn at hjælpe dem til Danmark. Det lykkedes, de nåede til København. Vi ved ikke, om danskeren tog sig betalt for denne gestus, men hans og andre menneskers offervilje var stor. Alt ville være gået godt og familien ville være sluppet til Sverige et år senere. Men tragedien indtraf. Statsanklageren for Særlige Anliggender sendte kvinden og hendes børn til Tyskland. Halvanden måned

senere blev kvinden og hendes tre børn, som alle var under otte år, myrdet i Auschwitz.

Min forskning har vist, at mindst 21 statsløse jøder blev udvist fra Danmark i perioden 1940-44. De fleste blev efterfølgende myrdet i udryddelseslejre, og andre forsvandt et eller andet sted i vanviddet. Af flere grunde er denne del af besættelsehistorien gået danske historikere, som beskæftigede sig med krigens samarbejdspolitik, forbi. Det er efter min mening meget svært at forstå.

For et år siden gjorde jeg i to kronikker i *Berlingske Tidende* opmærksom på min forgæves kamp for at få aktindsigt i sager vedrørende jødiske flygtninge, som blev udvist af de danske myndigheder, uden ordrer eller anmodning fra den tyske besættelsesmagt. Udlændingestyrelsen formentede mig adgang til disse sager, med meget tvivlsomme argumenter. Ved hjælp af en god debat her i avisen, efterfulgt af kritiske forespørgsler fra bekymrede folketingsmedlemmer til indenrigsminister Thorkild Simonsen, fik jeg adgang til disse sager.

Man kan af sagsakterne få den mistanke, at Udlændingestyrelsen gennem fortsat lukning af sagerne ikke ønskede at tage hensyn til de statsløse jøder og deres familier, som også er borte, men tværtimod kun tog hensyn til de velrenommerede danske embedsmænd, som var skyld i jødernes udvisning. Disse embedsmænd skrev beretninger om deres glørværdige embedsførelse i bøger om krigsårene og udfærdigede dele af straffelovstillægget, som muliggjorde henrettelse af dem, som havde bistået besættelsesmagten – bl.a. ved "handling, som har medført, at nogen har mistet livet, har lidt alvorlig skade på legeme eller helbred eller er blevet ført ud af landet eller berøvet friheden i længere tid".

Ifølge Folkeregistret flyttede denne jødiske flygtning til Tyskland i 1941. Foto fra Rigspolitichefens arkiv.

Lad os se på manden her på billedet. Manden, der var jøde, kom på lovlig vis til Danmark i 1938. Han levede af sin egen formue og lå ingen til last. Han prøvede uden held at få sin kone til landet, men både det og alle forsøg på at komme videre til andre lande mislykkedes. Pludselig i 1941 blev han afhentet af det danske politi, og ti dage senere blev han udvist af landet. Han forsvandt under krigen. En af hans venner, en dansk jøde, rettede efter krigen henvendelse til Rigspolitiet om mandens skæbne. Folkeregistret oplyste ham om, at manden havde skiftet adresse til Tyskland i 1941, hvad mandens ven fandt noget makabert. En embedsmand i Justitsministeriet, som under besættelsen havde været involveret i sager om udvisning af jøder, nåede at rette ordlydendet i svarbrevet. Dansk udvisning blev ændret til tysk anholdelse og udbringning af landet. Strengt taget skulle de, som beordrede denne og andre udleveringer, være blevet straffet med døden. Men i stedet fortsatte de op ad karrierestigen. Spørgsmålet er, om de overhovedet følte nogen skyld eller blot glemte disse begivenheder, som var de nødvendige pligter udført for Danmark?

For knap et år siden var der en stor politisk interesse for denne mørkeste del af besættelsestiden. Men siden politikerne på talerstolen i Folketinget krævede åbningen af arkivalierne, er det først og fremmest de danske jøder og en enkelt gruppe af flygtningevenner, som har vist åbenlys

interesse i denne del af besættelseshistorien. Nul kroner er, hvad det hidtil har kostet den danske stat at få klarlagt de danske myndigheders udvisning af jødiske flygtninge fra Danmark under besættelsen og en systematisk undersøgelse af flygtningenes dagligdag før, under og efter Anden Verdenskrig. Det nyoprettede Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier kunne opfattes som myndighedernes vilje til at belyse forholdene for statsløse jøder i Danmark. Det må vise sig, om centeret, som låner sit navn, Holocaust, fra jødernes lidelse, også vil beskæftige sig med Holocaust i Danmark. Ved centerets oprettelse erklærede udenrigsministeren: "Midt i den aktuelle selvransagelse af Danmarks rolle under Anden Verdenskrig er det vigtigt at holde fast i, at antisemitismen aldrig fik tag i danskerne". Hvis ministeren har ret, er det bemærkelsesværdigt, at danske embedsmænd fandt det naturligt at udvise mennesker i livsfare. Dengang var der ingen offentlig diskussion om immigrationsstop eller frygt for et multietnisk samfund. Forklaringen er, at de implicerede embedsmænd ikke ønskede visse typer udlændinge i landet og i mange tilfælde viste en usædvanlig foragt for dem. Marokkanere, som var strandet i Danmark, blev kaldt "afrikanske mænd, der avlede børn med danske kvinder" og jøder blev karakteriseret som "kedelige fyre" og "jøder, også af tro". Tilhørte man sådanne grupper, kom man på det næste tog til Tyskland og døden. Det var bureaukrati, ubetænksomhed, dumhed, snævre egeninteresser og racisme, som medførte, at Danmarks døre blev lukket for hovedparten af flygtninge i 1930'erne, og at statsløse jøder blev udvist før og under besættelsen. Deportationerne var en fortsættelse af den politik, man førte i 30'erne.

Embedsmændene vidste muligvis ikke, at der ventede de udviste gaskamre og krematorier, men de kendte udmærket til de livstruende forhold, som jøder og andre var flygtet fra. De er skyldige i nogle af de værste forbrydelser, der blev begået under besættelsen. De blev begået i statsmagtens regi. Men før man gør embedsmændene til de egentlig skyldige, må det også med, at den kyniske politik over for jøderne i vid udstrækning foregik i fuld offentlighed, og at den danske befolkning var bekendt med den generelle restriktive politik. De danske myndigheders holdning og behandling af jøderne i 1930'erne adskiller sig i realiteten ikke væsentligt fra Schweiz'. I den rapport, som nu foreligger om Schweiz' meget diskuterede behandling af jødiske flygtninge, findes

uhyggeligt mange ligheder med forholdene i Danmark. Schweiziske myndigheder, i særdeleshed militærpolitiet, afviste og udviste flere hundrede statsløse jøder til Frankrig efter 1940. Det var derimod meget sjældent, at jøder blev sendt tilbage til Tyskland, og statsløse jøder, som havde været bosat i Schweiz i flere år, blev ikke udvist efter krigens udbrud som i Danmark.

Et af vore nabolande udviste også jøder. Fem jøder blev udleveret fra Finland til Estland i 1942. Alle på nær én omkom. Dette blev allerede kritiseret under krigen og i det retsopgør, som fandt sted i Finland. Omstændighederne var som bekendt ganske anderledes end i Danmark, men en klar finsk politik forhindrede jødeaktioner og deportation. Finland, som var Tysklands allierede, eller som finnerne kaldte det, medkæmpere, gav midt under krigen statsborgerskab til statsløse jøder, noget som ville have været uhørt i Danmark. I 1943 flygtede statsløse jøder til Sverige, til dels med hjælp fra de finske myndigheder.

Myten om Danmark som undtagelse, landet som gjorde det, alle andre skulle have gjort, er om ikke den sidste myte fra besættelsestiden, så den største. Redningen af de danske jøder i oktober 1943 var en fantastisk begivenhed. At det var en farefuld begivenhed vidner de 482 jøder, som blev deporteret til Theresienstadt, om. Men det er ikke længere ærligt udelukkende at fremhæve oktober 1943 i tide og utide, mens det er kendt, at danske embedsmænd begik forbrydelser mod jøder. Jødeaktionen i oktober 1943 giver ikke historisk aflad. Der kan ikke blive tale om nogen byttehandel eller regnestykker. Hvert af de mennesker, som blev udleveret, havde et navn og et liv, som man kan og bør fortælle om. Man må gøre alt for, at de forbrydelser, som er blevet begået, ikke glemmes og gentages.

Oktober 1943

Ved forsker, cand. mag. Michael Mogensen

A. Bibliografien

Der er fremstillet en bibliografi om "Danske aspekter af holocaust. Oktober 1943", som indeholder langt hovedparten af de relevante titler i bøger og tidsskrifter og en betydelig del af de væsentlige artikler i danske og svenske aviser. I bibliografien er skønlitterære fremstillinger og film i første omgang ikke medtaget.

Bibliografien falder i tre dele:

- I. Tidsskrifter
- II. Bøger.
- III. Danske og svenske avisartikler

Bibliografien er tilgængelig på www.dchf.dk/danish_aspects

B. Arkivarbejdet

Endvidere er der kortlagt og indsamlet materiale ved arkiver i Sverige og Danmark vedrørende de danske jøders stilling under besættelsen med særligt henblik på oktober 1943. Til det formål har jeg konverteret det såkaldte Sveriges-kartotek til en elektronisk version, der i en reduceret papirudgave er tilgået Riksarkivet i Stockholm med henblik på kopiering af de samtidige svenske politirapporter, som blev optaget i forbindelse med flygtningenes ankomst til i Sverige i efteråret 1943.

Oktober 1943 – en kildesamling

Indtil de seneste år har det været den alment accepterede opfattelse, at fremstillingen af oktober 1943 ikke kunne bygge på samtidige kilder, idet arrestationerne og den hastigt improviserede flugt ikke efterlod sig relevant materiale. Her ligger formentlig en væsentlig del af forklaringen på, at beretningerne indtil for nylig er blevet anvendt som primære i udforskningen og behandlingen af hændelserne i oktoberdagene. Mine tidligere studier sammen med Rasmus Kreth (*Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*, nu også tilgængelig på hjemmesiden www.dchf.dk/publications/index_books.html) viste imidlertid, at der både på den danske og svenske side af Øresund aflejrede sig et betydeligt materiale. Efter mine seneste arkivstudier og indsamlinger for DCHF

foreligger der nu til disposition for centeret et samtidigt materiale, der må betegnes som righoldigt.

På basis af det indsamlede arkivmateriale udarbejdes en bredt anlagt kommenteret kildesamling, der indeholder de centrale kilder, som omhandler oktober 1943, fra jødeforfølgelsens baggrund, over flugten eller deportationen til hjemkomsten efter befrielsen:

Indhold

- a. De danske jøders stilling inden regeringens fald.
- b. Aktionen besluttes og gennemføres.
- c. Redningsaktionen.
- d. Svenskerne og flugten.
- e. Verdensopinionen og flugten.
- f. Tyskerne og flugten.
- g. Deportationen.
- h. Hjemkomsten.

Hvert afsnit indledes med en kortere eller længere kommentar, der skaber den nødvendige historiske baggrund for en nærmere beskæftigelse med materialet samt arbejdsspørgsmål i tilknytning til de enkelte afsnit.

Redningsaktionen i oktober 1943 – "improviseret organisering"

Endvidere rummer materialet mulighed for at skildre redningen af jøderne i oktober 1943 på baggrund af samtidige kilder. I første række flygtningenes samtidige breve, nedfældet kort efter ankomsten til Sverige, og de svenske politirapporter optaget i forbindelse med landgangen. Dertil kommer den svenske presses samtidige reportager og interviews, der også er en vigtig kilde til oktoberdagens historie og som ikke hidtil

er blevet udnyttet efter fortjeneste. Suppleret med den meget værdifulde samling af ca. 60 beretninger fra 1956/57 indsamlet af Ole Barfoed og en række andre beretninger og kilder. De samtidige breve og politirapporter egner sig – for de flestes vedkommende – nok ikke til en almindelig offentliggørelse i forbindelse med en kildesamling. Og der skal i så fald indhentes tilladelse hos arkivmyndighederne. Men i anonym form kan de udgøre et solidt fundament for en fremstilling, der efter alt at dømme både har en bred almen og forskningsmæssig interesse.

Det står klart, at dette helt særlige kapitel af Danmarks og Europas historie fortjener en så indgående behandling, som man kan give det. Kun herigennem kan vi søge at forstå og formidle, hvorledes den næsten fuldkomne redning af et jødisk samfund var mulig. I dag foreligger der ganske vist en række alment interessante undersøgelser og skildringer af høj kvalitet, som både behandler de tyske, danske og svenske myndigheders overvejelser og ageren i oktoberdagene, og som efter alt at dømme har en blivende værdi for forståelsen af, hvordan det lykkedes for langt hovedparten af de danske jøder at undvige deportationen og bringe sig i sikkerhed i Sverige. Men når det drejer sig om den altafgørende betydning af de mange hjælpegrupper og flygtninges initiativer og indsats er skildringerne mere overfladiske og summariske. Formentlig på grund af det overmåde sparsomme samtidige materiale, der hidtil har været kendt om emnet.

De mere end 7.000 flygtninges reaktioner, flugtforberedelser og færdene kan selvsagt ikke kortlægges præcist. Dog ved vi, at mange ved individuelle rejsearrangementer selv skaffede sig transport over Øresund allerede før og under aktionen. Andre skjulte sig hos venner og bekendte, for der at arrangere en Sveriges rejse. Atter andre gemte sig i parker og skove. Endelig var der dem, der forholdt sig mere eller mindre passive og som ikke troede på, at en aktion kunne indtræffe i Danmark. Variationerne er utallige, men i virkeligheden kun antydningssvis behandlet i den hidtidige litteratur. Hvilket også gælder for transporterne – og alle de grupper og enkeltpersoner, der gav en hånd med i redningsarbejdet. Det engagerede talrige og kaldte på hjælp i alle størrelsesordener. Der var dem, der bragte advarslen til jødiske venner, bekendte, naboer og kolleger. Der var dem, der tog sig af jødernes jordiske gods, da ejermændene

måtte gå under jorden. Der var logiværterne og dem, der på anden vis bidrog til jødernes underbringelse før afrejsen. Endelig var der redningsaktionens kernetropper: opsamlings- og afskibergrupperne med forbindelse til vognmænd og skippere. Trods samarbejde grupperne imellem var der efter alt at dømme ingen samlet flygtningeorganisation. Derimod ser der ud til at have været mange initiativer, som ofte krydsede hinanden og som kunne skabe forvirring og misforståelser

I litteraturen om redningsaktionen finder man gennemgående en spænding mellem begreberne improvisering og organisering. Det er således alment accepteret at hjælpen til jøderne i vidt omfang var improviseret og spontan, samtidig med at hjælpegrupperne hurtigt fik samlet tropperne og organiseret flugten ud af Danmark. Redningsaktionens nøgleord kan måske bedst betegnes som "improviseret organisering". Men en bredere analyse der kan nuancere det, der her anføres som generelle tendenser, foreligger endnu ikke. Det er min hensigt, at udarbejde en sådan bred fremstilling på et senere tidspunkt.

Beretning fra medarbejderne

Forsker, ph.d. Cecilie Felicia Stokholm Banke

Artikler:

- "Alva og Gunnar Myrdals familievision", *Arbejderhistorie*, december 2000
- "Lugten af død", *Den Jyske Historiker*, december 2000
- "Hele den tyrkiske musik", *Information*, 25. november 2000
- "Krystalnatten var på sporet af de fælleseuropæiske værdier", *Information*, 10. november 2000
- "Lugten af død", *Information* 13. oktober 2000
- "Gamla Danmark står kvar", *Dagens Nyheter*, 30. september 2000
- "De gamle ord duer ikke", *Information* 18. september 2000
- "Modigt nybrud", *Information* 4. september 2000

Research:

- Rigsarkivet, journalsager i Socialministeriet, Justitsministeriets og Udenrigsministeriet samt Udlændingesager
- Sekundær litteratur vedr. holocaust, flygtninge og flygtningespørgsmålet i mellemkrigstiden
- Samtidige avisartikler i *Politiken*, *Berlingske Tidende*, *Social-Demokraten* og *Nationaltidende* om flygtninge, flygtningespørgsmålet, Folkeforbundet, antisemitisme, jødespørgsmålet og fremmede
- Tidsskriftartikler fra perioden om jøder, jødespørgsmålet, flygtninge og Folkeforbundet

Andet:

- *Studierejse til Auschwitz m. Helsingør Gymnasium v. Otto Rüel, 29. september til 5. oktober 2000
- *Forberedelse af forskningsseminar, Folk og fællesskab, (13.-14. januar 2001)
- *Oplæg v. centerseminar om Norman G. Finkelsteins bog, *The Holocaust Industry*, 2. november 2000
- *Deltagelse i div. centerseminarer og møder i forskergruppen

Forsker, cand. mag. Michael Mogensen

- 13.-28. februar 2000
Deltagelse i kursus om holocaust ved Yad Vashem, Jerusalem.
- 14. marts 2000
Foredrag "De danske jøders flugt til Sverige i okt. 1943" ved Folkeuniversitetet i Sønderborg.

4.-7. maj 2000

Deltagelse i seminaret "Jews in Northern Europe" ved Renvall-instituttet i Helsingfors med foredraget "The Danish Jews in Sweden 1943-45".

Forskningsassistent Torben Jørgensen

Lublin, 14.-19. marts 2000

Interviewrejse til Polen i forbindelse med specialeprojekt om "Operation Reinhardt". I samarbejde med Mikkel Anderson, Århus

Oxford, 16. - 23. juli 2000

International konference under titlen "Remembering for the Future 2000? The Holocaust in an Age of Genocide."

Polen og Tyskland, 18. september-2. oktober 2000

Arrangerer, i samarbejde m. ph.d.-studerende Mogens Bak-Hansen studierejse til Polen og Tyskland for deltagere i Kbh. Universitets Institut for Historie tosemesters kursus "Holocaust og folkemord", v. lektor dr. phil. Hans Kirschhoff.

Danmarks Radio 23.-27. oktober 2000

"Dagligdag i dødslejren", P1's Kvartini, ved Kjeld Koplev.

Hamburg, 10.- 12. december 2000

Møde under titlen "Trauma-Migration-Exile" på Institut für Sozialforschung, Hamburg

Københavns Universitet, 16. december 2000

Forelæsning: "Lublinområdet i holocaust"

Artikel: "Udforskningen af folkemordet på de europæiske jøder", *Den Jyske Historiker*, 90, 60-73

Forsker, cand. phil. Lone Rünitz

Udarbejdelse af ansøgninger til Rigsarkivet på forskergruppens vegne om adgang til Rigspolitiet, Tilsynet med udlændinges UDL-sager, oprettet i perioden 1933-1945, herunder møde med Rigsarkivets ledelse om vilkårene for udlån af arkivalierne.

Skitse til database, hvori UDL-sagerne skal registreres.

Deltagelse i diverse forskergruppemøder, bl.a. med henblik på at fastlægge de overordnede rammer for undersøgelsen.

Kildesøgning i Justitsministeriets og Udenrigsministeriets journaler og afleveringsfortegnelser samt udarbejdelse af ansøgninger til dette materiale på forskergruppens vegne.

Deltagelse i Helsingør Gymnasiums ekskursion til Auschwitz fra 29. september til 4. oktober 2000.

Iværksættelse af gennemgang af UDL-sager og registrering af flygtningesagerne.

Instruktion af forskningsmedarbejderne, løbende supervision og stikprøver af materialet med særligt henblik på at konstatere ændringerne i den administrative praksis i løbet af perioden.

Gennemgang af Justitsministeriet 3. kontors resolutioner på ansøgninger om indrejse- og opholdstilladelse i Danmark i perioden 1938-1939.

Gennemgang af Udenrigsministeriets gruppeordnede sager 1909-45, gruppen om fremmedes adgang til Danmark i perioden 1933-1945, dels for undersøge Udenrigsministeriets behandling af ansøgninger om opholdstilladelse fremsendt via udenlandske repræsentationer, dels for at klarlægge kompetenceforholder mellem ressortmyndigheden – Justitsministeriet – og Udenrigsministeriet.

Gennemgang af de summariske referater fra ministermøderne i 1930erne med henblik på at undersøge, i hvilket omfang flygtningespørgsmålet blev berørt på disse møder.

Foreløbig gennemgang af referater fra Udenrigspolitisk Nævn for perioden 1933-40.

9. november, foredrag

”Dansk flygtningepolitik før og nu” i foreningen New Outlook på Krystalnatten den 9. november 2000.

Seniorforsker, ph.d. Vilhjalmur Örn Vilhjalmsson.

Forskning

- Ansøgning om aktadgang til diverse arkiver i ind- og udland.
- Indsamling og gennemgang af udlændingesager og andet kildemateriale i Rigsarkivet og Landsarkivet i København.
- Fotokopiering af relevant arkivmateriale.
- Interviews i ind- og udland.
- Gennemgang og sproglig oversættelse af privatarkiver.
- Korrespondance med arkiver og privatpersoner i ind- og udland.

Publikationer

"Den største myte". Kronik publiceret i *Berlingske Tidende*, 6. februar 2000. 1. sektion, s. 12.

"Fortiden i nutiden". Kronik publiceret i *Information* 22. februar 2000 side 10.

"Morderne i Baltikum". *Berlingske Tidende*. 10. november 2000, 1. sektion s. 19.

"Det dobbelte folkedrab". *Berlingske Tidende* 7. december 2000, 1. sektion s. 20.

Forskningsrejser

14. juli

Besøgte jeg i Båstad i Sverige familien til en jødisk flygtning, som blev udvist af Danmark i 1943.

12.-18. september 2000

Forskningsrejse til London. Indsamling af kildemateriale vedrørende Storbritanniens holdning til Danmarks flygtningepolitik i 1930'erne, oplysninger om flygtninge der enten blev afvist eller udviste fra Danmark, samt kilder vedrørende jødeaktionen 1943 og danske krigsforbrydere. Arbejdet blev foretaget på Public Record Office (PRO) i Kew samt på Wiener Library i London.

17. oktober – 21. november 2000

Forskningsrejse til Israel. Indsamling af kildemateriale vedrørende udviste og afviste flygtninge i Danmark og Jødeaktionen i 1943 på Yad Vashem i Jerusalem samt på Central Zionist Archives i Jerusalem. Turen omfattede også besøg på Hebrew University i Jerusalem, Bar Ilan University i Tel Aviv samt på Simon Wiesenthal Center i Jerusalem. Ud over kildeindsamling var en vigtig del af opholdet besøg hos og interview af relevante personer i Jerusalem, Bnei Brak og Tel Aviv.

Dette er en kort version af en mere udførlig fem siders årsrapport, som er afleveret til DCHF's direktør og bestyrelse.

Direktør, Jean Monnet Professor Uffe Østergård

Bøger og længere artikler

"Wie klein und homogen ist Dänemark eigentlich", *Ästhetik und Kommunikation* 107, 2000, 25-32

"Grundloven, kirken og Danmark", Bent Hansen (red.), *Talerne ved grundlovsfesten i Viborg 17. September 1999*, Viborg 2000, 29-38

"Regions and Regionalism in Denmark" *Jean Monnet Center Newsletter* 2. januar 2000, 4-13

Europa. Identitet og identitetspolitik, Kbh.: Rosinante 2000 457 s. (paperback ed.)

"Hvilket Danmark?", *Holdningsbillederne i et internationalt perspektiv*, Medlemsrapport fra Institut for Fremtidsforskning 2000:2, 22-26

"State, Nation and National Identity", in H. Andersen and L. B. Kaspersen (eds.), *Classical and Modern Social Theory*, Oxford: Blackwell, 2000, 447-66

"Danish National Identity: Between Multinational Heritage and Small State Nationalism", Hans Branner and Morten Kelstrup (eds.), *Denmark's Policy Towards Europe after 1945. History, Theory and Options*, Odense University Press 2000, 139-184

"Vad hade hänt ... Kontrafaktiska hypoteser och "öppna" situationer i historien och historieforskningen", L.M. Andersson och U. Zander (eds.), *Tänk om ... Nio kontrafaktiska essäer*, Lund: Historiska Media 2000, 25-57 (paperback ed.)

"Hvad er det europæiske ved den europæiske civilisation", Jakob Balling (red), *Kirken og Europa*, Århus Universitetsforlag 2000, 22-101

"Ydmyg selvhævdelse – en dansk kunstart", Thorkild Borup Jensen (red.), *Danske tilstande. En antologi af danske essays*, Schönbergs kulturelefanter 2000, 76-85

Interview i J. Reiermann og S. Ørskov, *Eurofact.dk*, Informations Forlag, 2000, 16ff.

"Euroen og markedet", *Jean Monnet Center Newsletter* 4, september 2000, 6-10

"European Identity and the Politics of Identity", Peter Burgess and Ola Tunander (eds.), *European Security Identities. Contested Understandings of EU and NATO*, Oslo: PRIO Report 2/2000, 7-28

"Holocaust, folkedrab, folkemord og europæiske værdier", *Folkemord. Den Jyske Historiker* Nr. 90, 2000, 14-38

Avisartikler og andre kortere artikler

"Tyrkiet er en nation som alle andre", *Information* 23. december 1999, 12

- "Hører Tyrkiet med til Europa?", *Jyllands-Posten*, 26. december 1999, 9
- "Danskheden har alle odds med sig", *Information* 31. december, 1999, 4
- "Europas turbulente århundrede", *Berlingske Tidende* 1. januar 2000, 19
- "Den tyrkiske nationsopfattelse er europæisk", *Information* 12. januar 2000, 8
- "Fremskridtets onde tvilling" (interview), *Information* 15. januar, 2000, 11
- "There is no business like Shoah business", *Weekendavisen* 21. januar, 2000, 7 (interview)
- Interview, "Holocaust i Hollywood-regi", *Jyllands-Posten* 26. februar 2000, 1
- "Danmark er en multinational helstat", *Information* 2. februar 2000, 8
- "Danskernes bedste side", *Politiken Kultur* 4. marts 2000 (kronik)
- "Erindring eller historie – kampen om Dybbøl", *Jyllands-Posten* 5. marts, 2000, 9
- "The Danish Referendum", *Wall Street Journal* 6. april, 2000, 2 (interview)
- "Tag Camre alvorligt", *Berlingske Tidende* 17. april, 2000, 9 (interview)
- "Historiens dom over Irving", *Politiken Debat* 15. april 2000, 6
- "Det bedst dokumenterede folkemord", *Information* 18. april 2000, 8
- "Hvorfor er fartfælder udanske?", *Jyllands-Posten* 7. maj 2000, 9
- "Identitet og Euro", *Europa* nr. 5, maj 2000, 6-7
- "Pop og palmer påvirker Eurovalget", *Børsen* 23. maj, 2000, 17 (interview)
- "EM og nationalfølelse", *Samvirke* 6, 2000
- "Når Euroen bare falder og falder", *Information* 8. juni 2000, 10 (kronik)
- "De skal sgu sige undskyld", *Information* 10. juni, 3 (interview)
- "Øresund – en region i Europa?", *Europa* nr. 6, Juni 2000

"Virksomme sanktioner – trods alt lys for enden af den østrigske tunnel", *Aktuelt* 29. juni, 3

"Øresund – en europæisk region", *Jyllands-Posten* 16 juli 2000, 9

"Suveræniteten", *Information* 17.-18. juni, 6 (interview), ved J. Reiermann og S. Ørskov

"EU og mindretallene", *Information* 18. juli 2000, 8

"EU og nationalstaterne", *Information* 26. juli 2000, 8

"En sejr uden stolthed", *Jyllands-Posten* 25. juli 2000, 7

"Jeg føler absolut ingenting (om Euroen)", *Politiken* 29. juli 2000, 11

"Mindretal og det europæiske samarbejde", *Information* 2. august 2000, 8

"Borgerkrigen i grænselandet", *Jyllands-Posten* 8. august 2000, 7

"Krigens uskyldige offer – Rumænien og Bulgarien", *Politiken Debat* 13. august, 4 (interview)

"EU og menneskerettighederne", *Information* 16. august 2000, 8

"Danskere skal forske i folkedrab", interview, *Kurieren* (medarbejderblad UM) 49, august 2000, 6-7

"Kirken har hovedrolle i europæiske civilisation", *Kristeligt dagblad* 1. september 2000, 5 (interview)

"Oh fædreland!", *Information* 18. september 2000, 8

"EU – ikke engang et uniformeret vagtkorps", *Information* 22. september 2000, 12

"28. marts i Tyskland historie", *Jyllands-Posten* 24. september, 2000, 9

"Vær en god borger – men gør ellers hvad du vil", *Information* 26. september 2000, 14

"Dumstædige Danmark", *Berlingske Tidende Magasin* 1. oktober, 2000, 1-3 (interview)

"Et folk – et rige", *Information* 10. oktober 2000, 12

"Er vi nu en normal europæisk nation?", *Jyllands-Posten* 13. oktober 2000, 9

"Vi vil også være frie", *Information* 17. oktober 2000, 8

"Etnisk eller politisk nation", *Information*, 31. oktober 2000, 8

"Ernest Renans definition af nationen", *Information*, 7. november 2000, 10

"EU efter Nice", *Aktuelt*, 29. november 2000, 14

"Lille land hvad nu?", *Nyt Syn på Europa*, nr. 4, november 2000, 3-4

"Hysterisk frygt for overvågning fra Wien", *Jyllands-Posten Indblik* 10. december, 2000, 9

"Das Dilemma der dänischen Politik", *Kennzeichen DK. Mitteilungen aus und über Dänemark*, Tema "Dänemark in Europa", Den danske ambassade i Berlin, november 2000, 8-9

Radio og TV

"Tyrkiet og EU efter det europæiske Råds møde i Helsinki", DR TV, TV-avisen, 12. december, 1999 kl. 18:30

"Statsborgerskab og kultur i Danmark, Tyskland, Frankrig, Storbritannien og Tyrkiet.", DR P1 Indblik, 15. december 1999 kl. 16:10-16:30

"Det universelle imperium – habsburgeren Karl V's europæiske drøm" DR P1 (genudsendt 26. januar 2000), 22. januar, 2000 kl. 17.00-18.00

"Arkiver, historikere og proces mod fortiden", DR P1 Radioavisen, 7. februar, 2000 kl. 7:00

"Europas Forenede Stater" DR P1, 11. marts, 2000 kl. 17.00-18.00 (genudsendt 15. marts 2000)

"FPÖs natur" DR P3, 17. marts, 2000 kl. 15.00

"Historiecenteret på Dybbøl", TV Syd og Sønderjylland regionale nyheder, 25. marts, 2000 kl. 19.30-20.00

"Dommen over David Irving", DR P1 Radioavisen, 11. april, 2000 kl. 18:30

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

"Udstillingen Under samme himmel", DR P1 Kunstkalenderen, 29. april, 2000 kl. 10.00-10.30

"Holocaust-industrien" sammen med Morten Thing, DR P1 Synspunkt, 20. maj, 2000, kl. 13.30-14.15

"Glade dage i kollektivet Aldershvile", sammen med Vibeke Sperling, Niels Ole Finnemann o.a. DR P1 Millenium (genudsendt 24. september), 16. juli, 2000, kl.13.00-15.00

"Danskhed, kristendom og islam", DR 2 Deadline, 23. august, 2000, kl. 23.00

"Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier", DR P1 Radioavisen, 31. august, 2000, kl. 18.30

"EU og de fire forbehold", DR P3 Strax, 3. september, 2000, kl. 11.00-11.30

"Det europæiske samarbejde og afstemningen den 28. september", DR P1 "Det skal nok gå alt sammen", 15. september, 2000 kl. 9:10-10.00

Kommenterer sammen med Bent Jensen afstemningsresultatet 28. september, Deadline DR 2, 29. september, 2000 kl. 0.00-0.30

"Regering og opposition bør gå af", Nyhederne TV2, 3. oktober, 2000, kl. 22.05-2.10

"Det danske mindretal i Sydslesvig som forbillede for dansk kultur", Indblik DR P1, 11. oktober 2000, kl. 16.10-16.35

"Svinets kulturhistorie", DR 2 helaftensprogram, 14. oktober, 2000, kl. 20.00-21.00

"EU som overvåger af menneskerettighederne", DR P1 Morgenmagasinet, 4. december, 2000 kl. 8.15-8.30

Om EU's østudvidelse, DR P1 Radioavisen, 7. december, 2000 kl. 12.05-12.10

Foredrag og forelæsninger

"Kapitler fra en dansk stormagtshistorie", Mandag Morgens konference "Danmark som værdiernes stormagt." Den Sorte Diamant, 8. december 1999

"Dansk-norske fællesværdier – Danmark og Norge delt af en fælles fortid, på konferencen "Værdier under debat" arrangeret af Fondet for dansk-norsk samarbejde, Schæffergården, 10. december 1999

"Danish History and Culture", Denmark Today, Århus Universitet, 12. januar 2000

"Østeuropa – i morgen", Dansk Management Forum PIL-kursus, Sauntehus, 17. januar 2000

"Den multinationale helstat", Historisk Samfund for København, Den Sorte Diamant, 25. januar 2000

"Regions and Regionalism" på konference arr. af Comité scientifique pour les régions périphériques maritimes, CRPM, Funcal Madeira, 28.-31. januar 2000

Opponerer ved Trine Michelsen Keldahls forsvar af ph.d. afhandlingen "Fyrstens rådgiver. Raymond Aron", Romansk Institut, KU, 12. februar 2000

Opponerer ved Roy Langers forsvar af ph.d. afhandlingen "Zwischen Gefühl und Vernunft", Handelshøjskolen i København, 8. marts 2000

"Østeuropa – i dag og i morgen", Dansk Management Forum, PIL-kursus, Sauntehus 10. marts 2000

"Magten i det 20. århundrede", PSIKA-konference i Ikast om "Magt, deltagelse og demokrati", 15. marts 2000

"Holocaust og det europæiske værdifællesskab", Testrup Højskole, 16. marts 2000

"Baltikum som historisk region", Forsvarsakademiet, 20. marts 2000

"Er EU et kristent projekt? – Europæisk identitet og religion", Institut for Statskundskab, KU, 20. marts 2000

"Modernitet og holocaust", Filosofisk Forum, København, 22. marts 2000

Opponerer ved Ulla Holms forsvar af ph.d. afhandlingen "Det franske Europa", Center for europæiske Kulturstudier, ÅU, 24. marts 2000

"Danmark – nationale værdier og global virkelighed", Inspirationskonference for det Konservative Folkeparti, Industriens Hus, 1. april 2000

"Denmark's European Dilemma and the Particular Danish Nation-Building Process", Jean Monnet Lectures, Århus Universitet, 17. april 2000

"Hvad er Vesteuropa?" ved Center for Europæiske Kulturstudier, Århus Universitet, 25. april 2000

Deltager i seminar om "Holocaust och den europeiska historiekulturen", Lund Universitet, Skanör med foredraget "Holocaust og europæiske værdier", 27. -28. april 2000

"Holocaust, folkedrab og europæisk identitet", Center for Historie, Syddansk Universitet, 2. maj 2000

"Dansk identitet" for de danske lektorer i USA i forbindelse med årsmøde i the Society for the Advancement of Scandinavian Studies, University of Wisconsin, Madison, USA, 4. maj 2000

"The Role of the Vikings in Danish Identity and Collective Memory" at the Annual Meeting for the Society for the Advancement of Scandinavian Studies, University of Wisconsin, Madison, USA, 6. maj 2000

"European Integration, European Space and Balkan Territory", 4th Nansen Dialogue Conference, Ohrid, Makedonien, 13. maj 2000

"The Danish Paradox and the Danish Dilemma" for EU-ambassaderne i København, 23. maj 2000

"National og social integration", Institut for Fremtidsforskning, Parken, Kbh. 30. maj 2000

"Schleswig-Holstein/Sønderjylland – eine europäische Region?" 32. Nord-europäische Gespräche, arrangeret af Europabevægelserne i Danmark, Schleswig-Holstein og Mecklenburg-Vorpommern, Jørlunde Metalskole 2.-4. juni, 4. juni 2000

"The Relevance of Holocaust Studies Today", Humanity in Action, Louisiana, 4. juni 2000

"Den multietniske udfordring", Master of Public Administration uddannelsen, Syddansk Universitet, Gl. Avenes, 19. juni 2000

"European Models of Nationality, Minorities and Citizenship" International Seminar on Minority Issues, Højskolen Østersøen, Åbenrå, 7. juli 2000

"The Baltic Sea Region as a Historical Region", Association of European Regions, AER's Summer School East-West, Vilnius 6-11 August, 7. august 2000

"Danish History and Culture or why the Danes might vote 'No' to the EMU September 28", Denmark Today, Århus Universitet, 18. august 2000

"Europæisk og dansk identitet", Hovedbiblioteket i København, Krystalgade, 22. august 2000

"Islam og Europa/ Islam i Europa", Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus, Rødvig, 24. august 2000

Holder sammen med Statsminister Poul Nyrup Rasmussen åbningstale ved indvielsen af DCHF's nye lokaler Nørre Søgade 35.5, 31. august 2000

"Østeuropa i dag – og i morgen", Dansk Management Forum PIL-kursus, Sauntehus, 14. september 2000

"Europa – krige, konkurrence, samarbejde", PET uddannelse, Politiskolen i Brøndby, 15. september 2000

Afholder lederkursus om "Renæssancen, Trieste, det moderne, Slovenien, Kroatien og opløsningen af Jugoslavien", Hotel Piran, Piran, Slovenien, 16.-23. september 2000

"Øresund som historisk region" for Erhvervsministeriets møde for de nordiske ansvarlige for det Indre Marked, Øresund Direkt, Malmø, 29. september 2000

"The Historian as Political Adviser and the Politicization of the Culture of History", Historieteoretisk "Seminar History, Politics and Ethnicity", Københavns Universitet, 30. september 2000

"Det danske dilemma og det danske paradoks", lokalarkiverne i Vejle Amt, i serien "Dansk identitet i fortid, nutid og fremtid", Engelsholm Højskole, Bredsten, 10. oktober 2000

"A Conceptual Analysis of Holocaust, Genocide and European Values" for 2. Conference of the International Network for Conceptual Analysis, DCHF, 19. oktober 2000

Opponerer ved Ali Rahgi-Aghsans forsvar af ph.d. afhandlingen "The Dynamics and Inertia of the Northern Tier Cooperation in Turkey and Iran", Institut for Statskundskab, KU, 25. oktober 2000

"Societal Models for Citizenship in Europe", European Institute for Minority Issues (ECMI), Flensburg på kursus for the Naturalisation Board of the Latvian Parliament, arr. af det danske Center for Menneskerettigheder, 26. oktober 2000

"Mit Europa", på Ungdomskonferencen "Let's Shape Europe", arrangeret af Nyt Europa, Kunstakademiets festsal, Meldahls Smedje Holmen, 31. oktober 2000

"Globaliseringen og europæiske værdier", Dansk Industri, Frederiksborg Amt, Slotskroen, Hillerød, 31. oktober 2000

"Globaliseringen og geopolitik", DUPI's efteruddannelsesseminar, 9. november 2000

"Holocaust og modernitet" i seminarrækken "Holocaust og intolerance", Afdelingen for minoritetsstudier, KUA, 18. november 2000

"EU efter Nice", Europabevægelsen i Danmark", Langeliniepavillonen, 18. november 2000

"Anti-racisme som europæisk norm?", på seminaret "EU som regional og international normsætter" arr. af COPRI, CUF, DUPI, DCRM og DCHF, 20. november 2000

"The Idea of Europe and Nordic Identity", International Seminar on "The Idea of Europe as viewed from two Peripheries: The Nordic Countries and the Iberian Peninsula", University of Alcalá, Spain November 23-25, 2000

"1989 – Murens fald", i forelæsningsserien "Kristendommen i Europas kulturhistorie", Det Teologiske Fakultet, Århus Universitet, 27. november 2000

"Holocaust og europæiske værdier", Det Lærde Selskab, Århus Universitet, 28. november 2000

"An Evolving European Identity and EU Citizenship?", Jean Monnet Lectures, Institut for Statskundskab, Kbh. Universitet, 6. december 2000

Konferencer og andre aktiviteter

Deltager sammen med Bent Melchior, Vibeke Sperling, Jacques Blum som medlemmer af den danske delegation i "The First Stockholm International Forum on the Holocaust", Stockholm, Sverige, 26.-28. januar 2000

Leder konferencen "History, Political Science and Politics" i anledning af åbningen af Jean Monnet Center for European Integration, Århus Universitet, 4. februar 2000

Deltager sammen med Michael Mogensen i seminaret "Teaching the Holocaust", Yad Vashem, Jerusalem, Israel, 13.-26. februar 2000

Deltager i konference om det europæiske samarbejde i European Parliament Hemicycle, Bruxelles i anledning af 50th Anniversary of the Schumann Declaration 9 May 1950, 8.-9. maj 2000

Deltager i seminar om "Rusland efter præsidentvalget", Forsvarets Efterretnings-tjeneste, Kuppet, 29. maj 2000

Deltager i Séance fondatrice du Haut Conseil pour l'Histoire d'Europe, Musée d'Histoire Contemporaine, Hôtel des Invalides, Paris, 6. juni 2000

Deltager som dansk repræsentant i konferencen "Apprendre l'histoire de l'Europe", Conférence sur l'identité européenne organisée par le ministre de l'Education nationale en France, Jack Lang, Chateau de Blois, Frankrig, 13.-14. oktober 2000

En gymnasieklasse besøger Auschwitz

Ved lektor, pædagogisk konsulent Otto Rühl, DCHF

Under kurset om holocaust for danske undervisere på Yad Vashem i Jerusalem i februar 2000 foreslog Uffe Østergård, der netop var blevet udnævnt til direktør for det nyoprettede Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, at centeret som et pilotprojekt skulle sende en dansk gymnasieklasse til Auschwitz for at inddrage erfaringer m.h.t. formidlingen af emnet holocaust til kommende skole- og gymnasieelever. Emnet havde været diskuteret en del i Israel, både på Yad Vashem, under et besøg på "Denmark School", hvor vi mødtes med historielærere og elever, der havde været i Polen og endelig under et interview, journalisten Hanne Foighel lavede med Uffe Østergård, Silja Vainer fra Jødisk Pædagogisk Center og undertegnede.

Uffe Østergård spurgte senere, om jeg selv var interesseret i at påtage mig opgaven, og da jeg netop havde en klasse, jeg uden tøven ville tage med til Polen, spurgte jeg min rektor på Helsingør Gymnasium, Carl P. Knudsen, om hans indstilling. Den var fra starten yderst positiv og den 29. september drog vi af sted til Polen.

Erfaringerne fra turen fremgår af efterfølgende sider, idet der dog indledningsvis skal lyde en tak til bestyrelsen for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, der støttede idéen, til direktøren for samme, Uffe Østergård, der fik idéen, til rektor Carl P. Knudsen, Helsingør Gymnasium, der ryddede de praktiske problemer af vejen og fra starten støttede projektet og til de 19 elever i 3.a fra Helsingør Gymnasium, der gjorde turen til den udbytterige og stærke oplevelse, den var.

Forberedelserne

"Vi vil aldrig glemme. Det stod der malet på Auschwitz' vægge. Jeg troede jeg kunne forberede mig på det, da vi var på officielt besøg i Polen for en del år siden. Men man kan ikke forberede sig på Auschwitz"

Poul Nyrup Rasmussen ved åbningen af
Dansk Center for Holocaust og Folkedrabsstudier i København
31. august 2000

Det var lidt specielt at lytte til statsministerens ord, netop som vi i 3.a var startet på at "forberede os på Auschwitz"! Men som det vil fremgå både af min egen rapport og af elevernes kommentarer, har Nyrup Rasmussen på en vis måde ret – også med seks ugentlige timers forberedelse i mere end en måned før besøget og i de fire dages rejse til Auschwitz, var man nok ikke helt "forberedt på Auschwitz".

Men noget forberedt var vi dog. Jeg selv havde her den fordel, at jeg havde klassen i både religion og historie; var rejsen blevet gennemført med en 2.G havde en oplagt samarbejdspartner for faget historie været tysk, selvom det pt. er sjældent, at en hel klasse har tysk som fortsætter-sprog. Da en del af eleverne havde fransk som højniveaufag, støttede fransklæreren projektet ved at læse om jødernes skæbne i Frankrig – en interessant ting at iagttage her nogle måneder efter er, at mens én elev har valgt at skrive tredieårsopgave om holocaust i historie, har to valgt at skrive om emnet i fransk – ud fra romanen/filmen "Au revoir, les enfants".

Klassen havde i 2.G haft om Mellemløstiden og 2.Verdenskrig, så baggrunden var i orden. Vi begyndte derfor i religion med at have om jødedommen, mens vi i historie fortsatte 2.Gs gennemgang og tog fat på 1944/46 med specielt henblik på Polen.

Da gennemgangen af jødedommen var nået til jødernes historie og her emnet "antisemitisme", begyndte de to fag at hænge sammen. Indgangsteksten var Peters Boile Nielsens afsnit om antisemitisme i bogen "Jødisk eksistens. Indfaldsvinkler til moderne jødedom"¹ samt de to tekster: Martin Luther: "Jøderne og deres løgne"² og "Zions vises Protokoller". Emnet kristen antisemitisme er senere taget op i gennemgangen af evangeliernes beretning om Jesu domfældelse og henrettelse og vil også blive behandlet i forbindelse med emnet "Religion og politik", hvor vi vil arbejde med forholdet mellem stat og kirke i Det tredje Rige, herunder de tysk-kristnes antisemitisme.³

---

¹ Gads Forlag, København 1999

² Jeg har i min anmeldelse af bogen i "Religion" gjort opmærksom på det uheldige i, at Boile-Nielsen bruger en oversættelse af den nazistiske forfatter Olga Eggers

³ Hertil bruges: *Religion og politik* ved Niels Henrik Arendt. Nyt nordisk Forlag 1981

Som grundbog i historie brugte vi Karl Christian Lammers nye bog: "Vejen til Auschwitz".¹ Bogen har den store fordel, at den udelukkende tager emnet holocaust op, at den er helt ny og derfor også har de nyeste kilder med, f.eks. Victor Klemperers dagbøger, som siden er udkommet på dansk.

Vi startede med Lammers indledning, der er svær, fordi den forudsætter en vis indsigt i de sidste årtiers forskningsdiskussion. Men den lægger op til spændende diskussioner om "det særlige" ved holocaust – det emne, Yehuda Bauer har forelæst om for alle fire hold af danske lærere, der har været på Yad Vashem-kurserne – om "det var nazisternes politiske mål fra starten at myrde jøderne", altså diskussionen om vejen fra "Mein Kampf til Auschwitz" – og om den "stiltiende forståelse for antisemitismen" "hos mange tyskere" (Goldhagen-diskussionen).²

Herefter arbejdede vi med de forskellige faser i Hitlers politik overfor jøderne. Hvor Walther Hofer i sin bog, som jeg hidtil har brugt – "Nationalsocialismen"³ – taler om fire faser – 1933-35, 1935-38, 1938-41 og 1941-45, ser Lammers de to første faser som én: "Diskriminering og udgrænsning 1933-38". Det er selvfølgelig "Nürnberg-lovene", der står i centrum – hvorfor det også har været vigtigt for mig, at få et spørgsmål med om disse i centerets og Politikens Vilstrup-undersøgelse af unges viden om holocaust.

Lammers har i den forbindelse en spændende kilde, nemlig "Befolkningens reaktioner på Nürnberglovene"⁴, hvor han både har uddrag af en officiel månedsrapport fra det bayerske politiske parti og de socialdemokratiske "Deutschland-Berichte".

Lammers kalder den anden fase "Fordrivelsen af de tyske jøder og oprettelse af ghettoer i et jødereservat i Polen 1938-40" og igen bringer han uddrag af "Deutschland-Berichte" om reaktionen på pogromen i novem-

---

¹ Gyldendal Undervisning 2000

² Goldhagen, Daniel Jonah: *Hitler's willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. Alfred A. Knopf, New York 1996

³ Hofer, Walther, *Nationalsocialismen*. Gyldendal 1978

⁴ Taget fra Martin Broszat: *Bayern in der NS-Zeit*. Oldenburg Verlag, München 1972

ber 1938. Her kan man savne Hofers kilder, der ser på den helt systematiske forberedelse af aktionen – og den efterfølgende debat om det hensigtsmæssige i at hævde, at det var en spontan aktion, når alle ved, det ikke var tilfældet.

Under min deltagelse i "March of the Living"¹ i foråret i Polen, diskuterede jeg meget med Helen Krag fra centerets bestyrelse om vigtigheden af at fortælle om det jødiske liv i Polen før krigen. Tallet "3 1/2 millioner polske jøder" er ikke nok – der må i undervisningen inddrages tekster om jøderne i Polen og Østeuropa før krigen. Vi brugte et kapitel fra den bog, Helen Krag selv har udgivet "Der var engang – amol iz geven"² og så den udsendelse i TV-serien om Polens historie, der handler om de polske jøder før krigen.³

På Yad Vashem er præsentationen af undervisningsmateriale en fast bestanddel, som Shulamit Imber står for. En af de ting, vi er blevet præsenteret for, er materialet "Everyday Life in the Warsaw Ghetto"⁴ – et materiale, der både rummer en elevbog, en lærerbog og en dias serie. Vi brugte materialet, der indtil nu kun findes på engelsk, på den måde, at eleverne hver læste teksterne til et billede. De kom så med et oplæg, hvorefter hele klassen diskuterede billedet. En diskussion, vi også har haft på Yad Vashem, er spørgsmålet om fotografens motiver – billederne er taget af en tysk soldat – hvorfor? Hvad ville han med disse billeder?

Efter arbejdet med de polske jøder før krigen og deres liv i ghettoen i starten af krigen, arbejdede vi med Lammers sidste tekster – i afsnittet "Tilintetgørelsespolitikken. Masse mordet på sovjetiske jøder og iværk-

---

¹ "March of the Living" er et israelsk-amerikansk projekt, hvor man bringer jødiske skolebørn fra hele verden til Polen og Israel for at studere holocaust. Selve "marchen" foregår på Yom Ha'Shoa (Holocaust-dagen), hvor samtlige deltagere går fra Auschwitz 1 til Birkenau. Ved marchen i 2000 deltog Helle Dyreborg fra Dansk-israelsk Selskab samt Helen Krag og Otto Rühl fra Dansk Center for Holocaust og Folkedrabsstudier i den polske del af projektet.

² Krag, Helen og Margit Warburg: *Der var engang – amol iz geven*. Gyldendal 1986

³ "Kampen om Polen" 3/9, tilrettelagt af Martin Smith for Channel Four. Sendt på DR 1987

⁴ *Everyday life in the Warsaw Ghetto*. Udgivet af Yad Vashem 1993

sættelse af "Endlösung 1941-45". Emnet er klart det sværeste undervisningsmæssigt – hvordan skal man gennemgå disse kilder? Skal der vises film? Vi valgte at snakke om teksterne, især om spørgsmålet om, hvordan man skal forklare, at 1/2 mill mennesker "frivilligt, aktivt og ivrigt" medvirkede til myrderierne. Især i gennemgangen af dette emne kunne de elever, der i fransk havde læst om jøderne i Frankrig, supplere med oplysninger om franskmændenes egen deltagelse i deportationerne af de franske jøder.

Som sidste emne før afrejsen tog vi igen fat på det religiøse aspekt. Boile Nielsen har i sit afsnit om holocaust samlet tre af Elie Wiesels nutidige legender – nok de tekster, der gjorde størst indtryk af alle – måske på grund af de stærke pointer.¹ Derpå et uddrag af Wiesels "Natten"² og endelig uddrag af en diskussion mellem Richard Rubinstein og Elie Wiesel om, hvad holocaust betyder for jødisk tro.³ På Yad Vashem vakte det de første gange opmærksomhed og en vis overraskelse, at de danske deltagere ikke alle var historielærere – disse tekster understreger i høj grad, at emnet også er oplagt i religions- og filosofiundervisningen, foruden selvfølgelig i tysk og fransk.

Til gennemgangen af jødedommen havde vi foruden Boile-Nielsen også brugt Karin Weinholts bog "Jødedommen – en udfordring".⁴ Også Karin Weinholt tager emnet holocaust op. I afsnittet, der bærer samme titel som bogen, skriver hun om jødedommen "efter holocaust" og understreger, hvordan "den traumatiske erfaring af udryddelsen af 6 millioner jøder i generationen efter holocaust førte til en stærk betoning af overlevelsens nødvendighed" og også Karin Weinholt har fat i Wiesel, både i en tidligere tekst fra romanen "Tigger i Jerusalem"⁵ og i dette afsnit med et

---

¹ fra Elie Wiesel, *Jude heute. Erzählungen, Essays, Dialoge*. Hannibal Verlag, Wien 1987

² Elie Wiesel: *Natten*. Samlerens Forlag 1987 (1958) side 71-73. Oversat fra fransk af Gunner Pedersen

³ *Holocaust. Religious and Philosophical Implications*. Udg. Af John K. Roth og Michael Berenbaum. Paragon House, N.Y. 1989

⁴ Gyldendal Undervisning 1997

⁵ Wiesel, *Tigger i Jerusalem*. Samleren, 2.udgave 1986

uddrag fra Robert McAfee Browns "Elie Wiesel – Messenger to all Humanity".¹

Var vi forberedt nok?

Turen til Polen

Klassen havde fået tre skoledage fri, vi rejste derfor fredag straks efter skoletid og kom hjem natten mellem onsdag og torsdag – dette var helt klart i underkanten og bl.a. blev Kraków noget forsømt, jvf. nedenfor. Vi rejste med TEAM-Travel, som jeg har brugt i mere end 15 år til studierejsen og som laver nogle godt arrangerede ture – alt praktisk var også i 100 procent orden.

Deltagere var foruden 3.a og undertegnede de to historikere fra DCHF, Cecilie Banke og Lone Rünitz, og to journalister, Jane Rønsholdt fra *Helsingør Dagblad* og Morten Mikkelsen fra *Kristeligt Dagblad*. Endelig deltog klassens dansk- og klasselærer, Solveig Mose Christensen – af mange grunde er det vigtigt, at man i hvert fald er to lærere med. Og i nogle situationer kan det være en fordel, at det er lærere af forskelligt køn – nogle elever reagerede meget stærkt på besøget.

Turen gik via Gedser-Rostock til Szeszin, hvor vi overnattede. En afgang tidligt om morgenen fra Helsingør havde givet mulighed for et besøg i enten Ravensbrück eller Sachsenhausen/Oranienburg nord for Berlin, hvad der ville have givet et indtryk af forskellene mellem de lejre, der lå i Tyskland og så lejrene i det besatte Polen.

Lørdag brugte vi hele dagen på transport – de 500 km fra Stettin til Warszawa tog ti timer – man kan selvfølgelig også flyve til Warszawa, men som flere af de artikler, der senere er skrevet af de medrejsende journalister kommer ind på, var dette både en lang rejse i tid og sted, så det var ikke kun prisen, der talte for bus. Turen gennem Polen gav god lejlighed til at tale om Polens mange og forskellige grænser – det er vigtigt at have gode kort med.

---

¹ Brown, Robert McAfee: *Elie Wiesel – Messenger to all Humanity*, Notre Dame 1983

Besøget i Warszawa

Der var tre formål med besøget i Warszawa – arbejdet med de polske jøder før krigen, med Warszawa-ghettoen og med den tyske besættelse af Polen og dens konsekvenser for polakkerne. Det var klart fremgået af samtaler med den polske guide under "March of the Living" i maj, at mange polakker ser med en vis bitterhed på den fokus, der er på jødernes lidelser under besættelsen – de føler, at deres egne lidelser sættes totalt i skyggen. Derfor vandrede vi først rundt i den genopbyggede gamle by, hørte ved mindesmærket om den polske opstand i Warszawa i sommeren 1944 og besøgte det lille museum for denne. Det var tydeligt, at her ikke kom mange udenlandske grupper – vi blev modtaget med stor taknemmelighed. Også ved det nye mindesmærke for Katyn-ofrene blev der holdt et oplæg af en af eleverne – alle 19 elever havde hjemmefra fået til opgave at forberede et foredrag på stedet. Ved Katyn-mindesmærket manglede vi i høj grad en tolk, idet en ældre herre meget gerne ville fortælle os sin mening om sagen – men sprogproblemer gjorde det desværre umuligt at forstå.

Jøderne før krigen? Der er planlagt et museum om dette kapitel i Warszawa, men indtil det kommer, er det sværere. Der er jødiske kirkegårde, men vi valgte at høre elevoplæg om forfatteren Isaac B. Singer og få læst et uddrag af hans "In My Father's Court"¹ – et uddrag, der er godt til at give en nuanceret beskrivelse af jøderne – religiøse så vel som ikke-religiøse.

Herefter besøgte vi Ghetto-mindesmærket, hvor vi dels hørte foredrag om ghetto-opstanden i 1943, dels diskuterede selve mindesmærket. Hvordan laver man mindesmærker over holocaust – jvf. diskussionen i Berlin. Fra Ghettomindesmærket vandrede vi til Mila-gaden – foredrag om Leon Uris'roman "Mila 18", som også giver et godt indtryk af de yderst forskellige jødiske grupper – og kløften mellem religiøse og ikke-religiøse. Vi sluttede på Umschlagsplatz, hvorfra transporterne gik – især til Treblinka.

---

¹ Uddraget fra Peter Boile-Nielsens bog tekst 4.3

Turen tilbage førte dels forbi et nyt mindesmærke for de mange af Sovjet deporterede polakker, dels forbi flere valgplakater – der skulle være præsidentvalg få dage senere – det var tankevækkende, at nogle var overtegnet med Davidsstjernen – jvf. Morten Mikkelsens artikel i *Kristeligt Dagblad* den 12. oktober 2000 (hele artiklen kan læses på hjemmesiden www.dchf.dk/education/3g_til_auschwitz5.html).

Kraków

Det er nævnt, at denne tur var begrænset til kun 5 1/2 dage – det – og de polske vejes tilstand – er forklaringen på, at Kraków blev forsømt. På grund af to uheld på vejen fra Warszawa til Kraków ankom vi langt senere end planlagt til byen – og fik derfor kun besøgt museet for ghettoen i det tidligere apotek i Krakóws ghetto. Planlagt var – og dette er meget vigtigt – først et besøg i Kazimierz – det oprindelige jødiske kvarter, hvor man i dag i flere synagoger og på museer kan få et indtryk af det levende jødiske liv i Kraków før krigen. Derefter skulle vi have besøgt ghetto-området, hvor der også var planlagt en rundvisning i Oskar Schindlers fodspor – langt de fleste elever havde forinden set Spielbergs "Schindler's List"¹ – og endelig skulle dagen være sluttet ved mindesmærket for Konzentrationslejren Plaszow udenfor Kraków.

Besøget i Auschwitz

Såvel de efterfølgende uddrag af elevernes evaluering som de tre artikler af Cecilie Banke, Morten Mikkelsen og Jane Rønsholdt koncentrerer sig om besøget i Auschwitz og giver meget præcise indtryk af den betydning, besøget havde for eleverne. Her skal jeg derfor kun kort redegøre for programmet for besøget:

Vi forlod Kraków ved otte-tiden. I bussen fortalte jeg om den tyske jøde, Adolf Oppenheimers historie og læste uddrag af hans breve og hans kones senere beretning.² Idéen var at sætte et ansigt på ét af de mange

---

¹ Hertil kan bruges *Schindler's List – a guidebook*. Ved Krysyna Samsonowska. Gestum, Kraków 3.ed. 1998

² Forchhammer, Bergit: *Før Auschwitz*. Museum Tusulanums Forlag, København 1999.

ofre. Der findes utallige andre muligheder – her skal kun nævnes Olly Ritterbands bøger.¹

Besøget var arrangeret i samarbejde med Alicja Bialecka fra "Education Centre" på Auschwitz-Birkenau-museet² og rummede følgende program:

One day study visit
For the Danish Center for Holocaust- and Genocide Studies
Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum
October 3rd, 2000

Program

10.00-12.00:
Visiting the former camp Auschwitz I

12.00-13.00:
Possibilities of Education at the Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum

13.00-14.00:
The Collection Department

14.00-15.00:
Break

15.00-16.00:
The Auschwitz Jewish Center Foundation - Chewra Lomdei
Misznejot Synagogue

16.00-18.00:
Visiting of the former camp Auschwitz II-Birkenau

Programmet var for hårdt og koncentreret – der var ikke taget højde for, at mange danske elever reagerer meget stærkt på besøget. Allerede ved

---

¹ Ritterband, Olly: *Auschwitz – jeg var 20 år*. Forlaget BELLIS. Aalborg 1995 og *Ét ord er et skrig*. Aschehoug 1998

² Kan kontaktes via DCHF

indgangen måtte en elev melde fra – her var det vigtigt, at der var to lærere, så den ene kunne tage sig af denne elev.

Det fremgår af elevernes evaluering, at de fandt rundvisningen i Auschwitz I alt for stressende – det hele skulle nås på to timer og der var ikke tid til at snakke ordentlig sammen undervejs. Nu reagerer to grupper selvfølgelig ikke ens, men en anden gang skal der indlægges en længere pause efter rundvisningen, der sluttede i resterne af et gaskammer. Tilgængæld kunne næste punkt undværes – det var mere med henblik på deltagerne fra DCHF, der blev orienteret om museets arbejde og muligheder. Med henblik på planlægningen var det dog spændende, at Alicja Bialecka fortalte, hvordan Polen før 1989 næsten udelukkende havde koncentreret sig om de polske ofre i Auschwitz og "Vesten" om de jødiske – nu ville der forhåbentlig ske det, at begge parter lyttede til hinanden, lærte af hinanden og nåede en situation, hvor man ikke diskuterer, hvis lidelse var størst.

Museet havde valgt at vise os deres malerisamling – både hemmelige tegninger, men også billeder malet af kz-fanger på tyskernes ordre. Her manglede vi også tid – bl.a. til en diskussion om billederne.

Herfra gik turen til "The Auschwitz Jewish Center". Behøver jeg at nævne, at vi her i høj grad manglede tid? Centeret er åbnet i år (2000) og åbningen var også omtalt i danske medier. Af de danske mediers omtale kunne man få fornemmelsen, at centeret lå i KZ-lejren. Det er ikke tilfældet – det ligger ca. 3 km. fra lejren, midt i *byen* Oswiecim (Auschwitz). På centeret så vi en film om baggrunden for institutionen, men vi gik glip af en gennemgang af den jødiske historie i Oswiecim, som centeret også ønsker at præsentere besøgende i byen for. Vi fik en diskussion om polsk antisemitisme i dag – se herom Morten Mikkelsens artikler i *Kristeligt Dagblad*.¹

Sidste besøg var i Auschwitz II-Birkenau. Her var vi næsten alene – en slående kontrast til mit besøg med "March of the Living" i maj. Vi så langt

---

¹ Morten Mikkelsen: "Polens dårlige samvittighed og Antisemitisme i landet uden jøder." *Kristeligt Dagblad*, 12.10.2000

fra alt – men fik en indføring ved historikeren fra museet, der også havde vist rundt i Auschwitz I. Da det var kort før "Operation Dagsværks" indsamling til sigøjnerne i Makedonien, og da undervisningsmaterialet til dette projekt også omhandler sigøjnernes skæbne under krigen, sluttede vi ved sigøjnerbarakkerne og mindesmærket for dette folk.

Konklusion

Af elevernes evaluering fremgår, at besøget i Auschwitz har været af utrolig stor betydning. Det er vanskeligt præcist at definere, hvad det helt nøjagtigt er, der gør besøget til noget afgørende i forståelsen af holocaust – men dette, at det ikke kun er tekster, billeder, film eller fortællinger, men selve stedet, synes at have spillet en afgørende rolle. Vi diskuterede derfor også med folk fra Auschwitz-Birkenau-museet vigtigheden af at bevare det autentiske præg – dette sted SKAL være noget andet end Holocaustmuseet i Washington eller Yad Vashem.

Vi manglede meget tid til samtaler under besøget i Auschwitz – en bedre tur ville have været en hel uge, hvor den ene ekstra dag skulle have været brugt i Kraków, den anden måske i Auschwitz.

Lederen af Polens nye center for holocaust-studier ved Jagiellonia-universitetet i Kraków, Annamaria Orla-Bukowska, gjorde os opmærksom på muligheden for at overnatte i Oswiecim og evt. besøge et polsk gymnasium i byen. En ekstra dag ville også have givet mulighed for mere tid i Auschwitz I, mere tid til samtale, mere tid til det jødiske center, hvis direktør, Thomasz Kuncewicz, også gerne ville have fortalt mere.

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier bør benytte erfaringerne fra 3.a's tur til at tilbyde hjælp til andre klasser, der påtænker ture til Auschwitz. Centeret kunne f.eks. lave kurser for lærere, der påtænker besøg dernede og formidling af kontakt til de personer i Warszawa, Kraków og Auschwitz, der kan arrangere møder, rundvisninger og diskussioner med eleverne.

For alle de lærere, der har deltaget i de foreløbig fire kurser på Yad Vashem har mødet med den overlevende fra Auschwitz, Ruth Brandt,

været af afgørende betydning.¹ Det er vigtigt, at centeret opbygger en samling af videobånd med interviews med overlevende fra Auschwitz og i det hele taget sikrer så meget som muligt materiale på dansk, evt. ved at lade relevante tekster oversætte. Birgit Fischermann fra Theresienstadtforeningen har efterfølgende opfordret til, at man på en lignende tur tog overlevende fra lejren med – som det norske projekt "De hvide busser" gør. Grundet erfaringer med overlevendes deltagelse på "March of the Living" og diskussioner på Yad Vashem, ville jeg selv være meget forsigtig med dette – man gør det altid i de israelske grupper, der tager til Auschwitz, men her vil der ofte være familierelationer til nogle af deltagerne – f.eks. at en bedsteforælder tager med sit barnebarns gymnasieklasse. I hvert fald skal der i så tilfælde være en deltager, der *kun* har ansvaret for denne medrejsende.

Det er fortsat vigtigt, også i det 21. århundrede at besøge Auschwitz.

Elevernes kommentarer

Emil Bovbjerg:

"Jeg finder det umuligt at beskrive, hvad jeg følte i denne nærkontakt med fortidens grusomheder. Det var virkelighedsnært som aldrig før. Alle de efterladte ejendele: Skoene, håret, tøjet, kufferterne og ikke mindst billederne af fangerne var alt sammen med til at skabe følelsen af, at alle de grusomme ting, der blev fortalt om stedet, skete for kun kort tid siden. Jeg kunne ikke lade være med at identificere mig med menneskene på disse billeder, satte mig hele tiden ind i deres situation og følte de stemninger, der må have været i dette helvede.

Alle var meget stille og tankefulde under hele besøget og selv fandt jeg det svært at finde noget passende at sige. Synene og stemningerne talte for sig selv, og jeg havde brug for at vende mig indad og fordøje de stærke indtryk.

Da vi forlod lejren, følte jeg mig hjælpeløs, frustreret og vred og der hvilede en gennemtrængende tristhed i mig. En tristhed og håbløshed

---

¹ Se f.eks. *Gymnasieskolen* nr. 7/97, Historielærerforeningens *Noter* 132/1997 og *Meddelelser* fra Tysklærerforeningen 139/1997

der fulgte mig i lang tid efter, og som stadig vender tilbage, når jeg er alene og kommer til at tænke på det, jeg oplevede i Auschwitz.

Denne rejse i tid og rum lærte mig utrolig meget om mig selv og om livet. Det var ikke bare en rejse i tid og rum, men også en rejse i sjælen.

Denne rejse har ændret mig for altid, men frem for alt har den givet mig en indsigt i menneskets væsen og har givet mig chancen for, på en måde, at tage del i historien, således at jeg ved hjælp af de erfaringer, jeg har gjort mig, kan hjælpe til med at bearbejde denne historiske tragedie på en god måde."

Johanne Brostrøm:

"Faktisk var det først ved besøget i Birkenau, at jeg blev klar over, hvor stort et antal sigøjnere, polakker og andre folkeslag, der blev holdt som fanger i lejren. Jeg var godt klar over, at det ikke kun var jøder, der blev gasset, men jeg synes, at det er besynderligt, at man ikke er blevet bedre informeret om de andre folkeslag, der var ofre for nazisternes terror-handlinger."

"Som sagt har denne oplevelse været en af de ting, der har gjort stærkest indtryk på mig i mit liv. Jeg mener, at det er utrolig vigtigt, at man har været i Auschwitz og set lejren med sine egne øjne. Selvom det blev mere virkeligt af at se den, er det stadig ikke gået helt op for mig, hvorfor så mange uskyldige mennesker skulle dø. Det har været svært at fortælle familie og venner, som ikke har set de to lejre, hvor forfærdeligt et syn det er.

Besøget i de to lejre er helt sikkert noget, jeg aldrig vil glemme, og det er derfor, at jeg synes, at Auschwitz og Birkenau er noget alle bør se – dette helt forfærdelige folkedrab er noget, vi aldrig må glemme, fordi det kan være et middel til at det ikke sker igen."

Christian Ebbesen:

"Folk har en forventning om, hvad de skal se, men intet er sikkert. Et sted som Auschwitz kan man ikke forberede sig 100 % på. Folks psyke er utrolig forskellig, hvilket også gav sig store udslag i bussen bagefter."

"Lige siden vi fik at vide, vi skulle se Auschwitz, har man hele tiden gjort sig forestillinger om, hvordan der så ud, samtidig med at man følte sig klar fra starten af, men lige pludselig er tingene blevet alvor. Nu skal jeg

se den lejr, hvor 1,5 mio mennesker brutalt blev dræbt af de tyske nazister. Én mio af disse mennesker var jøder, som blev dræbt p.g.a. det de var, nemlig jøder.

"Vi er alle sammen dybt fokuseret på det vi nu skal til at gennemgå. Vi ved alle, at når vi først er trådt ind i lejren, har vi et "minde" for altid. Dette er ikke noget, der er muligt at glemme, men jeg vidste med mig selv, at hvis jeg ikke så Auschwitz, nu hvor jeg havde chancen, ville jeg fortryde senere hen. Jeg mener, at det er utrolig vigtigt at se lignende ting, som Auschwitz, så man virkelig kan se, hvad mennesket er i stand til at udføre. Jeg ønsker heller ikke at glemme, hvad jeg så og følte, fordi det får en til virkelig at værdsætte dét, man nu engang har – et liv i frihed."

Gry Fager:

"Selvom jeg, sammen med mine klassekammerater, havde forberedt mig på at se Auschwitz, havde jeg ikke regnet med at blive så skræmt, som jeg blev. Jeg blev utrolig chokeret, fordi oplevelsen af at være der er så voldsom og næsten ubeskrivelig. Jeg troede, at jeg var klar til at se Auschwitz, da vi forinden afrejsen havde brugt megen tid i religions- og historietimerne på at diskutere og læse om 2. Verdenskrig, jøderne i Polen og holocaust. Men da alt kom til alt, var jeg alligevel ikke forberedt nok til at opleve Auschwitz med mine egne øjne. Men hvordan forbereder man sig selv? Mit bedste svar er, at jeg ikke tro på, at man som menneske kan forberede sig nok eller rigtigt til at opleve den elendighed, som jeg mødte dernede"

Björn Gunnarsson:

"Hvis man har været i Auschwitz er man ikke upåvirket taget derfra. Man vil have en masse spørgsmål om de forfærdelige ting, der er sket, under overvejelse. Jeg har også stillet mig selv en masse spørgsmål. Hvordan kan et menneske få sig selv til at gøre de forfærdelige ting der skete i Auschwitz, og kan det ske igen? Mange af spørgsmålene kan jeg ikke selv svare på, men jeg kan overveje dem."

"Da vi besøgte Auschwitz var det meget autentisk, fordi vejret var gråt og trist.

Dette var med til at skabe en trist stemning. Et af de steder, hvor det var virkelig hårdt og kom tæt på en selv var i selve museet, hvor man kunne se tøj, tasker og hår fra jøderne. Disse ting gjorde et meget stort indtryk på mig, da man således kom meget tæt på de døde. Der forstod man virkelig, hvilke grusomheder, der var sket under holocaust.”

”Jeg bemærkede, at man lagde vægt på enten, at det var jøder, eller, at det var polakker, der var blevet udryddet. Men det er uinteressant, om det var jøder, polakker, homoseksuelle, sigøjnere eller kommunister, der blev udryddet. Det handlede om mennesker Det er en forbrydelse mod menneskeheden. Jeg mener, at man skal behandle problemet ud fra menneskelige værdier og ikke ud fra race og politiske standpunkter. Det vil sige, at det er overflødigt at diskutere, hvilke folkegrupper det gik ud over.”

”Ud fra disse overvejelser kan jeg konkludere, at jeg personligt har fået noget ud af turen og forståelse for det, der er sket. Turen har ført til en masse overvejelser og spørgsmål. Jeg kan dog stadig ikke forstå, hvordan det kunne lade sig gøre, at folkemord er sket og, at de stadig sker. Det er mig en gåde, at mennesket ikke har lært noget siden holocaust.”

Signe Hendriksen:

Efter turen har jeg tænkt meget over min reaktion. Det jeg kan konkludere er, at jeg har fået bekræftet, hvor stor et indtryk det gør, at man står i en lejr, hvor så tragiske handlinger har fundet sted. Ved at læse om KZ-lejren, har jeg haft nemt ved at tage en vis afstand fra det, som er hændt. I år 2000, når man så *står* der, hvor alt dette tragiske har fundet sted, er det pludselig en anden situation. Det er nu sværere at skubbe det på afstand. Selvom vi har beskæftiget os så meget med emnet, fattede jeg først alvorren, da vi *stod* i Auschwitz.

Martin Knudsen:

”Vores guide er rolig og venlig, men én ting ved hende irriterer mig dog grænseløst: hun går så hurtigt fra rum til rum, at man ikke får det mindste pusterum til at ”fordøje” de mange grusomme indtryk. Om det er den hurtige og venlige guide, der gør hele stedet så uvirkeligt, skal jeg ikke kunne sige, men én ting er sikkert: det hele er så absurd og grotesk, at jeg

stort set ikke kan mærke nogen følelser på stedet. Og nej, ikke engang medlidenhed sniger sig ind i mine tanker. For det er som om, at man slet intet kan føle overhovedet"

"Det er først her i den stille og søvndyssende bus, at jeg virkelig forstår, hvad det er, jeg har oplevet denne dag. Det er som om den tætte tåge rundt om bussen indbyder til søvn, og ligesom de fleste andre i bussen henfalder jeg hurtigt til Drømmeland. Men det er dog nærmere mareridt-land, for hver gang jeg lukker øjnene, ser jeg stribede, udmattede fanger, råbende og skrigende, og spruttende tyske fangevogtere, som sammen med deres modbydelige hunde spytter på og tæver fangerne, maser børn op mod pigtråd, skyder kvinder med spædbørn i armen ned og tvinger andre fanger til at feje opkastede indvolde, afføring og blod op fra gulvene i gaskamrene, inden de venter på, at det bliver deres tur til selv at blive fejlet op.

Magtesløsheden og fortvivlelsen suser nu ind over mig, og jeg føler mig så uendelig lille. Jeg græder. Jeg græder over de grufulde ting, som hændte jøderne. Jeg græder over omverdenen, som intet gjorde, mens den kunne, og var magtesløs og uvidende, mens det stod på. Jeg græder, angst over den samtidige larm og stilhed, som var i Auschwitz-Birkenau, og som uhyggeligt nok stadig spøger inden i mig –"

"Men mest af alt græder jeg over de ting, som jeg før turen følte mig så skråsikker på at vide, men som skulle vise sig at være så uforståelige, at jeg ikke engang havde fattet en brøkdelt af dem. Jeg, der var vis på at kende hele sagens kerne, viste sig ved konfrontationen med sagen ikke engang at være nået skrællen af det hele. Ynkeligt !!!"

Karen Kyndesen:

"– Og alligevel har alle foredragene samt alt forarbejdet derhjemme om jødedommen, om jøderne i Polen og om holocaust været af stor betydning. Det har været skelettet i vores videre søgen efter viden om nazisternes udryddelsesmetoder, og Auschwitz var "kødet", der manglede i sidste ende for at kunne forstå, hvad der for 50 år siden fik folk fra det nazistiske parti til at udrydde seks millioner mennesker pga. deres særlige og genkendelige træk."

"For en del år siden var jeg i Theresienstadt, men jeg havde ikke dengang den samme baggrundsviden, som jeg har i dag og derfor ikke forudsætninger for at forstå, hvilke grusomheder, der blev udført et sted som dette. Theresienstadt var dog en arbejdslejr, hvorimod Auschwitz decideret fungerede som en udryddelseslejr."

"Jeg kan ikke gøre andet end at takke Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier for dette arrangement. De skal have tak for at have givet mig den sidste brik til mit puslespil. Brikken, der var prikken over i'et. Brikken, der var i stand til, at jeg med min egen krop fik muligheden for at stå på selve stedet, indånde luften og se med mine egne øjne, hvor enormt stedet var."

"– men mine oplevelser fra Polen og Auschwitz vil altid ligge på nethinden. Det var en oplevelse for livet".

Carina Larsen:

"Jeg sidder og lytter og ved, at jeg ikke vil få tid til at tænke så meget over alt det her. Og det er måske det, som er mest forkert ved det hele. Man burde da have tid til at tænke over sådan noget. Men livet går videre. Og selv om det er trist, hvad betyder Auschwitz så i en verden, hvor der danses Les Lanciers og lyttes til Smokie. Det var en anden verden, en verden der aldrig må glemmes, men selvom jeg bliver trist, når jeg hører om den, så kan jeg ikke fatte den. Auschwitz' verden og min er for langt fra hinanden, og jeg ved ikke om det er rigtigt eller forkert. Mon nogen overhovedet ved det?"

Anders K. Pedersen:

"Dette faktum, at vi vidste så meget, skulle vise sig at være en kæmpe fordel, da jeg på intet tidspunkt i løbet af turen følte, at der var noget, jeg ikke helt forstod eller vidste så meget om. I stedet kunne man nu nyde, at man nu faktisk stod de steder, som man havde læst om i historiebøgerne, og dette aspekt nød jeg til fulde – jeg elsker den slags. Men skulle der være noget, som var glemt fra historieundervisningen, fik man det hurtigt frisket op af små elevforedrag."

"I det hele taget synes jeg, at det var en god tur for os som klasse, idet vi nu skulle være sammen i muntre stunder i de polske storbyer, men også i alvorlige, som i den gamle Warszawa-ghetto og Auschwitz. Man får ligesom et andet forhold til folk på den måde og bliver mere rystet sammen. Jeg tror, det er de færreste gymnasieklasser i Danmark, som kollektivt oplever en ubehagelig situation sammen. For det meste er det kun lektier, kærester, fis og ballade. Men i situationer som i Auschwitz lærer man hinanden bedre at kende rent menneskeligt. Man er ligesom nået et andet niveau end gymnasiets til tider lidt overfladiske verden."

"Først blev jeg næsten sur på guiden. Jeg kunne ikke helt forstå, hvordan hun så let og hurtigt, uden at ændre en mine, kunne forklare om alle de uhyrligheder, der var foregået her. Det var næsten, som at blive vist rundt af en robot, der var programmeret til at vise os Auschwitz. Jeg var selvfølgelig klar over, at man ikke kan lyde personlig, hvis man viser hundredvis af mennesker rundt i Auschwitz hver dag, men det irriterer mig nu alligevel. Det gik også lige lovligt hurtigt. Der var ingen tid til at dvæle ved tingene og ligesom bearbejde det, man så og hørte."

"Under besøget blev det til sidst for meget med al den elendighed – det var nok, jeg kunne ikke klare mere. Turen til Auschwitz var på mange måder noget af de værste, jeg har oplevet, men derfor er det ikke sagt, at jeg fortrød, at jeg var taget derned, for det gør jeg absolut ikke. Det var ubehageligt, og det var også meningen, og det var, hvad vi havde forventet. Det er vigtigt, at man besøger Auschwitz, især som skoleklasse. Det er vigtigt, at unge danskere forstår, hvad der foregik dernede, og forstår, at det aldrig, aldrig må ske igen."

"Efter at være kommet hjem og haft muligheden for at fordøje og bearbejde det, vi havde oplevet, var jeg glad for, at jeg tog med og havde chancen for at komme af sted. Det var en meget speciel tur med mange underlige kontraster, f.eks. den ene dag i byen med kammeraterne, den anden dag i udryddelseslejr. Som helhed mener jeg, at det var en utrolig vellykket tur, som jeg håber, at også andre gymnasieklasser vil få mulighed for at opleve."

Julie Søbye:

"Jeg kom i tanke om et tidspunkt inde i Auschwitz I, hvor jeg slet ikke kunne forstå, hvorfor vi skulle se det rædselsfulde sted. Vi havde lige været nede i en kælder og se forskellige former for torturkamre, og jeg syntes, det virkede fuldkommen absurd, at vi skulle se sådanne ting; var det hele hensigten med besøget, at vi skulle blive kede af det – og dårligt tilpas? Men nu var jeg glad for, at jeg havde oplevet det, for det føltes, som om det indlæringsforløb, vi havde været igennem, nu var ordentligt afrundet. Vi havde i lang tid arbejdet med jødedømmen, holocaust og hele 2. Verdenskrigs historie, og ved at lade os se både Warszawa, Kraków og Auschwitz, som alle er centrale historiske steder fra 2. Verdenskrig, fik vi historien ind under huden på en helt anden måde, end med normal klasseundervisning. Det tvang én til at forholde sig til de ting, man havde lært. Man kunne ikke længere bare lade informationerne passere forbi ens hoved, for når man havde gået døds-marchen langs togskinne-erne og ned til krematorierne i Auschwitz-Birkenau eller stået foran kæmpe montre fyldt med hår, børnetøj og kufferter, der til og med havde navn på, så var historien kommet så tæt ind på livet af en, at man nærmest følte, at man selv var blevet en del af den. Nej, det var bestemt ikke nytteløst at sende os til Polen. Man kunne vel se det på den måde, at hvis vi bare havde læst fakta i bøger og set dokumentarfilm, så havde vi fået en masse tal og navne at operere med. Det personlige aspekt kunne man tage ind i undervisningen ved at se spillefilm, men nu, hvor vi gennem vores egne øjne havde set steder som Auschwitz og havde fået de mange grusomheder ind under huden, så var emnet blevet belyst fra alle sider; nu kunne vi jo med rette selv bedømme og komme med udsagn om problematikken."

"I Polen indså jeg for første gang, hvor meget vores kristne eller medmenneskelige opdragelse betyder for vores liv og samfund. For da vi gik rundt og så på mindesmærker i Warszawa eller Auschwitz, der alle er til, for at vi ikke skal glemme krigstidens uretfærdigheder, så følte jeg en forpligtelse til at være trist hele tiden, og da jeg ikke kunne det, fik jeg det rigtigt dårligt med mig selv. Men det er vel heller ikke det, mindesmærker er til for. De skal minde os om, hvor galt det gik den gang, så vi ikke gentager historien; at vi gik rundt og fik det dårligt et halvt århundrede efter, kunne jeg ikke se ville gavne nogen. Det var vel også det, der var

grunden til, at jeg havde det, som jeg havde det i Auschwitz-Birkenau. Jeg havde grædt og følt med de mennesker, der havde været fanger dér; nu var det på tide, at komme videre. Oplevelsen og medfølelsen ville jeg altid have, hvor jeg end gik, men den skulle ikke fylde hele mit liv; jeg måtte også leve mit liv. At leve i fortiden og bære en sorg, der ikke tilhører en selv, er der ingen mening i, men medfølelsen vil jeg dog altid bære med mig."

Marie Vinther:

"Tagttagelserne og sætningerne er meget konkrete, så jeg kan ikke se, hvordan de kan gøre disse ubeskrivelige indtryk på mig. Men lidt efter lidt forstår jeg, hvorfor de virker så skræmmende. Det er planlægningen, systematikken, organiseringen, som skræmmer mig. Jeg plejer godt at kunne lide, når der er orden i tingene, men pludselig bliver den grænseløse orden og tyske grundighed sindssygt skræmmende. Jeg skræmmes af den systematiske organisering, fordi den havde til formål at slå så mange mennesker ihjel som muligt. Jeg skræmmes, fordi det måske udelukkende i kraft af den lykkedes at slå så mange mennesker ihjel. Jeg skræmmes af den alt for planlagte, alt for systematiske organisering, fordi den fører mig tættere på nazisternes magt end nogensinde før. Jeg foragter nummereringen af blokkene, jeg foragter vejene, der krydser hinanden i rette vinkler, jeg foragter sorteringen af børster og kamme. Jeg foragter sammenhængen mellem gaskammer og krematorium, jeg foragter jernbanens lige spor, fordi de gjorde det muligt."

Yad Vashem kurset i febr. 2000

– efteruddannelseskursus for danske lærere

ved lektor, pædagogisk konsulent Otto Rühl

Baggrund

I efteråret 1995 besøgte daværende kulturminister Jytte Hilden Israel i forbindelse med afsløringen af Peter Brandes store monumentale vase – ”Isak” – på Yad Vashem i Jerusalem. Jytte Hilden blev i den forbindelse spurgt, om der mon blandt danske lærere var interesse for at deltage i de efteruddannelseskurser, Yad Vashem afholder for lærere fra mange forskellige lande, der underviser i holocaust.

Hjemme igen bragte Jytte Hilden forespørgslen videre, og da jeg året før havde været dansk repræsentant på den store, europæiske konference om ”Holocaust-Education” i London, blev jeg spurgt, om jeg ville være dansk koordinator på et sådant kursus. Israel havde i mellemtiden, takket være et stort arbejde fra daværende ambassadør Abraham Setton, besluttet, at det første kursus skulle være en invitation, så de danske lærere kun skulle betale rejsen derned – resten stod Israel for.

Daværende undervisningsdirektør i gymnasieafdelingen, Uffe Gravers Pedersen, besluttede på baggrund af det generøse tilbud, at gymnasieafdelingen ville dække lærernes rejse og bevilge fri vikar under kurset – desværre viste det sig både dette år og i forbindelse med de to følgende kurser, at folkeskoleafdelingen i undervisningsministeriet ikke havde samme mulighed for at dække folkeskolelærernes deltagelse, hvorfor der på de tre første kurser var en meget skæv fordeling mellem de to lærergrupper.

Kurset blev stort omtalt i bladet ”Gymnasieskolen”, mens man desværre mødte nogen modvilje hos det tilsvarende blad ”Folkeskolen” og derfor dér måtte betale for at indrykke en temmelig lille annonce. Alligevel kom der utrolig mange ansøgere også fra folkeskolen og i oktober 1996 kunne de første 25 danske lærere tage afsted til Israel.

Kurset vakte stor opsigt – bl.a. interviewede Steffen Jensen fra TV2 en del af deltagerne – og bortset fra TV-Lorry valgte de andre danske lokal-TV

under TV2 bagefter dels at sende Steffen Jensens optaktsudsendelse, dels at interviewe de lokale deltagere om de erfaringer, de havde gjort under kurset – og hvordan disse nu ville påvirke deres undervisning. Også "Gymnasieskolen" og de faglige tidsskrifter for historie- og tysklærere havde længere artikler¹

Netop dette, at der på kurset var flere tysklærere – og fransk-, dansk-, religionslærere og lærere med flere andre fag vakte nogen opsigt på Yad Vashem – ja, var faktisk ved at skabe problemer før kurset. "Det er jo et kursus for historielærere!", lød det fra Yad Vashem, da jeg fremsendte listen over deltagere – og for gymnasielærernes vedkommende havde skrevet fagkombinationen på. Jeg måtte derfor fortælle, at emnet holocaust i Danmark gennemgås i mange fag – jeg havde selv studset over, at første ansøger havde haft fransk – indtil jeg kom i tanke om de mange franskkolleger på Helsingør Gymnasium, hvor jeg til daglig underviser, der i deres undervisning netop arbejder med de franske jøders skæbne under 2. Verdenskrig. Og mange af ansøgerne med tysk som fag kunne berette om, hvordan emnet jo altid har spillet en meget stor rolle i netop dette fag – også i Folkeskolen med læsning af f.eks. "Anne Franks Dagbog" eller "Damals war es Friedrich".

Desværre havde vi jo måttet sige nej til mange ansøgere, derfor gik arbejdet straks i gang med at skaffe penge til at afholde et nyt kursus. Igen gik ambassadør Setton i spidsen og også Gravers Pedersen lovede fortsat støtte. Kurset blev fastlagt til februar 1998 og endnu engang havde 25 danske lærere en enestående oplevelse.

Herefter måtte Israel meddele, at fremtidige kurser måtte foregå som de mange andre kurser for udenlandske lærere – via egen betaling. Min erfaring sagde mig, at dette ikke ville være det store problem for gymnasielærerne – forudsat at Gymnasieafdelingen fortsat var parat til at støtte kurset – men at det nærmest ville umuliggøre deltagelse af lærere fra folkeskolen. Et stort arbejde blev iværksat for at ændre dette forhold – men i oktober 1998 slog Folkeskoleafdelingen endelig fast, at "de ingen mulighed havde for at give økonomisk støtte". Dette medførte en forespørgsel til undervisningsministeren fra Peter Duetoft (CD), der fik sva-

---

¹ Se vedr. artikler om Yad Vashem-kurserne litteraturlisten efter denne artikel

ret, "at området for grundskolen ikke har rådighed over en tilsvarende (som gymnasielærernes) pulje til folkeskolelærernes efteruddannelse, da det helt klart er en kommunal opgave". Problemet var, at der bortset fra Kalundborg Kommune ikke var nogen kommune, der var parat til at påtage sig opgaven.

De syv folkeskoleansøgere til 1999-kurset gjorde selv et kæmpearbejde – og både Københavns og Silkeborg kommune endte da også med at bevilge 2.500 – 25 procent af kursusudgifterne. Dette skal ses i forhold til, at de andre ansøgere intet kunne få. Når seks af dem alligevel endte med at komme afsted, skyldtes det støtte fra Det mosaiske Troessamfund og udenrigsministeriet – i Israel !

Kurset i februar 2000 tager form

De mange problemer i forbindelse med kurset i 1999 havde nær stoppet Yad Vashem-kurserne – at bruge 75 procent af forberedelsestiden på økonomiske problemer og højst 25 procent på det fagligt-pædagogiske er ikke lige mig – men med oprettelsen af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier i 1999 begyndte tingene at se lysere ud. Det blev derfor besluttet, at der alligevel skulle afholdes et 4.kursus i februar 2000 – og begge de to første ansatte på DCHF, Michael Mogensen og den nyudnævnte direktør, Uffe Østergård, tilmeldte sig kurset.

Under et møde i 1999 med Peter Singer fra fondet "Thanks to Scandinavia", hvis præsident var den danskfødte Victor Borge, havde Singer vist stor interesse for kurserne. Med tanke på, at fondet har til opgave at bevare mindet om redningen af de danske jøder i oktober 1943, var det for ham at se en oplagt idé at sikre, at **alle** danske lærere fik mulighed for at deltage i kurserne fremover. "Thanks to Scandinavia" tilbød derfor at betale kursus og ophold for syv folkeskolelærere. Nu meldte også Farum kommune sig – kommunen ønsker fremover at sende tre lærere på efteruddannelse på Yad Vashem hvert år. Og endelig besluttede Carolineskolen – den jødiske skole i København – at sende både lederen af Jødisk-pædagogisk Center, Silja Vainer, og en af skolens lærere afsted.

Med halvt gymnasielærere og halvt andre undervisere og forskere var det for første gang lykkedes at få en rimelig fordeling mellem de forskellige skoletyper.

Yad Vashem-kursets første del

Kurset år 2000 blev åbnet af Folketingets formand, Ivar Hansen og Motti Shalem, der er direktør for Yad Vashems "International School for Holocaust studies". Ivar Hansen understregede i sin velkomst den betydning, det danske folketing tillægger disse kurser – og vigtigheden af, at de kan fortsætte. Også Peter Singer udtrykte stor glæde over, at det igen var lykkedes at samle 25 danske lærere – trods de økonomiske vanskeligheder. Endelig takkede Otto Rühl alle de gode kræfter, der havde gjort kurset muligt – heriblandt "Thanks to Scandinavia".

Straks første dag tog deltagerne fat på emnet antisemitisme. Som de forrige gange vistest først filmen "The Longest Hatred" – en film om antik, middelalderlig og moderne antisemitisme – med den provokerende undertitel "Fra korset til hagekorset" – der var straks lagt op til diskussion! Professor Daniel Lasker lagde vægt på, at man også i hellenismen finder fordomme mod jøder, men understregede også, hvordan antijødisk lovgivning fulgte, da kristendommen blev statsreligion. Og herefter gennemgik han antisemitismens historie helt op til slutningen af det 19. årh.¹

Tirsdag 15. febr. om formiddagen tog så Professor Zvi Bachrach fra Bar-Ilan Universitet over med emnet "Moderne Antisemitisme"². Som mange andre forelæsere har professor Bachrach sin egen historie – født i Ham-

---

¹ Se *Antisemitism through the Ages*. Edited by Shmuel Almog. Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, the Hebrew University of Jerusalem. Heri bl.a. Moshe David Hersh artikel: "The Sages' Reaction to Antisemitism in the Hellenistic-Roman World", Kenneth R. Stow artikel "Hatred of the Jews or Love of the Church: Papal Policy Toward the Jews in the Middle Ages" og Robert Bonfilis artikel "The Devil and the Jews in the Christian Consciousness of the Middle Ages"

² Se "The origins of modern Anti-Semitism" af Shmuel Ettinger i *The Catastrophe of European Jewry. Yad Vashem 1976 og Nationalism & Antisemitism in Modern Europe 1815-1945* by Shmuel Almog. Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism. Pergamon Press.

burg, flygtet i 1938 til Holland og i KZ-lejr 1942-45. Også professor Bachrach tog fat på kristendommens rolle og citerede en kristen filosof, der i Israel for nylig havde hævdet, at "holocaust var forberedt af den kristne antisemitisme!" Professor Bachrach var 100 procent enig i denne påstand. Han fortalte også historien om, hvordan han under Eichmann-sagen havde taget sig af to tyske journalister, der havde udtrykt ønske om at besøge en kibbutz: "Ich möchte mal einen Juden arbeiten sehen!" var den for Bachrach chokerende begrundelse – senere dog forklaret med, at journalisten jo hele sit liv var blevet indoktrineret med, at jøder ikke kunne arbejde fysisk!

Eftermiddagen tog Dr. Rafi Vago sig af. Emnet var jøderne i Rumænien og Ungarn i mellemkrigstiden 1919-39¹ – et emne der er særdeles, fordi vi senere kom til at møde overlevende jøder fra begge lande.

Kurserne er for lærere – det pædagogiske aspekt spiller derfor også en vigtig rolle og Shulamit Imber, der er den pædagogiske direktør på Yad Vashems "International School for Holocaust Studies" og som jeg kender helt tilbage fra konferencen i London i 1995, præsenterede onsdag formiddag Yad Vashems undervisningsmateriale.² Hun afløstes af Irene Steinfeldt, den daglige leder af det første kursus for danske lærere i 1996, der sammen med Yariv Lapid præsenterede Yad Vashems nye undervisnings-CD-rom: "Into the Dark Night" om jøderne i det nazistiske Tyskland 1933-39. Materialet var dagen forinden blevet præsenteret for den tyske forbundspræsident, dr. Johannes Rau, der var på besøg på centeret.

Eva Lutkevich – den daglige israelske leder af vores gruppe – tog os nu på tur på museet på Yad Vashem, hvorefter Ephraim Kaye, der er direk-

---

¹ Se *The Jews of East Central Europe between the World Wars* by Ezra Mendelsohn. Indiana University Press 1983 og Rafi Vargos egen artikel "Romanian Jewry During the Interwar Period" i *The Tragedy of Romanian Jewry* Ed. By Randolph Braham. Columbia University Press, New York 1991

² Se f.eks. *Everyday Life in the Warsaw Ghetto – 1941. A Study Unit for Junior High & High School Students*. Education Department – Pedagogic Center. Yad Vashem 1993 med både en "Student Workbook" og "Teacher's Guide", som flere af seminariedeltagerne fra de forrige kurser har brugt i undervisningen i Danmark med den tilhørende lysbilledeserie.

tør for kurserne for udenlandske undervisere, gennemgik de polske jøders historie i mellemkrigstiden.¹

Han tog fat på tre spørgsmål: 1) Hvem var de polske jøder, 2) hvilke problemer stod de overfor og 3) hvilke mulige løsninger var der?

Torsdag den 17. februar var afsat til besøg på Diaspora-museet i Tel Aviv – nu med et grundigt kendskab til jødernes historie før 1939. Også her var der undervisning, men dagen sluttede med et kort besøg i Jaffa og en reception hos Danmarks ambassadør i Israel, Hans Michael Kofoed-Hansen, der igen meget venligt tog imod hele gruppen i sit hjem – og efter ønske fra deltagerne gav en imponerende gennemgang af fredsprocessen og situationen på det tidspunkt.

Fredagene på Yad Vashem er korte – og emnet var nu nazismens raceideologi og den nazistiske politik overfor jøderne i Tyskland 1933-39, som Ephraim Kaye i år selv tog sig af.² Kaye henviste til værker af historikerne David Bankier, Allan Bullock, Saul Friedländer, Eberhard Jäckel og til Ian Kershaws nye monumentale værk om Hitler og tog derpå fat på de fire punkter i Hitlers politik: 1) "Lebensraum", 2) føreprincipperne, 3) racepolitikken og 4) antisemitismen. Han lagde vægt på, hvordan antisemitismen var hovedelementet i Hitlers politik – han skriver allerede mod jøderne i 1919 – og i sit testamente i 1945 slutter han med at opfordre til at fortsætte jødepolitikken.

Kursets 2. del

Efter en lørdag, hvor der var guidet tur til Bethlehem og rundt i Jerusalems gamle by, mødtes vi klar til nye indtryk søndag morgen. Første forelæser var professor Yehuda Bauer – leder af Yad Vashem og vel den bedst kendte israelske forsker i holocausts historie. Yehuda Bauer havde også forelæst for de tre forrige grupper og var netop kommet hjem fra

---

¹ Se Ephraim Kayes egen bog *The Image of Polish Jewry between the Two World Wars, 1919-1939*. Yad Vashem og artiklen "The Dilemma of Jewish Politics in Poland: Four responses" af Ezra Mendelsohn i *Jews and Non-Jews in Eastern Europe 1919-1945* – edited by B.Vago & G.L.Mosse. John Wiley & Sons, New York & Toronto. Israel Universities Press, Jerusalem 1974.

² Igen kan der henvises til en artikel i Shmuel Almogs bog *Antisemitism through the Ages: On the Character of Nazi Antisemitism*" af Yisrael Gutman

den store holocaust-konference i Stockholm, hvor også Uffe Østergård og medlemmer af centerets bestyrelse havde deltaget. Yehuda Bauer valgte at starte med det emne, han plejer at slutte med – "Unique and Universal Aspects of the Holocaust".¹ Bauer lægger vægt på, at man selvfølgelig kan sammenligne holocaust med andre folkemord – men der er alligevel faktorer, der gør holocaust til noget enestående: For det første kan andre afstå fra deres religion (f.eks. Jehovas Vidner), eller fra deres politiske tilhørsforhold (f.eks. kommunister). Men man kan ikke skifte etnisk tilhørsforhold – man kan ikke skifte forældre! For det andet lagde Bauer vægt på totaliteten: Man myrdede f.eks. millioner af polakker, men havde ingen plan om at myrde **alle** polakker. Himmler skriver også klart, at det ikke var meningen at udrydde **alle** sigøjnere, men m.h.t. holocaust besluttede man at udrydde **alle** jøder. Og endelig lagde Bauer vægt på globaliteten: Man pressede den japanske regering til at myrde jødiske flygtninge i Shanghai – de undslap kun, fordi den japanske regering ikke forstod grunden. Sammenligner man her med folkedrabet på armenere i Det osmanniske Rige i 1915, så myrdede tyrkerne jo ikke dem i Jerusalem eller i hele den arabiske verden. Når tyrkerne ville udrydde armenere, så var det for at skabe et tyrkisk nationalt rige fra Ægæerhavet til Baikal-søen. Men når tyskerne myrdede jøder, så var det af ideologiske grunde: **Jøden** skal udryddes overalt – og **alle jøder**.

Efter denne optakt til den sidste uge overtog Ephraim Kaye med emnet "Endlösung" – beslutningen om at dræbe jøderne og Wannsee-konferencen.² Kaye gennemgik de enkelte dokumenter og diskuterede også, hvordan vi ville undervise i dette emne. I modsætning til tidligere år dog ikke ved hjælp af filmklip.

Deltagerne på kurserne i 1996 og 1998 havde ønsket, at der også var blevet givet mulighed for et besøg på et israelsk gymnasium for at drøfte emnet og undervisningen i dette med lærere og elever. I 1999 var grup-

---

¹ Se "Essay: On the Place of the Holocaust in History". In Honour of Franklin H. Littell. af Yehuda Bauer i *Holocaust and Genocide Studies* Vol.2, No.2. Great Britain 1987

² Se "Hitler Orders the Holocaust" i Eberhard Jäckels *Hitler in History* og Christopher R. Browning: *The Decision Concerning the Final Solution* i *The Nazi Holocaust*. Ed. Michaël Marrus. 1989. Kaye selv har også samlet en del dokumenter i *From Ideology to the Final Solution – the Decision to kill the Jews and the Wannsee Conference*. Kopier udleveret på Yad Vashem

pen på et temmelig mislykket besøg på "Denmark School" – et gymnasium i Jerusalem – og det var derfor med bange anelser jeg så, at "Denmark School" igen var på programmet. Besøget denne gang blev dog en klar succes: Skolens vicerektor fortalte kort om skolen, derpå var der en gennemgang af historieundervisningen, og endelig fortalte elever om de årlige rejser til Polen. Ca. 10.000 unge elever fra Israel rejser hvert år til Polen for at se resterne af de jødiske samfund og besøge mindstederne for KZ- og udryddelseslejrene – og en mindre gruppe elever fortalte os meget gribende om disse rejser, der for dem førte til en stolthed over det jødiske: "Vi overlevede"!

Tilbage på Yad Vashem gennemgik Irene Steinfeldt andre dele af Yad Vashems undervisningsmateriale – bl.a. materialet til en gennemgang af ghettoen i Lodz og til et emne om børn, der voksede op under nazismen.¹

Alle deltagere i de tidligere kurser har været enige om, at mødet med overlevende er den stærkeste oplevelse under hele kurset. Psykologen Moshe Harel-Sternberg introducerede først emnet "Hvordan inddrage vidnesbyrd i et undervisningsforløb" og herefter mødtes vi med Israel Orzach fra Sosnowitz, Paula Süßwein fra Kraków og Dov Froman fra Bedzin. Deres historier kan ikke gengives i et kort referat – der er ingen tvivl om, at det er uhyre vigtigt at få disse historier på video, så længe der er folk, der kan berette om disse ting.

Emnet "redningsforsøg" konfronteres man med, idet man ankommer til Yad Vashem. Vejen op til museet fra indgangen kaldes "De retfærdiges allé" og her mindes folk, der med risiko for deres eget liv reddede jøder under nazismen. Yehuda Bauer har arbejdet meget med emnet, i år var det Dr. Rob Rozett, der gennemgik tre eksempler: Danmark, Slovakiet og Ungarn²

---

¹ Der henvises til videoerne "Stolen Childhood", de 17 plakater "The Legend of the Lodz Ghetto Children" og den helt nye CD-Rom "Holocaust – Eclipse of Humanity. The History of the Jews in the Holocaust" – alle fås ved henvendelse til education.sales@yadvashem.org.il

² Litteraturen til dette emne er overvældende. Her skal blot henvises til det store værk fra Yad Vashem: *Rescue Attempts During the Holocaust*. Ed. Israel Gutman and Efraim Zuroff, Yad Vashem 1997, "The Nazi Holocaust" Vol. 9 by Micahel R. Marrus, London 1989 og

Der blev reddet jøder – men tager vi f.eks. de ungarske, blev 570.000 af de ca. 800.000 myrdet – de fleste i Auschwitz. Og nu var vi kommet til emnet Auschwitz, som først blev gennemgået videnskabeligt (klinisk?) af Gideon Greif.¹ Ordet "klinisk" skal ikke misforstås – at arbejde år ud og år ind med Auschwitz kræver en fantastisk psyke – og Gideon Greif har ved siden af sit videnskabelige arbejde skrevet et teaterstykke. Men vi var nødt til at forstå, hvordan der så ud i Auschwitz og hvad der rent faktisk skete – hvor ubehageligt og skræmmende det end er – også 55 år efter Auschwitz' befrielse.

Efter den videnskabelige tilgang var mødet med en overlevende fra Auschwitz, Ruth Brand, en anderledes menneskelig oplevelse – stærk, bevægende, rystende, – og det fremgår igen og igen af det, danske lærere har skrevet, efter at de er kommet hjem, **hvor** stort et indtryk Ruth Brand har gjort på alle. Hendes klare holdning i Auschwitz – "Jeg måtte overleve, så jeg kunne fortælle verden, hvad der skete!" – og hendes beretning om, hvordan hun i Sverige efter krigen genfandt troen på mennesket og humanismen, er forhold, der efterlader et meget dybt indtryk. Nyt var, at Ruth Brand siden de tre første grupperes møde med hende, i sommeren 1999 havde besøgt sin fødeby for første gang siden 1944.

Onsdag den 23. startede med "Operation Reinhard – mordet på de polske jøder", som Dr. David Silberklang gennemgik.² Og derpå mødte vi igen Yehuda Bauer, der nu tog fat på emnet "Jødiske ledelse – De jødiske Råd (Judenrat)".³ Han gennemgik den dybe splittelse, der prægede jøderne før krigen – religiøs og politisk. Han forklarede, hvordan man også i dag ser utrolig forskelligt på de jødiske råd – Raoul Hillberg ser "Judenräte" som en del af den tyske, nazistiske mordermaskine – jvf. at der oprettedes jødiske sygehuse, der skulle holde slavearbejderne i live. En helt modsat

---

Leni Yahils *The Rescue of Danish Jewry*. Philadelphia 1969 – dansk oversættelse *Et Demokrati på Prøve*. Gyldendal 1967

¹ Se *The Scrolls of Auschwitz* af Ben Mark. Am Oved Publishing House. Tel Aviv 1985 og Gideon Greifs egen *Wir weinten tränenlos* - - -. Bohlau Verlag, Köln 1995

² Se "The Nazi Concentration Camps. Proceedings of the Fourth Yad Vashem International Historical Conference - January 1980". Yad Vashem, Jerusalem 1984.

³ Se *The Jewish Councils. An Overview*. By Randolph L. Brahm. I Francois Furets *Unanswered Questions*, Schocken Books, New York 1989

holdning indtager Aron Weiss: Judenräte kan ikke dømmes på resultatet. I en vurdering af deres betydning må man spørge de overlevende – og mere end 70 procent taler positivt om **deres** Judennrat. Så han advarede mod at generalisere. Yehuda Bauer afsluttede sine forelæsninger med at opfordre os til ikke kun at undervise i facts, men også i de moralske dilemmaer.

Senere onsdag fortalte Silja Vainer fra Jødisk Pædagogisk Center på Carolineskolen i København sin gribende historie – hendes forældre måtte i oktober 1943 i første omgang efterlade hende i København, før også hun senere kunne følge efter dem til Sverige. Det er anden gang, en af vore egne kursusedtagere har berettet sin egen historie – i 1998 var det Bent og Magda Goldschmidt.

Den anden del af kurset på Yad Vashem var ved at være slut – inden vi skulle nordpå afholdt Ephraim Kaye sin workshop om holocaustbenægtelse – et emne, som de første kursusedtagere havde erklæret var et ukendt fænomen i Danmark, men som siden dog havde stukket sit ansigt frem både i *Berlingske Tidende*, på Københavns Universitet og i et Reimer Bo Show i efteråret 1998. Ephraim Kaye gennemgik de relevante kilder, som han uddelte i kopi¹ og diskuterede, hvordan vi imødegår benægternes ofte absurde påstande.

Kibbutz Lochamei HaGhetaot

Som de foregående afsluttedes kurset med et to-dages seminar i Nordisrael. Efter en flot tur op gennem Jordandalen og øst om Genesareth Sø med besøg i Kapernaum ved nordspidsen af søen – byen, hvor Jesus fra Nazareth menes at have boet i en periode og hvor han ifølge evangelierne prædikede i synagogen – kom vi til Ghattokæmpernes kibbutz², hvor vi allerede samme aften fik en rundvisning i kibbutzen. Næste dag besøgte vi først Yad Layeled – børnemuseet – derpå mødte vi Havka Raban, modstandskvinde fra Warszawas Ghetto og en af grundlæggerne af

---

¹ Se *Desecraters of Memory. Confronting Holocaust Denial*. Ved Ephraim Kaye. Yad Vashem; Jerusalem 1997

² Se Lene Ringholm: "Beit Lohamei haGhetaot". *Jødisk Orientering* 6. juni 1997

Kibbutz Lohamei Haghetat. Programmet sluttede med et besøg på udstillingen om Hollands jøder¹

Kursus igen i 2001

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier arrangerer også i år 2001 et kursus – dog først i efteråret, da kurser på grund af lærernes nye overenskomster normalt skal lægges ind i timeplanen for det følgende skoleår. Nærmere oplysninger om dette og de følgende års kursus vil fremgå af hjemmesiden www.dchf.dk.

Artikler om Yad Vashem-kurserne:

Der henvises generelt til www.yadvashem.org – desuden til følgende artikler, opstillet i kronologisk rækkefølge:

19.11.96:

Pind, Mikkel: "Husk Holocaust"! i *Kalundborg Folkeblad*. Interview med historie- og samtidsorienteringslærer på Rynkevangsskolen, Peer Lysemose

28.11.96: Rühl, Otto: En dyb taknemmelighed – også 53 år efter! *Helsingør Dagblad*

23.11.96:

Blum, Jacques og Eva Bøggild: "Danmark og Holocaustbenægterne". Debat-indlæg i *Helsingør Dagblad*

26.11.96:

Rühl, Otto: "Danmark og Holocaust-benægterne". Svar på Jacques Blums og Eva Bøggilds indlæg, *Helsingør Dagblad*.

Dec. 96: Pedersen, Jes Reiner: "Holocaustundervisning". *Bladet Israel* 4/1996

Marts 97:

Rühl, Otto: "Undervisning i Holocaust. Israel, oktober 1996". *Noter* nr.132/1997. Udgivet af Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF

April 97:

Rühl, Otto: "En dyb taknemmelighed – også 53 år efter"! *Gymnasieskolen* 10/1997

Maj 97:

Larsen, Marianne Steen: "Holocaust-kursus". *Meddelelser* fra Tysklærerforeningen for gymnasiet og hf. 139/1997

---

¹ Se *The Jews of Holland during the Shoah*. Beit Lohamei Haghetat 1996

04.03.98:

"25 danske lærere tilbage fra Israel". Artikel i *Nordsjælland*

09.05.98:

Ravn, Peter: "Holocaust, Holokult, Hollywood". *Politikens kronik*

24.06.98:

Ravn, Peter: Fra "korset til hagekorset". *Jyllands-Posten* Midtpunkt

Juni 98:

Danving, Kirsten: "Holocaust i to uger"! *Religion 2/1998* – Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF

Niclasen, Vibeke: "Møde med Israel". *Religion 2/1998*

Rühl, Otto: "Holocaust-kurset på Yad Vashem", 1998. *Noter* nr. 137/1998. Udgivet af Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF

April 99:

Oestermann, Richard: "Lærere på kursus". *Danmarksposten* 3/1999

18. febr.2000:

Hausman, Tamar: "Danish Educators Arrive for Holocaust Seminar". *Jerusalem Post*, Israel

19. febr.2000:

Norberg, Vidar: "Vi må ikke glemme Holocaust". *Dagen*. Norge

Marts 2000:

Vainer, Silja & Charlotte Lang: "Holocaustseminar på Yad Vashem 2000". *Jødisk Orientering* 3/2000

Juni 2000:

Lauesen, Holger: "På Holocaust-kursus i Jerusalem". *Skolebiblioteket*, nr.5/2000

August 2000:

Kjærgaard, Johannes: "Holocaust-kursus på Yad Vashem", februar 2000. *FHH* 41/2000 udg. Af Foreningen af Historielærere ved Handelsgymnasiet.

August 2000:

Poulsen, Inger Brinkmann: "Besøg på Danmarksskolen i Jerusalem". *Skolebladet for Hede-gårdsskolen i Brønderslev*

Beretning vedr. Vilnius International Forum on Holocaust Era Looted Cultural Assets

3-5. okt. 2000

Af Therkel Stræde
Afsluttet 17. okt. 2000

Indhold:

1. Resumé
2. Hvad er "Holocaust-era looted assets"?
3. Hidtidig indsats for tilbagelevering/erstatning
4. Vilnius-konferencens formål og forløb
5. Konferencens sluterklæring
6. Relevans for Danmark

1. Resumé

Konferencen var indkaldt af den litauiske regering i samarbejde med Europarådets Parlamentarikerforsamling og USAs regering. Den lå i forlængelse af tidligere konferencer om Holocaust-periodens uløste formuespørgsmål i London i december 1997 og Washington i december 1998, og skulle tillige ses i sammenhæng med konferencen om Holocaust-oplysning i Stockholm januar 2000. Vilnius-konferencens formål var at gøre status over, hvad der er gjort i de enkelte lande for at implementere de såkaldte Washington-principper fra 1998 om kunst, konfiskeret af nazisterne, og Europarådets Parlamentarikerforsamlings resolution nr. 1205 fra 4. november 1999 om røvet jødisk kulturel ejendom, samt at ansøre til en forstærket indsats. Der deltog delegationer fra 37 – mest europæiske – stater og 17 NGOer, heriblandt de jødiske interesseorganisationer, som er førende på området.

Den danske delegation bestod af:

Ambassadør Michael Bendix, Udenrigsministeriet
Ambassadør Per Carlsen, Ambassaden i Vilnius (deleg. leder)
Førstesekretær. Niels Bo Poulsen, do.
Museumsleder Esben Kjeldbæk, Frihedsmuseet, repræs. Kulturministeriet

Lektor Therkel Stræde, Syddansk Universitet i Odense, repræs. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Konferencen indledtes med fire ekspertworkshops og afsluttedes med plenarforhandlinger. Workshop A handlede om, hvordan der kan sikres fuld adgang til de informationer, der findes i offentlige og private arkiver om stjålne kulturværdier. Workshop B drejede sig om retlige og praktiske problemer i forbindelse med efterforskning af kunstværkers overleveringshistorie (proveniens) og deres tilbagelevering til de retmæssige ejere hhv. erstatning til disse. I workshop C drøftedes mulighederne for ved national og international regulering at standse privat handel med kunstværker, der blev stjålet i forbindelse med Holocaust. Endelig handlede workshop D om, hvad der kan gøres, for at de jødiske menigheder og organisationer i det dengang tyskbeherskede område kan få stjålne arkiver, bogsamlinger, rituelle genstande o.a. judaica tilbage, og om, hvem sådanne kulturværdier bør tilhøre i de ganske mange tilfælde, hvor menighederne udslettedes under jødeforfølgelsen.

Workshop A havde dansk rapportør, Therkel Stræde, der fremlagde dens resultater på det afsluttende plenum (se bilag). I plenum fremlagdes desuden en række landerapporter og beretninger fra NGO'er, som er aktive på området.

2. Hvad er "Holocaust-era looted assets"?

Definition og historisk baggrund

Ved Holocaust-era forstås perioden fra den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i 1933 til styrets sammenbrud og Tysklands betingelsesløse kapitulation i 1945. Ved looted cultural assets forstås materielle kulturværdier, som i Tyskland eller de tyskbesatte lande blev taget fra deres retmæssige ejere af nazisterne eller disses kollaboratører ved tyveri, konfiskation, "arisering" eller på anden uretmæssig måde. Det drejer sig ikke blot om kunstværker, men også om etnografica, oldsager, kunsthåndværk og antikviteter, endvidere manuskripter, bog- og nodesamlinger samt arkiver. Indsatsen omfatter både museumsværdige værker og genstande – og det er dem, der jævnligt sørger for medieinteresse om emnet – og objekter, som måske nok har ringere handelsværdi, men som har haft affektionsværdi for ejerne og er af historisk værdi i forbindelse

med forsøget på at rekonstruere det kulturelle liv, som blev forsøgt ud-slettet. For nemheds skyld benytter jeg i det følgende samlebetegnelsen *røvet kunst*, hvormed der altså her menes både kunstværker og andre kulturværdier.

Mange kunstværker og andre kulturværdier blev i perioden 1933-45 taget fra deres retmæssige ejere som led i Nazi-Tysklands kampagne for at forfølge og udrydde politisk og æstetisk anderledestænkende, og landet gennemførte en systematisk indsats for at plyndre de besatte lande for værdifulde kunstgenstande, biblioteker m.v. samt udrydde Europas jødiske befolkning og udslette dens kulturelle og historiske spor. Ved siden af dette folkedrab og den politiske forfølgelse fandt der i det nazistisk dominerede Europa berigelsesforbrydelser sted i enormt omfang. Som led i historiens mest brutale folkedrab står disse forbrydelser i en særlig kontekst. Derfor finder de gængse forældelsesfrister i forbindelse med berigelsesforbrydelser efter en udbredt opfattelse ikke anvendelse i dette tilfælde. Det gælder så meget mere, som mange ofre – ligesom en væsentlig del af gerningsstederne og fundstederne – befandt sig i Østeuropa, hvor de kommunistiske magthavere frem til 1990 afskar dem fra at gøre krav gældende.

De personkredse, der var udsat for nazi-tidens tyveri og røveri af kulturværdier, og forbrydelsernes omstændigheder kan kort opsummeres som følger:

Tyske jøder:

Jøder, der under tredivernes forfølgelser ønskede at forlade Tyskland, blev ofte tvunget eller nødet til at donere deres kulturværdier eller sælge disse til spotpriser til tyske museer, samlinger og private, typisk nazistiske funktionærer. Det gjaldt for kunst såvel som for alle mulige andre formueværdier. I mange tilfælde skred regimet simpelthen til konfiskation. Det var reglen fra efteråret 1941, særligt i forbindelse med jødernes deportation til ghettoer og udryddelseslejre i Østeuropa.

Kunstnere og kunsthandlere:

Konfiskation ramte også en del aktive kunstnere, som tilhørte den politiske opposition eller den avantgarde, som regimet i forbindelse med

kampagnen mod "entartete Kunst" forfulgte som "degenereret", samt aktive jødiske kunstnere af enhver stilretning. Gallerister og kunsthandlere i Tyskland og de besatte lande, som efter de nazistiske Nürnberg-racelove var jøder, blev ofre for "arisering", dvs. at de under massivt pres eller ved brug af politimæssig tvang blev bevæget til at sælge deres forretninger og varelagre til spotpriser.

De besatte lande:

Et antal særlige stabe under Værnemagten, SS og de civile besættelsesforvaltninger plyndrede systematisk de fleste besatte lande for værdifulde kunstværker, biblioteker o.a. kulturværdier. Hitler, Göring, Alfred Rosenberg, der var nazistpartiets chefideolog og minister for de besatte østeuropæiske områder, og SS-chefen Himmler havde hver sin specialstab til dette formål. Indsamlingen skete med det formål at udvide tyske kunstsamlinger og grundlægge nye, bl.a. det såkaldte "Førermuseum" i Linz (Østrig), dokumentere den "nordiske" eller "germanske races" angivelige kulturelle overlegenhed og jødernes "mindreværdighed" – samt for privat vindings skyld.

Jødiske Holocaust-ofre:

I forbindelse med udryddelsen af jøderne blev disses kulturværdier, herunder stort set alt, hvad der befandt sig i menighedernes og andre jødiske organisationers eje, beslaglagt, og den del, der ikke blev stjålet af tyske militærfolk, embedsmænd osv. eller af lokale kollaboratører, blev ført til Tyskland eller omsat lokalt til fordel for den tyske statskasse.

Ikke-jøder, bl.a. kristne kirker:

Officerer og soldater i den tyske Værnemagt og SS gjorde sig også på eget initiativ skyldige i omfattende tyverier fra kristne kirker og fra ikke-jødiske privatpersoner – især i de tyskbesatte dele af Sovjetunionen og Østeuropa.

Efter befrielsen lykkedes det de allierede at lokalisere og beslaglægge store mængder af røvet kunst. En del blev hurtigt returneret til de retmæssige ejere eller – hvor disse ikke kunne findes – til det land, de var blevet bortført fra. Her blev værkerne imidlertid ofte deponeret i statslige samlinger og depoter, idet der – i hvert fald i Østblokken – ikke blev gjort

nogen indsats af betydning med henblik på at lokalisere de retmæssige private ejere. Ikke så få værker blev – sammen med kulturværdier, der indtil 1945 havde været uomtvistelig tysk ejendom – ført som krigsbytte til de sejrende stater. Den overvejende del, herunder også betydelige mængder af judaica, havnede – som resultat af en målbevidst indsats fra Den røde Hærs såkaldte trofækommissioner – i Sovjetunionen, der betragtede kunstgenstandene som erstatning for det enorme tab af kulturværdier, som den tyske besættelse og "den brændte jords politik" havde påført landet. I USA havnede bl.a. omfangsrige tyske historiske arkiver, af hvilke en stor del dog i de mellemliggende årtier er blevet givet tilbage til Tyskland igen. Også til England og Frankrig kom der kulturværdier fra Tyskland, som i et vist omfang oprindeligt var blevet konfiskeret af det nazistiske regime.

Der er endvidere adskillige eksempler på, at vestallierede soldater og embedsmænd i Europa privat tilegnede sig kunst, som oprindeligt var stjålet fra de retmæssige ejere af nazisterne, og førte det med sig hjem. I flere af de sager, hvor museer i USA er blevet afsløret i at udstille røvet kunst, har det drejet sig om sådanne "privat eksproprierede" værker, der først langt senere – f.eks. i arvesagssammenhæng – er blevet doneret til museerne.

Endelig skete det i et stort antal tilfælde, at røvet kunst, værdifulde antikviteter osv. forblev i nazisters og kollaboratørers besiddelse og siden via den sorte børs, almindelig kunsthandel eller donation vandrede videre til tredjemand, f.eks. et museum, der meget vel kunne være aldeles intetanende og i god tro.

Kunst og kulturværdier, der er blevet røvet fra jødiske ejere, har stået i centrum for mediernes interesse, men er kun en del af problematikken, der har vist sig at være særdeles kompleks, fordi den i de fleste tilfælde rummer en international problematik: genstandene er typisk både før og efter 1945 blevet ført over en eller flere landegrænser, legalt eller illegalt.

3. Hidtidig indsats for tilbagelevering/erstatning

Bestræbelsen på at returnere røvet kunst til de retmæssige ejere hang oprindeligt sammen med de anstrengelser, der startede i 1990 for at

genindføre og styrke privatejendomsretten i de østeuropæiske lande og kompensere ofrene for de formue-konfiskationer, som de kommunistiske og før dem fascistiske/nazistiske regimer foretog.

Washington-konferencen i december 1998 havde som hovedsigte at sikre, at formueværdier, som Tyskland under nazismen røvede fra de besatte lande og fra jødiske og andre enkeltpersoner, blev ført tilbage til deres retmæssige ejere. Det drejede sig primært om guldbeholdninger (herunder tandguld fra udryddelseslejrene), værdipapirer, bankkonti og forsikringspolicer, der var blevet herreløse, fordi ejerne var blevet dræbt, men også om kunstværker og værdifulde antikviteter samt bogsamlinger og arkiver. Washington-konferencen vedtog et sæt anbefalinger til regeringerne om at iværksætte en målrettet og hurtig indsats for at lokalisere sådanne kulturværdier og foranledige deres tilbagelevering til de retmæssige ejere eller disses arvinger: de såkaldte Washington-principper, som også Danmark tilsluttede sig.

Washington-princippernes vigtigste anbefalinger er, at regeringerne – bl.a. ved at identificere værker, hvis overleveringshistorie er uklar eller opviser huller i perioden fra 1933 til idag – bør opspore kunst, som blev konfiskeret af nazisterne, og som der ikke senere er givet erstatning for. For at det kan ske, bør regeringerne sørge for, at der gives adgang til alle relevante arkiver og stille de nødvendige ressourcer til rådighed for proveniensforskningen. Værker, som findes at være blevet konfiskeret af nazisterne, bør fremlyses offentligt, bl.a. på Internettet, og mennesker, der har lidt tab, bør aktivt tilskyndes til at gøre krav gældende. Der bør tilstræbes en retfærdig, rimelig og hurtig løsning på spørgsmålet om tilbagelevering eller erstatning.

Europarådets parlamentarikerforsamling har siden (4. nov. 1999) vedtaget resolution nr. 1205 om røvet jødisk kulturel ejendom, der indskærper Unidroit-konventionen om stjalne eller illegalt eksporterede genstande og opfordrer medlemsstaterne til at lette identifikationen og tilbageleveringen af sådan ejendom, bl.a. ved at ændre lovgivningen, så det bliver lettere at efterforske proveniensen, og ved at sikre fri adgang til alle relevante arkiver. Særskilt opfordres Rusland, der har ført en udpræget henholdende politik på dette område, til at åbne sine arkiver. Institutio-

ner, der modtager offentlig støtte, bør pålægges at returnere evt. røvet jødisk kulturel ejendom eller – hvis denne er gået tabt i mellemtiden – at betale en erstatning, som svarer til markedsværdien. Også i forbindelse med tilbageføringen af plyndrede objekter opfordres der til lovændringer, som smidiggør eksisterende import- og eksportreguleringer. Internationale jødiske organisationer opfordres til at koordinere deres bestræbelser og spille en aktiv rolle i processen.

4. Vilnius-konferencens formål og forløb

Formålet med Vilnius-konferencen var at gøre status over, hvad der i de forskellige lande er gjort for at implementere Washington-principperne, og ansøre til en forstærket indsats samt et øget internationalt samarbejde på området.

Indtrykket fra ekspertworkshops og landepresentationer er, at opgaven langt fra er løst endnu, men at en række lande har gjort en betydelig indsats. Østrig fremhævedes allerede på Washington-konference i 1998 som eksempel til efterfølgelse og har bevaret sin førende rolle:

Østrig nedsatte en "forbundscommission for proveniensforskning", som i samarbejde med de enkelte forbundslandes myndigheder og museerne har gennemført en gennemgribende undersøgelse af proveniensens for samtlige værker, som er ældre end 1945 og befinder sig i offentlige hhv. offentligt støttede samlinger. I tilfælde, hvor man fandt huller eller uklarheder i proveniensens, er det – bl.a. ved at krydschecke med de databaser, som World Jewish Congress' Art Loss Register, Den tyske Forbundsrepublik og andre lande har oprettet, men også ved lokal efterforskning – blevet undersøgt, om sådanne huller skyldtes, at der var tale om røvet kunst, og hvor dette kunne fastslås, er de retmæssige ejere eller disses arvinger blevet opsporet og værkerne overdraget til disse. Hvor dette ikke kunne lade sig gøre, er værkerne blevet solgt på auktion, og det beløb, de indbragte, er tilfaldet det jødiske samfund.

Da Østrig har meget omfattende kunstsamlinger, har den østrigske undersøgelse omfattet et meget stort antal værker. Alligevel betegnede forbundscommissionens formand, rigsantikvar Ernst Bacher opgaven som absolut overkommelig.

Den østrigske indsats, der påbegyndtes i den socialdemokratisk-konservative koalitions tid, har givet landet en førende stilling på området, men også andre lande har gjort en ret betydelig indsats. Man kan på baggrund af, hvad der blev fremlagt på konferencen, fremhæve Den tyske Forbundsrepublik, Nederlandene, Belgien, Frankrig, Schweiz, Den tjekkiske Republik og USA. I USA har man bl.a. fået kunsthandlernes organisation til at udarbejde retningslinier, der skal sikre den private kunsthandels medvirken til at underbinde handel med Holocaustrelateret røvet kunst. Fra flere landes side blev der fremlagt eksempler på, at røvede kunstværker (heriblandt kunsthistoriske hovedværker), arkiver m.v. er blevet overdraget til deres retmæssige ejere eller disses arvinger. Men det fremgik dog klart, at meget resterer, inden der er "gjort rent bord".

5. Konferencens sluterklæring

Konferencen mundede ud i vedtagelsen af en erklæring, som sammenfatter anbefalingerne i 6 punkter:

- c. Alle regeringer opfordres til at implementere Washington-principperne og Europaråds-resolution nr. 1205 og i det hele taget gøre, hvad de kan for at opnå, at kulturværdier, der blev røvet i forbindelse med nazistisk forfølgelse og folkedrab, returneres til de retmæssige ejere eller disses arvinger.
- d. Regeringer, museer o.a. institutioner, herunder den private kunsthandels virksomheder og organisationer, opfordres til at gøre alle arkiver tilgængelige for proveniensforskningen og lægge de vigtigste informationer ud på internettet.
- e. Hver enkelt regering opfordres til at etablere et centralt reference- og undersøgelsessted, der kan bistå med information og hjælp til enhver, der har forespørgsler vedr. røvede kulturværdier og evt. krav om tilbagelevering eller erstatning.
- f. Det betegnes som en presserende opgave at finde en retfærdig og rimelig løsning på spørgsmålet om ejendomsretten til røvede kulturværdier, hvis retmæssige ejere eller arvinger ikke kan opstøves; hvor

der på plyndringstidspunktet var tale om jødisk ejendom, bør sådanne værdier også idag betragtes som sådan.

- g. Der bør afholdes regelmæssige internationale ekspertmøder for at følge processen og udvikle forslag til nye tiltag, som kan fremme tilbagelevering/erstatning af røvede kulturværdier.
- h. De skridt, som en række lande allerede har taget for at lette processen, hilses med tilfredshed.

Indbydernes oprindelige resolutionsudkast var betydelig mere ambitiøst. Det indeholdt forslag om etablering af en international Task Force i stil med den, som under svensk foresæde findes på Holocaust-oplysningens område. En sådan Task Force kan tage selvstændige initiativer, udvikle efterforskningsmetoder og styringsredskaber m.v. og virke støttende og ansporende ift. lande, der af ressourcemæssige eller andre årsager har svært ved at komme igang med at løse opgaven. Denne idé blev dog allerede ved konferencens start taget af bordet, fordi den forudsås ikke at ville kunne samle almindelig tilslutning. I arrangørernes oprindelige resolutionsforslag opereredes der endvidere med etableringen af en international ombudsperson på området, hvis opgave skulle bestå i at medvirke til at opnå mindelige løsninger i komplicerede tilbageleverings-/erstatningstilfælde; det skulle bidrage til at undgå den ofte setesituation, at sammenstødet mellem forskellig national ret – og i særdeleshed mellem common law- og romerretsbaserede retsregimer – giver anledning til langvarige, kostbare konflikter, som skader alle parter og forbitrer de internationale relationer. Et forslag om at etablere en international domstol for den slags sager og en opfordring til, at Europarådet forbereder en konvention på området, indgik også i det ganske omfangsrige oprindelige resolutionsudkast, men fandt ikke indgang i den endelige sluterklæring.

Sluterklæringens mere moderate udformning synes begrundet i flere forhold:

* USAs – af generelle hensyn motiverede – modvilje mod overstatslige reguleringsmekanismer og i særdeleshed sådanne, som har europæisk tyngdepunkt.

* Frankrigs modvilje mod at lade sig binde til at skulle tilbagelevere røvet kunst til de retmæssige ejere: antallet af sådanne værker i franske offentlige samlinger er efter det oplyste stort og omfatter nogle af verdenskunstens hovedværker; den franske politik går ud på, at de skal forblive i de offentlige samlinger mod at der betales en samlet erstatningssum til det jødiske samfund én gang for alle; det fritager det franske samfund for at få udbasuneret, i hvor høj grad det medvirkede aktivt til plyndringen af landets jødiske minoritet.

* Modvilje også hos andre "kunsttunge" lande som Schweiz og Nederlandene, der har gjort en del for at lokalisere røvet kunst, mod at indføre overstatslige mekanismer af mere bindende karakter; især syntes man ikke tilbøjelige til at lægge bånd på den private kunsthands handlefrihed.

* Ruslands modvilje mod at forpligte sig mere bindende til at åbne arkiverne og tilbagelevere jødiske menigheders arkiver, der først beslaglagdes af nazisterne og derefter af Sovjetunionen: Rusland opfatter fortsat de af Den røde Hærs trofækommissioner konfiskerede kulturværdier, jødiske såvel som ikke-jødiske, som krigsskadeerstatning. Den russiske Føderation kritiseres i den forbindelse af Ukraine for at monopolisere denne, på trods af, at den overvejende del af krigsødelæggelserne under den tyske okkupation fandt sted på ukrainsk territorium.

En konflikt mellem Israel på den ene side og de førende lande og jødiske NGOer på den anden havde nær bragt konsensus om sluterklæringen til fald: Israel ønskede fastslået, at alle kulturværdier, som på plyndringstidspunktet var i jødisk eje, og for hvilke der ikke kan findes retmæssige individuelle ejere eller arvinger, skal tilfalde den israelske stat. Hidtil har modellen i den slags tilfælde været som i Østrigs og også Tysklands tilfælde: at erstatningen tilfalder jødiske organisationer i det pågældende land. Kompromisformuleringen i erklæringens pkt. 4 holder spørgsmålet åbent for ad-hoc løsninger, men Israel har ikke opgivet sit krav. Israels tilbud om at ville afholde det første af de forudsete ekspertmøder i Jerusalem i 2002 skal bl.a. ses på denne baggrund.

6. Relevans for Danmark

Danmark blev som bekendt skånet for tysk plyndring, og hovedparten af de danske jøder kunne redde sig fra forfølgelsen og flygte til Sverige. I den forbindelse tog danske kommuner sig af jødernes ejendele. Toraruller og andre rituelle genstande fra synagogen i København kunne i

tide bringes i skjul. Der foregik ikke konfiskation af jødiske eller andre formueværdier i Danmark, hverken fra tysk side eller – som det bl.a. var tilfældet i Norge – fra et lokalt kollaborationsregimes side. Danmark og de danske jøder er således ikke blandt ofrene for nazistisk kunstrøveri. Om der blandt jøder og andre, som er flyttet til landet i efterkrigstiden, befinder sig sådanne, er dog ukendt.

Mens der altså næppe vil kunne findes eksempler på, at danske institutioner eller privatpersoner har været udsat for kunstrov i forbindelse med besættelsen eller Holocaust, kan det bestemt ikke udelukkes, at Danmark i et vist omfang har optrådt som modtager af røvet kunst. Kunstværker og andre kulturværdier, som var røvet i andre lande, kan i tiden fra 1933 til idag være blevet indført i Danmark. Det kan bl.a. tænkes at være sket på følgende måder:

– danske SS-frivillige og nazister kan under og lige efter besættelsen have medbragt røvet kunst fra Tyskland og de besatte lande, som de havde stjålet eller erhvervet som hælervare; de ca. 6.000 danske SS-frivillige var en stor del af tiden stationeret i områder på østfronten, hvor der forekom massive plyndringer af den jødiske og øvrige civilbefolkning, kristne kirker m.v., og der er intet, der tyder på, at danskerne holdt sig tilbage fra at deltage i forbrydelserne;

– tyske flygtende nazister kan i krigens slutfase og den første efterkrigstid have medbragt røvet kunst og omsat den her i landet; at flugtvejen gennem Danmark benyttedes af et ganske stort antal nazister, blev kendt, da en argentinsk undersøgelseskommission på tidspunktet for Washington-konferencen dokumenterede den rolle, det lands Københavnsambassade havde spillet heri;

– danske museer og samlinger kan have erhvervet røvede kulturgenstande ved køb eller donation, eller sådanne værker kan være blevet deponeret hos dem; det kan udmærket være sket i god tro, for kunstværkers proveniensoplysninger kan ofte være ufuldstændige, og værkerne vil hyppigt have skiftet ejere flere gange i løbet af den mere end 50-årige periode, der er gået, siden forbrydelserne blev begået;

– også danske private samlere kan – evt. uforvarende – have erhvervet røvede kunstværker og andre kulturværdier, f.eks. værdifulde bøger og manuskripter.

Danmarks tilslutning til Washington-princippet gav i sin tid ikke anledning til nogen undersøgelse af Danmarks rolle som mulig modtager af røvet kunst. Med Vilnius-konferencens sluterklæring er opfordringen til at gøre dette blevet indskærpet. Direkte bud til Danmark har anbefalingerne fra Vilnius-konferencen på følgende punkter:

a) Der bør iværksættes en undersøgelse af, om der i danske offentlige eller offentligt støttede samlinger befinder sig kunstværker eller andre kulturværdier, som under nazismen blev røvet i det tyskbeherskede Europa.

b) Hvor det er tilfældet, bør Danmark sikre tilbagelevering af disse genstande til de retmæssige ejere eller disses arvinger eller erstatning.

c) Der bør oprettes en instans i Danmark, som kan fungere som centralt reference- og undersøgelsessted, følge med i, hvad der internationalt sker på området, og behandle forespørgsler fra andre lande og privatpersoner, der mener at have krav på røvet kunst, som befinder sig i Danmark. Den forstærkede indsats på området, som nu må forventes i en række lande, vil sandsynligvis føre til, at der også kommer forespørgsler til Danmark.

Pkt. a indebærer imidlertid, at man ikke kan begrænse sig til at reagere på forespørgsler, idet de retmæssige ejere og disses arvinger i vidt omfang er afskåret fra at forespørge, fordi de blev slået ihjel. Det er jo det særegne ved Holocaust-situationen. Det er altså, hvis Washington- og Vilnius-anbefalingerne skal følges, nødvendigt med en systematisk proveniensforskningsindsats for at fastslå, om der i danske kunstsamlinger, kulturhistoriske museer, biblioteker m.v. befinder sig værker og genstande, som opviser mistænkelige huller i overleveringshistorien i perioden efter 1933, og i givet fald at efterforske, om der kan være tale om røvede kulturværdier. På baggrund af de erfaringer, som lande, vi kan sammenligne os med, fremlagde i Vilnius, er det næppe urealistisk at forestille sig, at en sådan opgave – forudsat samarbejde med muse-

umsvæsenet og indsats af den nødvendige historiske, kunsthistoriske og museologiske sagkundskab – vil kunne løses ret hurtigt. Evt. kunne man sætte sig som mål at fremlægge en udførlig rapport på det første ekspertmøde.

Bilag:

Report

Vilnius Forum

Workshop A: Access to Archives Concerning Holocaust-Era Looted Cultural Property Oct. 3, 2000

Rapporteur: Therkel Straede, Denmark

Emanuelis Zingeris, MP Lithuania and vice-chairman of the Committee on Culture and Education, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (welcome):

The question of restitution on Holocaust-Era cultural property to its rightful owners is a very complex one. Money is not the main objective. More important is the restoration of historical memory of Jewish culture and its annihilation. The Council of Europe has acknowledged the importance of Jewish culture in Europe throughout the ages. Due to its crossnational character Jewish and Yiddish culture played an important part in the formation of European identity. Remembrance is an obligation, and an important motivation for the proces of restitution of lost cultural property. Restoring the memory of the annihilation is also a way of parting with — saying goodbye to — the 20th century. In this light it is important that the Lithuanian parliament just passed a law that Torah scrolls in Lithuanian state collections be handed over to the Jewish communities of the country.

Wesley Fisher, US Holocaust Memorial Museum (chair):

The Holocaust was not only the greatest murder in history, but also the greatest theft. Much has been learned about this during later years, but humanity needs full documentation of the crimes. Restitution issues are important, of course, but the main objective should be knowledge and recognition of this part of history. This is where the proces of restitution of Holocaust-era looted assets become important for the moral condition of our civilization at large. To give claimants and the public access to

archives, and to develop the international cooperation in this field is essential.

Patrick Cadell, Keeper of the Records of Scotland, UK:

The Council of Europe recommends the facilitation of the access to archives at large, and in the cause of this proces easier access will be provided to archives related to the Holocaust-era in particular. In the course of World War II and the Holocaust, many archives were dispersed and taken away to other countries. The Soviet Union removed large funds of archival material as bounty of war from the areas which had been controlled by Nazi Germany. The Russian Federation has recently developed a more open attitude to giving insight into what is held, and this is very much to be welcomed. So are steps taken by other CIS-states toward larger transparency. The development toward more openness in the United Kingdom is proceeding even if the lack of a freedom of informations act similar to what the USA and most European countries have makes this a slow proces.

The Council of Europe recommendations establish accesss to public archives as a right for every domestic and foreign citizen. Governments should establish and maintain the necessary finding aids and abstain from economic obstacles, prohibitive fees a.s.o. The recommendations include, however, only archives which are already in the possession of the public hand, so principles will have to be set up as far as access to private archives is concerned.

Wesley Fisher

underlines the importance of adequate, easily accessible finding aids which must also include material which has been classified in order to protect national security interests and individual privacy.

Gerard Aalders, Netherlands War Documentation Institute:

described how the looting of cultural objects in the Netherlands started immediately after the country's occupation by Nazi Germany, and how 'sale under duress' and other 'sophisticated' methods were being used in order to conceal the expropriation of Jewish property behind a facade of legality. This makes the ex-post documentation more difficult. After the liberation the Netherlands Art Property Foundation managed to recover 80 % of the looted art works of museum quality and hand them over to the rightfull owners or heirs. Of objects of lesser value which may well have had a large emotional value to their owners only 25 % were recovered. Even the destructions due to acts of war taken into account, a consi-

derable part of the cultural heritage is still missing. It should be noted that the Dutch figures include also objects which were in non-Jewish possession when they disappeared.

Most relevant archives of the public hand are registred in the very useful Dutch Research Guide for Jewish War Victims which includes information about archives which have been destroyed. Similar finding aids are not available to private archives relevant to the proces, and that is a shame. There is no access to the archives of Dutch MUSEUMS but the major museums are at present investigating their acquisitions policy during the 1940-48 period.

Valery Kulishov, independent researcher, Russian Federation:

focused on the probability of finding and identifying objects of art belonging to Holocaust victims in Russia. Museum depositories and archives were kept secret during the communist regime, and there is still an atmosphere of secrecy around the socalled 'special depositories' that gives rise to legends about huge numbers of objects of 'unknown' origin. A number of some 110.000 objects, many of which belonging to vanished Jewish communities, has been mentioned, but it is doubtful whether it covers all cases. These items include 'ownerless property' discovered by the Soviet trophy brigades in Germany as well as parts of the collections of leading Nazis.

Russian collections and depositories certainly do hold objects which belonged to victims of the Holocaust, but it is extremely difficult to find them. Parts of the Einsatzstab Rosenberg and Fuehrermuseum Linz documents are kept in the State Russian Military Archive and accessible to researchers, but in general archival material on the issue is scattered. The speaker points to international cooperation as an essential precondition for improving the identification and restitution of the lost pro-perty of Holocaust victims.

Greg Bradsher, National Archives & Records Administration, USA:

stressed the necessity of creating better finding aids. Key series of records should be identified and declassified, key documents such as lists of confiscated and lost works digitalized and made accessible on the internet. Since ressources are limited, top priority should be given to archival materials on the Holocaust era. During the Clinton presidential period

legal and administrative instruments have been created to secure these objectives and provide larger openness.

Hubert Steiner, Austrian State Archives:

presented research possibilities in Austrian archives, and paid special attention to the informations accumulated in the postwar period in connection with relief and restitution to victims of war and persecution. The Austrian state has committed itself to the principle of transparency, and an independent historical commission founded more than 2 years ago is investigating questions of 'aryanization' and other looting of Jewish assets during the period when Austria was a part of the Nazi Reich.

Miljenko Pandzic, Croatian State Archives:

described how documents on Jewish assets and cultural property could be found in Croatian archives and paid special attention to the Office of Confiscated Property of communist Yugoslavia. In cooperation with the US Holocaust Memorial Museum large numbers of documents have been microfilmed and are now also accessible to researchers in Washington. The speaker also emphasized the international cooperation with Yad Vashem (Jerusalem) and the Imperial War Museum (London).

Mela Melita Svob, Jewish Community and Archives of Croatia:

stressed the fact that Jewish communities in Croatia — as well as in other countries in Central and Eastern Europe — were practically wiped out during the Holocaust. Due to the dimension of annihilation, often there is no living memory of lost cultural property, and no survivors left to claim it back. The communist regimes cared little about synagogues, Jewish cemeteries and the recovery of Jewish cultural property. Local communities cannot pursue the goals of identifying and reclaiming lost objects, a task involving complicated research in archival holdings scattered over a number of countries. The need for international coordination of this effort is urgent in order to give the Jewish communities back their history, and let Jewish culture regain its place in the collective memory of Europe.

Vidas Grigoraitis, Lithuanian Govt. Archives:

described the efforts of Lithuania to compensate for the loss of archives suffered during the war. This is being done in cooperation with the neighbouring countries. All materials related to the Holocaust era have

been declassified and can be used for research, microfilming of key series is being prepared.

Andreas Munch, Contact Bureau on Looted Art, Switzerland:

In Switzerland, a country not occupied by the Nazis, the rule of law prevailed during the Holocaust era. No looting took place, but objects of art, rightfully belonging to Jewish victims, entered the country through legal and illegal channels, and some of these works remained in Switzerland. The liquidation of Nazi-German property, and a looted art count resulted in a number of works being handed over to the rightful owners shortly after the war, but generally the knowledge and sensitivity to this topic was not very developed until the mid-1990ies when the independent expert commission led by prof. Bergier was given the assignment to investigate all controversial aspects of the neutral country's dealing with Nazi Germany, and unique legal provisions to facilitate the access to public and private archives.

Wesley Fisher, Patricia Grimsted (USA)

and other participants in the discussion:

underlined the desirability to proceed with the project of reconstructing — in the form of a microfilm edition — the archive of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, the card index of which is still being kept in the US National Archives. The project requires cooperation with a large number of countries. It would be helpful if a similar effort could be done as far as other relevant Nazi agencies is concerned. In his concluding remarks Patrick Cabell found it a strikingly positive development that all governments have committed themselves to openness, and in the question of archival access are in harmony with the goals and objectives of the Jewish organizations.

Rapport fra biblioteket

ved forskningsassistent Torben Jørgensen

I DCHF's spæde begyndelse efteråret 1999 arrangerede bestyrelsen et mindre indkøb med henblik på at etablere et bibliotek. Siden var det meningen, at DCHF skulle opbygge et bibliotek med Det Danske Center for Menneskerettigheder. Da dette samarbejde ikke lod sig realisere, har DCHF nu iværksat systematiske bogindkøb, tegnet abonnementer på nogle af de relevante tidsskrifter, samt opbygget en detaljeret database. Basen rummer nu (foråret 2001) henved 2000 bøger og artikler, hvilket svarer til lidt over halvdelen af bibliotekets materiale. Dette indledende registreringsarbejde forventes afsluttet i løbet af sommeren.

Ud over indkøbene har DCHF modtaget boggaver. Der er først og fremmest tale om dubletter som Københavns universitets institut for historie venligst har doneret, dels afdøde mag. art. Stig Hornshøj-Møllers bogsamling om holocaust, det Tredie Riges historie og andre folkemord (i alt ca. 200 bind) som Karen Hornshøj-Møller venligst har skænket. Hertil kommer materiale fra Jehovas Vidner, Foreningen af Neuengamme-flygtninge og Thanks to Scandinavia (v. Peter Singer).

DCHF' s hjemmeside (www.dCHF.dk)

ved webmaster cand. mag. Jacob Fræmohs

I september 2000 blev Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudiers hjemmeside tilgængelig for offentligheden. Hjemmesiden indeholder oplysninger om centeret, aktuelle nyheder, danske aspekter af holocaust, en aktivitetskalender, en undervisningsside, publikationer skrevet af centerets forskere, oplysninger om forskningen ved centeret, links til relevante hjemmesider, et arkiv, samt oplysninger om centerets ansatte. Hjemmesiden er udarbejdet og designet af Jens Peter Tofte og hans firma Textimage (www.textimage.dk).

Medarbejdere 1999-2000

Direktør Jean Monnet professor **Uffe Østergård** (1. 1. 2000 -)

Sekretariatsleder **Inger Klausen** (1. 7. 2000 -)

Forsker, ph.d. **Cecilie Felicia Stokholm Banke** (1. 9. 2000 -)

Ph.d. **Ditte Goldschmidt** (1. 10.-31.12. 1999)

Webmaster, cand. mag. **Jacob Fræmohs** (1. 8. 2000 -)

Forskningsassistent **Lasse Højsgaard** (1. 12. 2000 -)

Forskningsassistent **Torben Jørgensen** (1. 5. 2000 -)

Forskningsassistent **Hans Erling Koch-Nielsen** (1. 11. 2000 -)

Forsker, cand. mag. **Michael Mogensen** (1. 10. 1999 -)

Stud. jur. **Julie Gyldenløve Møller** (1. 9. 1999-1.9. 2000)

Pædagogisk konsulent, cand. mag. **Otto Rühl** (1. 11. 2000 -)

Forsker, cand. phil. **Lone Jenny Rünitz** (1. 9. 2000 -)

Forskningsassistent **Trine Gantriis Sørensen** (1. 10. 2000 -)

Seniorforsker, ph.d. **Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson** (1. 6. 2000 -)

Forskningsassistent **Peter Steenberg Örnemark** (1.9. 2000 -)